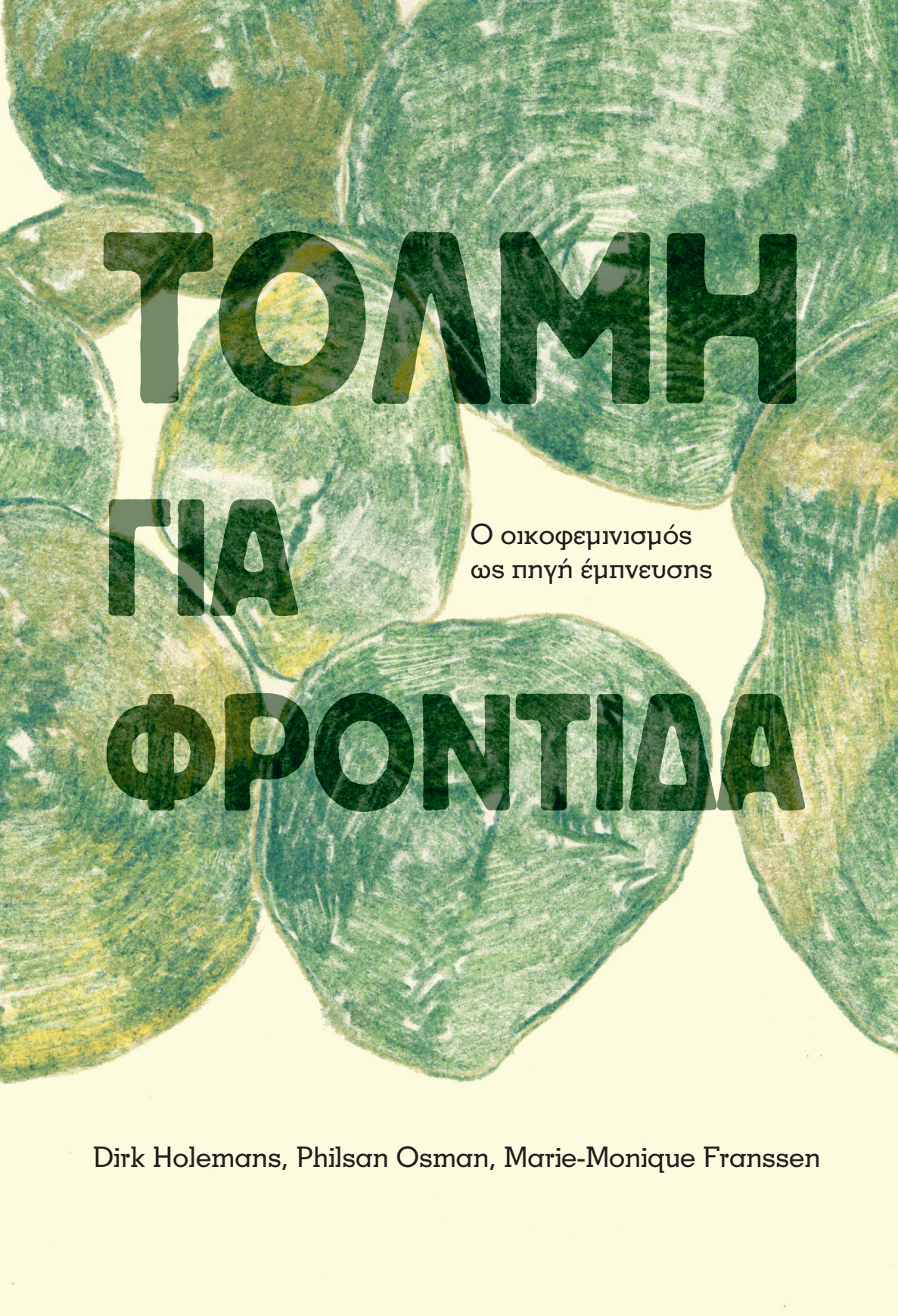

The background of the entire cover is an abstract, textured composition of various shades of green and yellow. The texture resembles thick, expressive brushstrokes or perhaps the overlapping of organic, leaf-like shapes. The colors are vibrant and layered, creating a sense of depth and movement.

ΤΟΛΜΗ

ΓΙΑ

Ο οικοφεμινισμός
ως πηγή έμπνευσης

ΦΡΟΝΤΙΔΑ

Dirk Holemans, Philsan Osman, Marie-Monique Franssen

Τόλμη για Φροντίδα
Ο οικοφεμινισμός ως πηγή έμπνευσης

GEF, Studies and Research, 2022

Τίτλος αγγλικής έκδοσης: Dare to Care: Ecofeminism as a source of inspiration

Ελληνική έκδοση: Πράσινο Ινστιτούτο

Αθήνα, Μάρτιος 2023

Σχετικά με τους συγγραφείς

Ο **Dirk Holemans** είναι συντονιστής της δεξαμενής σκέψης Οίκος και συμπρόεδρος του Πράσινου Ευρωπαϊκού Ιδρύματος (GEF). Είναι ερευνητής, λέκτορας και συγγραφέας του βιβλίου Freedom & Security (EPO, 2016).

Ο **Philsan Osman** σπουδάζει αφρικανικές γλώσσες και πολιτισμούς στο Πανεπιστήμιο της Γάνδης του Βελγίου και είναι συγγραφέας, ακτιβιστής και δημιουργός κοινοτήτων.

Η **Marie-Monique Franssen** είναι μέλος του προσωπικού της δεξαμενής σκέψης Οίκος και συν-συγγραφέας του βιβλίου The Ecological Compass (EPO, 2020). Έχει μεταπτυχιακό δίπλωμα στην πολιτιστική ανθρωπολογία.

Τίτλος αγγλικής έκδοσης: **Dare to Care: Ecofeminism as a source of inspiration**

Ημερομηνία αγγλικής έκδοσης: August 17, 2022

Ελληνική έκδοση: Μάρτιος 2023

Πράσινο Ινστιτούτο

Μετάφραση: Ευθύμιος Ραφαήλ Αγγελής

Επιμέλεια έκδοσης: Τέλης Τύμπας, Μαρία Πετεινάκη, Ηλέκτρα Στροβολίδου, Λεμονιά Γιαννίρη, Ηλίας Γιαννίρης

Η μετάφραση αυτή πραγματοποιήθηκε με την υποστήριξη του Πράσινου Ινστιτούτου καθώς και με την οικονομική υποστήριξη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προς το Πράσινο Ευρωπαϊκό Ίδρυμα. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δεν είναι υπεύθυνο για το περιεχόμενο της παρούσας έκδοσης.

Written documentation shall be sent to GEF's Brussels office
Green European Foundation
Mundo Madou
Avenue des Arts 7-8
1210 Brussels
Belgium

Τόλμη για Φροντίδα

Ο οικοφεμινισμός ως πηγή έμπνευσης

Περιεχόμενα

Πρόλογος της ελληνικής έκδοσης	5
Σημείωμα του μεταφραστή	7
Πρόλογος της Αγγλικής έκδοσης	9
Εισαγωγή	11
Κεφάλαιο 1.	
Μια ηθική της φροντίδας	13
1. Τα ίχνη που ακολουθούμε	16
2. « <i>Είμαστε σαν θεοί, και καλύτερα να το συνηθίσουμε</i> »	20
3. Η ιστορία του αφέντη και του δούλου	23
4. Διαθεματικότητα	26
5. Οικογυναικισμός (ecowomanism).	29
6. Κοσμολογίες Ιθαγενών	32
7. « <i>Στην οικονομία της φύσης το νόμισμα δεν είναι το χρήμα, είναι η ζωή</i> »	33
Κεφάλαιο 2.	
Όλοι έχουμε τις φροντίδες μας	35
1. Μάθαμε κάτι από την πανδημία του κορονοϊού;	35
2. Ένας κόσμος διαμορφωμένος από τα λόγια και τις απόψεις μας	36
3. Όταν κοιτάμε το δέντρο αλλά χάνουμε το δάσος	38
4. Ένας άλλος τρόπος ύπαρξης: Αυτονομία με σύνδεση	42
5. Επαναπροσδιορίζοντας τους εαυτούς μας	45
6. Μια πληθώρα συστημάτων γνώσης	47
7. Η ανάγκη για ένα νέο πλαίσιο αναφοράς	48
Ιντερμέτζο	51
8. Η φροντίδα ως μια συλλογική αποστολή	52
9. Φροντίδα για κόσμους πέρα από τον ανθρώπινο	54
10. Μια δημοκρατία της φροντίδας που οδηγεί την οικονομία	57
11. Μια οικονομία που φροντίζει τις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων	62
12. Η αποαποικιοποίηση της οικονομίας	67
13. Μια παγκόσμια συμμαχία για ένα νέο οικο-κοινωνικό συμβόλαιο	72
Βιβλιογραφία	75

Πρόλογος της ελληνικής έκδοσης

Το Πράσινο Ινστιτούτο υλοποίησε τη μετάφραση στα ελληνικά και την έκδοση του βιβλίου του GEF που κρατάτε ανά χείρας, με μεγάλη χαρά και προθυμία, θέλοντας να διαδώσει ένα μήνυμα αισιοδοξίας και θετικής σκέψης που αφορά όλους, γυναίκες, άνδρες, οικολογικούς και περιβαλλοντικούς κύκλους, οικονομολόγους, πολιτικούς, φιλοσόφους... και τον ίδιο τον πλανήτη Γη με όλα τα πλάσματά του. Η φροντίδα, η αλληλεγγύη, η συμπαράσταση, η αλληλο-υποστήριξη, η αμοιβαιότητα μπορούν να ενσωματωθούν ως αρχές στη ζωή, στην κοινωνία, στην οικονομία. Αρκεί εμείς να κατανοήσουμε πώς μπορεί να γίνει αυτό.

Όπως γράφουν και οι ίδιοι οι συγγραφείς,

«αυτό το δοκίμιο φέρνει στο επίκεντρο την ριζοσπαστική φροντίδα μέσα από το πρίσμα του διαθεματικού οικοφεμινισμού με την ελπίδα ότι θα προσφέρει την απαραίτητη έμπνευση για την πραγματοποίηση ενός μέλλοντος στο οποίο η φροντίδα δεν είναι απλώς κάτι για το οποίο γίνεται λόγος, αλλά επίσης έχει ευρεία εφαρμογή.»

Ηλίας Γιαννίρης
Πρόεδρος του Πράσινου Ινστιτούτου

Σημείωμα του μεταφραστή

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας, ένα τολμηρό νοητικό πείραμα -όπως και οι ίδιοι οι συγγραφείς το χαρακτηρίζουν- πραγματεύεται έννοιες όπως η φροντίδα. Και στην συγκεκριμένη περίπτωση όχι μια οποιαδήποτε φροντίδα αλλά μια ριζοσπαστική συλλογική ενεργητική φροντίδα.

Πιστεύω πως είναι χρήσιμο για τον αναγνώστη να έχει υπόψιν ότι αρκετές λέξεις της καθημερινότητας λαμβάνουν εδώ μια σημασία διαφορετική από την συνήθη.

Επιπλέον, μερικοί από τους όρους και τις έννοιες που θα συναντήσετε, χρειάστηκε να μεταφραστούν για πρώτη φορά στα ελληνικά. Για άλλους δε, χρειάστηκε ενδελεχής έρευνα πρώτου καταφέρουμε να βρούμε την ακριβέστερη απόδοση.

Έτσι το συγκεκριμένο δοκίμιο είναι μεν εισαγωγικό, αλλά ταυτόχρονα επιδιώκει την μέγιστη εγκυρότητα.

Θέλοντας να διευκολύνω την προσπάθεια ανάγνωσης του βιβλίου και δεδομένου ότι η ελληνική βιβλιογραφία στο θέμα είναι περιορισμένη, έκρινα αναγκαίο να προσθέσω μερικές επιπλέον σημειώσεις στο κάτω μέρος των σελίδων. Θα τις βρείτε με το διακριτικό «ΣΤΜ».

Τέλος, θεωρώ σκόπιμο να επισημάνω τη χρονική συγκυρία της πρώτης Ολλανδικής έκδοσης του βιβλίου (διαθέσιμο επίσης και σε άλλες γλώσσες όπως Τουρκικά, Πολωνικά και Γερμανικά)

Η πρώτη αυτή έκδοση δημοσιεύτηκε σε μια περίοδο όπου η πανδημία ήταν στην αιχμή της. Αυτό γίνεται αντιληπτό διαβάζοντας τόσο την εισαγωγή του δοκιμίου όσο και τον πρόλογο της αγγλικής έκδοσής του.

Είναι χρήσιμο ο αναγνώστης να έχει αυτό στον νου του, αυτή την αφορμή για να αντιληφθεί το βάθος των όσων διάβασε.

Θα ήθελα τέλος να ευχαριστήσω τους Φοίβο Ζαντέ, Ελένη Ταρναβά και Κώστα Φωτεινάκη για τις πρώτες χρήσιμες επισημάνσεις που μου έκαναν κατά την διάρκεια της διόρθωσης του δοκιμίου.

Ευθύμιος Ραφαήλ Αγγελής

Πρόλογος της Αγγλικής έκδοσης

Η πανδημία του COVID-19 μας δίδαξε μια σειρά από μαθήματα. Το πρώτο, προφανές, μάθημα είναι ότι η κάθε χώρα μεμονωμένα αδυνατεί να αντεπεξέλθει σε μια έκτακτη κατάσταση τόσο μαζικών διαστάσεων. Όσον αφορά την αντιμετώπιση διεθνών κρίσεων, η Ευρωπαϊκή Ένωση καλείται να παίξει ένα ρόλο μείζονος σημασίας. Μια επαρκής πολιτική απάντηση ήταν και εξακολουθεί να είναι δυνατή μόνο μέσω συνεργασίας σε διεθνές επίπεδο.

Πρωταρχικά πάντως, η πραγματικότητα είναι ότι η καταστροφή της φύσης -συμπεριλαμβανομένων και των μαζικών δασικών αποψιλώσεων στον «Παγκόσμιο Νότο» για χάρη της δικής μας ληστρικής οικονομίας- συνεισφέρει άμεσα στη διάδοση ζωνόσων που προκαλούν ασθένειες, όπως ο COVID-19. Η πανδημία, λοιπόν, όχι μόνο απέδειξε την αξία ενός αποδοτικού συστήματος υγείας, αλλά υπογράμμισε επίσης το πόσο κρίσιμο είναι να μεριμνούμε και για *κόσμους πέρα από τον ανθρώπινο*. Αυτό, μεταξύ άλλων, μεταφράζεται σε ανάγκη για μια φιλόδοξη Ευρωπαϊκή πολιτική για τη βιοποικιλότητα, ενσωματωμένη στην παγκόσμια στρατηγική για τη βιοποικιλότητα.

Σε τελική ανάλυση, το καίριο ζήτημα των αλληλοσυνδεόμενων κρίσεών μας έγκειται στην ανάγκη για μια διαφορετική οικονομική πολιτική, τόσο απλά.

Όσο συνεχίζουμε να βασιζόμαστε στην εξόρυξη πρώτων υλών για την παραγωγή, όσο η ευρωπαϊκή οικονομία δεν αποκτά αειφορική - βιώσιμη μορφή, αποκαθιστώντας και διατηρώντας τη βιόσφαιρα, θα βρισκόμαστε σε ένα φαύλο κύκλο. Αυτό, παραδείγματος χάριν, καθίσταται σαφές στη διαφωτιστική έκθεση με τίτλο *Γιατί η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία χρειάζεται τον Οικοφемινισμό (2021)*, που εύστοχα παρατηρεί ότι:

«η εξάρτηση από τις θεραπευτικές δυνάμεις της επονομαζόμενης ελεύθερης αγοράς, που έχει κριθεί ως η πιο αποδοτική στη διαχείριση δημοσίων αγαθών, αποτυγχάνει να λάβει υπόψη τη σύνδεση μεταξύ οικονομίας, της κοινωνίας μας και περιβάλλοντος».¹

«Ενώ υπάρχει μια αυξανόμενη συμφωνία ότι χρειάζεται οι οικονο-

1 European Environmental Bureau – EU (EEB) και Women Engage for a Common Future (WECF), 2021, σελ. 46

μίες μας να απεξαρτηθούν από τον άνθρακα (με τις παραδειγματικές συμβάσεις για πακέτα πράσινων συμφωνιών όπως η ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία), ο μετασχηματισμός προς μια τέτοια αντίληψη της "πράσινης οικονομίας" δεν θα είναι αρκετά αποτελεσματικός στη δραστική μείωση των εκπομπών ρύπων, ούτε θα ενσωματώσει την κοινωνική και έμφυλη δικαιοσύνη. Και αυτό γιατί βασίζεται πρωτίστως στην τεχνολογική καινοτομία, τις πράσινες επενδύσεις και τον πράσινο καταναλωτισμό, αποτυγχάνοντας έτσι να συμπεριλάβει την διαθεματική αντίληψη για κοινωνική δικαιοσύνη».²

Αναγνωρίζοντας την ανάγκη για μια πιο ριζική αλλαγή, βασισμένη στις ιδέες της αλληλο-σύνδεσης, της ισότητας και της διαθεματικής³ ολιστικής αντίληψης, εισάγουμε σε αυτό το δοκίμιο μια οικονομία της φροντίδας. Μια οικονομία που συνδέει τον περιβαλλοντισμό και τη βιωσιμότητα με την κοινωνική δικαιοσύνη, δίνοντας έμφαση στον τρόπο με τον οποίο το περιβάλλον συνδέεται με άλλα κοινωνικά ζητήματα όπως οι ανισότητες, ο σεξισμός και ο ρατσισμός.⁴

2 Στο ίδιο

3 Intersectional. Βλέπε τη σχετική ενότητα για διαθεματικότητα, Κεφάλαιο 1.4.

4 Στο ίδιο, σελ. 41-42

Εισαγωγή

Ενώ γράφουμε αυτή την εισαγωγή, η Νέα Υόρκη επλήγη από πρωτοφανείς πλημύρες, αυτοκίνητα επιπλέουν εδώ και εκεί, το νερό στις στάσεις του μετρό φτάνει μέχρι τα γόνατα. Μέσα σε μια ώρα, έπεσε περισσότερη βροχή από κάθε προηγούμενη καταγραφή. Νότιο Σουδάν, Κένυα, Νίγηρας και Τσαντ επίσης επλήγησαν από σοβαρές πλημύρες τον χρόνο που μας πέρασε. Συμβάντα που συμφωνούν με αυτό που σημειώνει ο **Αμιτάβ Γκος** στο βιβλίο του *Η μεγάλη διαταραχή: Κλιματική αλλαγή και το Αδιανόητο* (Amitav Ghosh 2016). Ως παράκτιες πόλεις, η Βομβάη και η Νέα Υόρκη είναι εξαιρετικά ευαίσθητες στις πλημμύρες και σε άλλες φυσικές καταστροφές. Αυτό δεν αποτελεί σύμπτωση αλλά είναι άμεση συνέπεια του τρόπου με τον οποίον αυτές οι πόλεις ιδρύθηκαν, μέσω μιας...

«αποικιοκρατικής άποψης για τον κόσμο, όπου η εγγύτητα στο νερό αντιπροσωπεύει δύναμη και ασφάλεια, υπεροχή και τάση κυριαρχίας».

Αυτό δεν ισχυε από πάντα. Πολλά παλιά λιμάνια της Ασίας και της Ευρώπης είναι εγγύτερα στην ενδοχώρα και ως εκ τούτου καλύτερα προστατευμένα γιατί λάμβαναν υπόψη «τις απρόβλεπτες μανίες του ωκεανού». Αυτό που ήταν ευρέως αναγνωρισμένο σε παλαιότερες εποχές, επαναφέρει και ο **Γκος**, δηλαδή το να σκεφτόμαστε αυτές ακριβώς τις άγριες, απρόβλεπτες διαθέσεις του ωκεανού. Αλλά, με την άνοδο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας τέτοιες προβλέψεις εγκαταλείφθηκαν και χτίστηκαν πόλεις δίπλα στην θάλασσα. Ως αποτέλεσμα, μητροπόλεις όπως η Τζακάρτα βρίσκονται τώρα σε κίνδυνο από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας και θα χρειαστεί να προσαρμοστούν. Η αντίληψη ότι μπορούμε να αγνοήσουμε τον παράγοντα φύση δεν είναι άλλο από μια μορφή μοιραίας ύβρεως. Αυτό έγινε πέρα για πέρα ξεκάθαρο όταν ένα τσουνάμι σάρωσε τον πυρηνικό σταθμό της Φουκουσίμα.

Αντί αυτού, προτείνουμε τη δυναμική μιας ηθικής της φροντίδας, που να βασίζεται στη θέση ότι ως ανθρώπινα όντα είμαστε μέρος ενός δικτύου της ζωής και ριζώνουμε στις φυσικές και κοινωνικές σχέσεις και αλληλεξαρτήσεις. Είναι αυτές οι μυριάδες συνδέσεων που δίνουν στους ανθρώπους την ταυτότητά τους. Η Αφρικανική παροιμία «*χρειάζεται ένα χωριό για να μεγαλώσει ένα παιδί*» εκφράζει άριστα αυτή την ιδέα.

Αυτή η εναλλακτική καλεί σε αλλαγές για μερικές από τις πλέον θεμελιώδεις θεωρήσεις της κοινωνίας μας. Αυτό θα συμβεί μόνο όταν η οικονομία επανέλθει ξανά στις δημοκρατικές αξίες μιας ηθικής της φροντίδας. Αυτά που συζητάμε, ο τρόπος που βλέπουμε τον κόσμο και ο ένας τον άλλο, οι συγκεκριμένες ενέργειες που κάνουμε, είναι όλα αλληλένδετα. Αυτό σημαίνει ότι χρειάζεται να επαναπροσδιορίσουμε τους εαυτούς μας και για μια ακόμη φορά να πάρουμε στις πλάτες μας την ευθύνη για τον κόσμο στον οποίο ζούμε, να δούμε τον κόσμο αυτό ανοιχτόμυαλα και με αίσθηση αλληλεγγύης. Αυτό δεν αποτελεί μια ατομική, αλλά μια συλλογική πολιτική αποστολή.

Αυτό μας φέρνει στη δομή του ανά χείρας δοκιμίου, το οποίο προσεγγίζουμε σαν ένα νοητικό πείραμα. Στο πρώτο μέρος του βιβλίου, θα ξεκινήσουμε να εισάγουμε τον οικοφεμινισμό ως αναλυτικό πλαίσιο και πηγή έμπνευσης δυναμική και συγχρόνως πιο σχετική από ποτέ. Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου αρχίζουμε την ανάλυσή μας παραθέτοντας το ιστορικό πλαίσιο προτού σκιαγραφήσουμε μια νέα, γεμάτη ελπίδα προοπτική στο πώς θα μπορούσαμε να πετύχουμε την εδραίωση μιας κοινωνίας που φροντίζει και μιας γνήσιας οικονομίας της φροντίδας. Υποστηρίζουμε το σενάριο όπου η φροντίδα θα έχει την θέση που της αξίζει: Ως μια από τις κύριες αρχές στην καρδιά μιας δίκαιης κοινωνίας, για την οποία όλοι θα πρέπει να αγωνιστούμε.

Είναι ξεκάθαρο ότι δεν θα είναι εύκολο ένα τέτοιο έργο. Απαιτεί κριτική εξέταση μερικών από τις βασικές πτυχές του κυρίαρχου μοντέρνου δυτικού τρόπου ζωής. Στην πραγματικότητα, εδώ και δεκαετίες γνωρίζουμε ότι αυτό είναι που πρέπει να κάνουμε. Στην χρονική συγκυρία που βιώνουμε, τη στιγμή που δισεκατομμυριούχοι ονειρεύονται ταξίδια στον Άρη, είναι εκπληκτικό να διαβάσει κανείς το έργο που, ήδη από το 1958, μας έδωσε η, εβραϊκής καταγωγής Γερμανίδα φιλόσοφος, **Χάνα Άρεντ**. Στο βιβλίο της *Η Ανθρώπινη Κατάσταση*, αναφέρει ότι πρέπει καταρχάς να ανατρέξουμε στην...

*«αλλοτρίωση του μοντέρνου κόσμου, σε μια διπλή φυγή, από τη Γη στο Σύμπαν και από τον Κόσμο στον εαυτό, στις καταβολές του».*⁵

Μόνο με την επανεγκαθίδρυση ίσων σχέσεων μεταξύ όλων στη Γη, την αναγνώριση ότι είμαστε μέρος των μετα-ανθρώπινων αξιών και της ενθάρρυνσης των σχέσεων αυτών, θα είμαστε σε θέση να εφαρμόσουμε την απαραίτητη φροντίδα για να εξασφαλίσουμε ένα βιώσιμο μέλλον με όραμα, μια καλή ζωή για όλους. Γιατί θέλουμε να τους φροντίσουμε όλους.

5 Hannah, Arendt, Πατάκης, 2020.

Κεφάλαιο 1.

Μια ηθική της φροντίδας

Είναι καλοκαίρι. Η Ευρωπαϊκή ήπειρος αντιμετωπίζει απόκοσμες θερμοκρασίες σε μερικές περιοχές και κατακλυσμικές πλημύρες σε άλλες. Ο Καναδάς, η Ισπανία και η Ιταλία σπάνε ρεκόρ υψηλής θερμοκρασίας για άλλη μια φορά, ενώ μανιώδεις πυρκαγιές λυσσούν σε Αλγερία και Μαρόκο, με υψηλό αριθμό θυμάτων. Σε άλλα μέρη του κόσμου, τεράστια караβάνια με πρόσφυγες και μετανάστες διασχίζουν ερήμους και θάλασσες, ελπίζοντας να φτάσουν σε πιο αξιοβίωτες περιοχές, ενώ πολύ συχνά βιώνουν τον αφανισμό κατά την διάρκεια του ταξιδιού. Εν μέσω του πλέον άμεσου αντίκτυπου στις ζωές των ανθρώπων, είναι εύκολο να ξεχάσει κανείς τη ζημιά στα οικοσυστήματα και τις μακροπρόθεσμες συνέπειες για το μέλλον.

Αυτό δεν είναι το σενάριο κάποιας τρομακτικής ταινίας επιστημονικής φαντασίας. Μιλάμε για το καλοκαίρι του 2021. Ο κορονοϊός συνεχίζει να κρατά δέσμη την ανθρωπότητα. Παγκοσμίως, το «να φροντίζει ο ένας τον άλλο» ήρθε στο επίκεντρο της προσοχής όταν η πανδημία του COVID-19 εμφανίστηκε για πρώτη φορά. Μέσα στο διάστημα ενός χρόνου, η νοσηλευτική εξελίχθηκε σε πολλές χώρες από ένα επάγγελμα υποστελεχωμένο και υποτιμημένο σε ένα εξαιρετικά δημοφιλές αντικείμενο σπουδών. Την ίδια όμως στιγμή οι πατέντες, οι πανύψηλες τιμές των εμβολίων και η δίψα για κέρδος των μεγάλων φαρμακευτικών εταιριών αποτρέπουν κυνικά τον εμβολιασμό δισεκατομμυρίων ανθρώπων. Η ζωή έχει σταματήσει να αναπτύσσεται σε πολλές περιοχές. Οι άνθρωποι πεθαίνουν. Η παγκόσμια αλληλεγγύη είναι μια ιδέα που βρίσκεται ακόμη μακριά.

«Τι είναι αυτό που μας συνέβη; Ναι είναι ένας ιός. Αλλά αυτό, από μόνο του δεν έχει κάποιο ηθικό συνακόλουθο. Είναι όμως σίγουρα κάτι παραπάνω από ένας ιός. Ό,τι και εάν είναι, ο κορονοϊός έχει καταφέρει να γονατίσει μέχρι και τους πιο δυνατούς και να “ακινητοποιήσει” τον κόσμο, όσο τίποτε άλλο δεν θα μπορούσε. Τα μυαλά μας τρέχουν ακόμη μπρος-πίσω, λαχταρώντας για μια επιστροφή στην «κανονικότητα», προσπαθώντας να ράψουν το μέλλον μας

στο παρελθόν μας, αρνούμενα να αναγνωρίσουν τη ρήξη μεταξύ των δύο. Η ρήξη αυτή όμως υφίσταται. Και μέσα σε αυτή την τρομερή απελπισία, μας προσφέρει μια ευκαιρία να σκεφτούμε εκ νέου την μοιραία μηχανή που κατασκευάσαμε για τους εαυτούς μας. Τίποτα δεν θα μπορούσε να είναι χειρότερο από μια επιστροφή στην κανονικότητα. Ιστορικά, οι πανδημίες έχουν αναγκάσει ανθρώπους να σπάσουν τον δεσμό με το παρελθόν και να φανταστούν τον κόσμο εκ νέου. Αυτή η φορά δεν είναι διαφορετική. Είναι μια πύλη, ένα πέρασμα μεταξύ ενός κόσμου και του επόμενου. Μπορούμε να επιλέξουμε να την διαβούμε, κουβαλώντας πίσω μας τα πτώματα της προκατάληψης και της έχθρας, της φιλαργυρίας, τις τράπεζες δεδομένων μας και τις νεκρές μας ιδέες, τα νεκρά μας ποτάμια και τους γεμάτους καπνό ουρανούς μας. Ή να την διαβούμε ανάλαφρα, με λιγοστές αποσκευές, έτοιμοι να φανταστούμε έναν άλλο κόσμο και έτοιμοι να αγνωστούμε για τον κόσμο αυτό» -**Αρουντάτι Ρόι**⁶

Το σύστημα, με την τωρινή του μορφή, δεν λειτουργεί. Είναι μια μοιραία μηχανή, που περιθωριοποιεί πάρα πολλούς ανθρώπους και προκαλεί πολύ μεγάλη ζημιά στον κόσμο γύρω μας. Χρειαζόμαστε αλλαγή του συστήματος, έναν μετασχηματισμό της οικονομίας και αναδιοργάνωση της κοινωνίας. Η αναφορά του 2019 της IPBES⁷ τόνισε την ανάγκη αυτή για μετασχηματιστικού τύπου κοινωνική αλλαγή, την οποία όρισε ως

«μια θεμελιώδη αναδιοργάνωση των οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων, συμπεριλαμβανομένων των αλλαγών στα παραδείγματα⁸ και τις αξίες».⁹

Τα ευρήματα της πιο πρόσφατης έκθεσης της IPCC¹⁰ το επιβεβαιώνουν. Εάν συνεχίσουμε την τρέχουσα πορεία μας, η άνοδος στις παγκόσμιες θερμοκρασίες δεν θα περιοριστεί στον 1,5°C, αλλά θα φτάσει τους 2,3 ή ακόμη και τους 4°C. Οι συνέπειες θα είναι καταστροφικές τόσο για τον άνθρωπο όσο και το περιβάλλον.

6 Arundhati, Roy, 2020

7 Διακυβερνητική Επιστημονική Πλατφόρμα Πολιτικής για τη Βιοποικιλότητα και τις Υπηρεσίες Οικοσυστήματος

8 ΣΤΜ: paradigms. Στην επιστήμη και τη φιλοσοφία, ένα **παράδειγμα** είναι ένα ξεχωριστό σύνολο εννοιών ή προτύπων σκέψης, συμπεριλαμβανομένων θεωριών, μεθόδων έρευνας, αξιώσεων και προτύπων για το τι συνιστά νόμιμη συνεισφορά σε ένα πεδίο.

9 <https://ipbes.net/> IPBES, 2019, p.xviii

10 Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή

Αυτό δεν απαιτεί μόνο μετασχηματισμό των υφιστάμενων δομών, έτσι ώστε να λειτουργούν εντός των ορίων του πλανήτη μας, χρειαζόμαστε επίσης αλλαγή της κουλτούρας μας. Κάθε συστημική αλλαγή ξεκινάει με αλλαγή στη νοοτροπία, με μια διαφορετική οπτική του κόσμου. Η Αμερικανίδα θεωρητικός των Συστημάτων¹¹ **Ντονέλλα Μέντοους** εύστοχα αναφέρει:

*«Η κοινή ιδέα στα μυαλά της κοινωνίας, οι σπουδαίες μεγάλες αδήλωτες παραδοχές -αδήλωτες επειδή είναι περιττό να δηλωθούν, όλοι τις γνωρίζουν ήδη- απαρτίζουν το παράδειγμα¹² αυτής της κοινωνίας, ή ένα βαθύτερο σύνολο πεποιθήσεων σχετικά με το πώς λειτουργεί ο κόσμος».*¹³

Οι σημερινές κοινωνικό-οικολογικές κρίσεις πηγάζουν από έναν αριθμό κυρίαρχων ιδεών της σύγχρονης κοινωνίας. Την αντίληψη ότι ένας άνθρωπος είναι υπέρτερος ενός άλλου και ότι οι άνθρωποι είναι υπέρτεροι όλης της υπόλοιπης ζωής, ότι η φύση είναι ένα άψυχο σύνολο πρώτων υλών, απλά και μόνο ένα σκηνικό στις ζωές μας, ότι η οικονομική ανάπτυξη κατέχει σημαντικό ρόλο στην ευημερία μας, οπότε πρέπει να συνεχίσουμε να παράγουμε και να καταναλώνουμε.

Ο οικοφεμινισμός παρέχει ένα πλαίσιο για την δημιουργία μιας τομής στις θεμελιώδεις πεποιθήσεις μας. Αυτό το δοκίμιο επιδιώκει να αναδείξει τους στοχαστές που εμπνέουν, και που βοηθούν να πραγματοποιηθεί η εποικοδομητική αλλαγή, ζωτικής σημασίας για τις μελλοντικές γενιές. Χρησιμοποιώντας την οικολογία ως αφετηρία, και έχοντας υπόψη μας ότι τα πάντα στον πλανήτη μας είναι συνδεδεμένα, θέλουμε να συνεισφέρουμε στον πολιτικό διάλογο που χρειάζεται για να πυροδοτηθούν οι αναγκαίες κοινωνικές αλλαγές. Ελπίζουμε να διαδραματίσουμε θετικό ρόλο στη δημιουργία ενός κινήματος που εξελίσσεται συνεχώς και σκοπεύει να κάνει τον κόσμο μας ένα όμορφο, άνετο και καλό μέρος για να ζήσει κανείς. Ένα μέρος που θα παραμείνει κατοικήσιμο για τους επόμενούς μας, από τον μικρότερο μύκητα μέχρι το μεγαλύτερο τροπικό δάσος και όλους τους ανθρώπους πάνω στη Γη.

11 ΣτΜ: Systems Thinker

12 ΣτΜ: Βλέπε σημείωση 8

13 Donella Meadows, 1999, p.17

1. Τα ίχνη που ακολουθούμε

Η Γαλλίδα φιλόσοφος **Έμιλι Χας** χρονολογεί την ανάδυση του οικοφεμινισμού ως σχολή σκέψης στο πολιτικό πλαίσιο της δεκαετίας του 1980¹⁴. Η δημοσίευση της έκθεσης της Λέσχης της Ρώμης *Τα όρια της Ανάπτυξης* το 1972, η κούρσα των πυρηνικών εξοπλισμών κατά την διάρκεια του ψυχρού πολέμου, οι μαζικές δασικές αποψιλώσεις ανά τον κόσμο και πολλοί λιμοί σήμαναν την αρχή της παγκόσμιας οικολογικής κρίσης¹⁵. Ο οικοφεμινισμός έχει τις ρίζες του στον ακτιβισμό της εποχής εκείνης. Η επινόηση του όρου αποδίδεται ευρέως στην Γαλλίδα φιλόσοφο **Φρανσουάζ Ντ' Ομπόν** (Françoise d' Eaubonne) το 1974, αν και μερικοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι εμφανίστηκε σε διαφορετικά μέρη εκείνη την εποχή¹⁶.

Αντιμέτωπες με την πυρηνική απειλή και την καταστροφή του βιοτόπου μας, διάφορες φεμινιστικές συλλογικότητες άρχισαν να λαμβάνουν συντονισμένη δράση. Σταθμοί παραγωγής πυρηνικής ενέργειας αποκλείστηκαν, οδικές αρτηρίες έκλεισαν και άνθρωποι βγήκαν στους δρόμους, αλυσοδένοντας τους εαυτούς τους σε φράχτες και δέντρα. Ήταν κατά τη διάρκεια αυτών των διαμαρτυριών που γράφτηκαν τα πρώτα κείμενα με οικοφεμινιστική χροιά¹⁷. Αυτές οι γυναίκες ανακάλυψαν παραλληλισμούς ανάμεσα στον τρόπο που η μοντέρνα κοινωνία μεταχειρίστηκε τη Γη και στον τρόπο που μεταχειρίστηκε τους ανθρώπους που διέφεραν από την νόρμα του λευκού άντρα. Το φυσικό περιβάλλον θεωρήθηκε μια δεξαμενή νεκρής ύλης, έτοιμης για εξαγωγή. Οι γυναίκες και οι έγχρωμοι άνθρωποι υπολογίστηκαν ως κατώτεροι. Είναι σε αυτή την συγκυρία μεταξύ καταστροφής της φύσης και κοινωνικής καταπίεσης που συναντάμε τον οικοφεμινισμό.

Μια από τις βασικές πηγές έμπνευσης για τον οικοφεμινισμό παγκοσμίως ήταν το Ινδικό κίνημα **Τσίπκο (Chipko movement)**. Αυτό το καθοδηγούμενο από γυναίκες κίνημα αναδύθηκε την δεκαετία του 1970 και έγινε ένα διεθνές μοντέλο για την προστασία του περιβάλλοντος και του μέλλοντος της κοινό-

14 Emilie Hache , 2016

15 Στο ίδιο.

16 Hache, 2016 and Purtschert, 2020 10]

17 Hache, 2016.

τητας¹⁸. Στους λόφους Garhwal, ένα εκτενές και ευαίσθητο οικοσύστημα στα Ινδικά Ιμαλάια από όπου πηγάζει ο Γάγγης, τα δάση οι τοπικοί πληθυσμοί τα διαχειρίζονταν ιστορικά ως κοινοτικά αγαθά με αυστηρούς, μολονότι ανεπίσημους, κοινωνικούς μηχανισμούς για τη διατήρηση της εκμετάλλευσης υπό έλεγχο και του οικοσυστήματος σε ισορροπία¹⁹. Αλλά στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η περιοχή πλήγηκε από καταστροφικές πλημμύρες και σεισμούς. Η αύξηση των μαζικών αποψιλώσεων και η αντικατάσταση των ντόπιων φυλλοβόλων δέντρων από πιο κερδοφόρα πεύκα για εμπορική εκμετάλλευση φάνηκε να ήταν η αιτία των καταστροφών αυτών²⁰. Το φυλλοβόλο δάσος είχε παίξει κεντρικό ρόλο στη διατήρηση της σταθερότητας του εδάφους και των υδάτων, ακόμη και έπειτα από δυνατή βροχή, οπότε η αντικατάστασή του από τα επικερδή πεύκα ήταν ολέθρια²¹. Η καταστροφή ήταν τεράστια, ο ανθρώπινος πόνος και η βλάβη του φυσικού κόσμου επιδεινώθηκαν από το σημαντικό οικονομικό αντίκτυπο στον τοπικό πληθυσμό.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, σημειώθηκαν πολυάριθμες διαμαρτυρίες ενάντια στην εμπορική εκμετάλλευση των δασών. Η πρώτη από όλες τις δράσεις του κινήματος **Τσίπκο** συνέβη αυθόρμητα τον Απρίλιο του 1973, με χωρικούς να διαδηλώνουν ενάντια στην κοπή φράξων²² στο δάσος Mandal²³. Τον Μάρτιο του 1974, είκοσι επτά γυναίκες έσωσαν ακόμη περισσότερα δέντρα από το «τσεκούρι του εργολάβου».²⁴ Η τακτική τους ήταν να διασκορπίζονται μέσα στο δάσος και να αγκαλιάζουν τα δέντρα ώστε αυτά να μην γίνεται να κοπούν. Η λέξη «**Τσίπκο**» στα Χίντι κυριολεκτικά σημαίνει «κολλάω», και είναι σε αυτή την μορφή μη βίαιης αντίστασης, η οποία πηγαινει περισσότερα από τριακόσια χρόνια πίσω στην Ινδία, όπου ο όρος «εναγκαλιστής δέντρων»²⁵ έχει τις καταβολές του.

Μέχρι το 1975, πάνω από 300 χωριά της περιοχής ήρθαν αντιμέτωπα με κοσμογονικές απειλές που προκάλεσε η εμπορική εκμετάλλευση. Η αυξημένη διάβρωση και η συνεπόμενη μείωση της παραγωγικότητας του εδάφους σήμαινε ότι χωριά που ήταν αυτάρκη στο παρελθόν τώρα έπρεπε να καταφύγουν

18 Shiva, 1988.

19 Shiva & Bandyopadhyay, 1986, p.134 and Shiva, 1988.

20 Shiva, 1988.

21 Shiva & Bandyopadhyay, 1986, p.136.

22 ΣτΜ: Φυλλοβόλα δέντρα. Συχνά αναφέρεται ως το φράξο ή ο φράξος

23 Στο ίδιο.

24 Στο ίδιο., p.137.

25 ΣτΜ: Στην αγγλική έκδοση “tree hugger”

σε εισαγωγή τροφίμων²⁶. Οι διαδηλώσεις διευρύνθηκαν. Σήμερα, το **Τσίπκο** είναι ένα εθνικό κίνημα, το οποίο έχει καταφέρει να επιβάλει μια δεκαπενταετή απαγόρευση της εμπορικής ξύλευσης στην περιοχή και να εμποδίσει την ολική αποψίλωση²⁷ στα Western Ghats και την Vindhya Range. Επιπλέον, συνεχίζει να πιέζει για μια εθνικής εμβέλειας δασική πολιτική που να ανταποκρίνεται καλύτερα στις ανάγκες των ανθρώπων και τις οικολογικές απαιτήσεις του εδάφους²⁸.

Ο οικοφεμινισμός είναι πρώτα και κύρια ένα πολιτικό πλαίσιο²⁹, ένα πρίσμα μέσω του οποίου μπορεί κανείς να δει κριτικά τον κόσμο, εξερευνώντας «τις διασυνδέσεις της κυριαρχίας που υφίσταται μεταξύ ανθρώπων και μεταξύ ανθρώπων και της Γης».³⁰ Είναι μια αντίληψη που αναδεικνύει ξεκάθαρα ότι η περιβαλλοντική καταστροφή και η κοινωνική καταπίεση έχουν την ίδια καταγωγή. Ένα από τα κύρια θέματα που διατρέχουν αυτό το σώμα σκέψεων είναι το ζήτημα της φροντίδας για την κοινότητα. Ποιες είναι οι κοινωνικές, βιολογικές και συναισθηματικές συνθήκες ώστε να μεριμνά κανείς, να επισκευάζει και να θεραπεύει κατεστραμμένες κοινότητες και περιβάλλοντα;³¹ Μια ηθική της φροντίδας επικεντρώνεται στον άρρηκτο δεσμό μεταξύ ανθρώπινης και μη ανθρώπινης φύσης και στον «συναισθηματικό δεσμό» με τον κόσμο γύρω μας³². Βλέποντας τον συνδυασμό, τις αλληλένδετες κοινωνικό-οικολογικές κρίσεις, ο οικοφεμινισμός ανά τον κόσμο επισημαίνει τη σημασία μιας δέσμευσης για φροντίδα και προσήλωσης, που επί του παρόντος λείπουν από τον δημόσιο διάλογο³³.

*«Η αντοχή των οικοσυστημάτων, οι απλήρωτες και μη αναγνωρισμένες μορφές εργασίας, η κοινωνική ανταπόδοση και η φροντίδα είναι υποτιμημένες ή τελείως απαξιωμένες».*³⁴

26 Στο ίδιο., p.140.

27 ΣτΜ: Στην αγγλική αναφέρεται ως clearcutting σε αντιδιαστολή με την επιλεκτική υλοτόμηση

28 Shiva & Bandhyopadhyay, 1986, p.140 and Shiva 1988, p.67-72.

29 Mies & Shiva, 2014.

30 Hunnicutt, 2020

31 Hache, 2016.

32 Phillips, 2019.

33 Στο ίδιο.

34 Donath, 2000; Mellor, 1997, 2009; Waring, 1988 in Phillips, 2016, p.1152.

Αυτό ήταν ένας παράγοντας για

*«την απαλλοτρίωση των ανθρώπων από τη γη και τα μέσα βιοπορισμού τους, την καταστροφή του φυσικού ενδιαιτήματος και τη γενική υποβάθμιση του περιβάλλοντος».*³⁵

Ο οικοφεμινισμός επιδιώκει να διευκολύνει την μετάβαση από «νοσηρά συστήματα και σχέσεις που αρνούνται την ζωή, σε υγιή που αξιώνουν τη ζωή».³⁶

Πρέπει να εξελιχθούμε προς μια νέα σχέση έμπνευσης από τον Κόσμο, και να σκεφτούμε εκ νέου τη θέση των ανθρώπινων όντων σε αυτόν. Χρειαζόμαστε μια νέα λογική, που να θεωρεί κάθε άτομο ως μέρος ενός δικτύου σχέσεων, που να κάνει την σύζευξη μεταξύ της ατομικής ευεξίας και της άνθισης των γύρω, που να λαμβάνει υπόψη τη σημασία των υγιών σχέσεων και του γενικού πλαισίου³⁷. Ως πλήρως ενοποιητικό πρόγραμμα, ο οικοφεμινισμός επιδιώκει να αναπτύξει μια εναλλακτική αντίληψη για τον υπάρχοντα πολιτισμό μας³⁸. Αυτό ταιριάζει με ό,τι η **Βαντάνα Σίβα** (Vandana Shiva) και η **Μαρία Μις** (Maria Mies) έχουν ορίσει ως οικολογική αναβάθμιση.

*«Η οικολογική αναβάθμιση συνεπάγεται ότι δεν βλέπουμε τους εαυτούς μας εκτός του οικολογικού δικτύου της ζωής, ως αφέντες, κατακτητές και ιδιοκτήτες των πόρων της Γης. Σημαίνει ότι βλέπουμε τους εαυτούς μας ως μέλη της γήινης οικογένειας, με ευθύνη να φροντίζουμε για τα άλλα είδη και τη ζωή στη Γη σε όλη της την ποικιλομορφία, από το πιο μικροσκοπικό μικρόβιο έως το μεγαλύτερο θηλαστικό. Δημιουργεί την επιταγή να ζούμε, να παράγουμε και να καταναλώνουμε εντός των οικολογικών ορίων και εντός του μεριδίου μας στον οικολογικό χώρο, δίχως να καταπατάμε δικαιώματα άλλων ειδών και άλλων ανθρώπων».*³⁹

35 Mellor, 1997 in Phillips, 2016, p.1152.

36 Στο ίδιο.

37 Phillips, 2016.

38 Mies and Shiva, 2014.

39 Στο ίδιο., p.xx-xxi.

2. «Είμαστε σαν θεοί, και καλύτερα να το συνηθίσουμε»⁴⁰

Από πού προέρχονται οι επικρατούσες δυτικές αντιλήψεις μας για τον κόσμο; Γιατί είμαστε ανίκανοι να υιοθετήσουμε μια ισορροπημένη στάση ως προς το περιβάλλον που ζούμε;

Πολλοί ιστορικοί και φιλόσοφοι της επιστήμης καταδεικνύουν τον Διαφωτισμό και την εξέλιξη της σύγχρονης επιστήμης ως την περίοδο κατά την οποία οι άνθρωποι άρχισαν να κατακερματίζουν, να αντικειμενοποιούν και να ανατέμνουν τη φύση. Με τον τρόπο αυτό, περάσαμε από μια οργανική κοσμοθεώρηση σε μια μηχανική. Στο βιβλίο της *Ο Θάνατος της Φύσης: Γυναίκες, Οικολογία και Επιστημονική Επανάσταση* (1980), η οικοφεμινίστρια και ιστορικός της επιστήμης **Κάρολιν Μέρτσαντ** (Carolyn Merchant) δείχνει ότι η εμφάνιση της βιομηχανίας κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα έκανε τις νέες τεχνολογίες όπως τους ανεμόμυλους και τους γερανούς σημαντικό κομμάτι της καθημερινής ζωής. Δυτικοί στοχαστές άρχισαν να επιβάλουν στον κόσμο μια μηχανιστική τάξη, αντιμετωπίζοντας τους οργανισμούς ως οντότητες που θα μπορούσαν να αποσυναρμολογηθούν, όπως αποσυναρμολογείται ένα ρολόι. Πλέον, η έμφαση μετατοπίστηκε στην πειραματική επιστήμη, με την φυσική να πρωτοστατεί. Και ενώ επιστήμονες όπως ο **Ισαάκ Νεύτων** ομολογούσαν ότι ήταν ο Θεός που δημιούργησε την φύση, έδειξαν επίσης ότι ο άνθρωπος μπορεί να ανακαλύψει τους νόμους αυτής της φύσης⁴¹.

Ο αντίκτυπος στην δυτική φιλοσοφία ήταν τεράστιος. Προς το τέλος του δεκάτου εβδόμου αιώνα η κατανόησή μας του κόσμου άλλαξε. Η εποχή έφερε μια μεταβολή στην εικόνα μας σχετικά με τους ανθρώπους και τον κόσμο. Η αρχέτυπη σύλληψη της φύσης ως ζωντανού οργανισμού (το οργανικό σύμπαν) εξελίχθηκε στην πεποίθηση ότι η φύση λειτουργεί σαν μια μηχανή (το μηχανιστικό σύμπαν). Ο δυτικός άνθρωπος άρχισε να βλέπει τη φύση ως μια δεξαμενή νεκρής ύλης την οποία μπορούσε να αναλύσει, να χρησιμοποιήσει και να χειραγωγήσει όπως τον ευχαριστεί. Και εφόσον άλλοι άνθρωποι εκλαμβάνονταν ως πρωτόγονοι και κατώτεροι, αυτή η «πίστη στην πρόοδο» έπρεπε να επιβληθεί και σε αυτούς.

40 Stewart Brand in Mies & Shiva, 2014, p.xviii.

41 Holemans, 2016, p.135.

Ο επιφανής Γάλλος φιλόσοφος **Ρενέ Ντεκάρτ** (René Descartes) πίστευε ότι το κλειδί για εξουσία επί της φύσης βρίσκεται στο γεγονός ότι η ύλη δύναται να διαιρεθεί σε συστατικά μέρη. Τα δεδομένα που προκύπτουν μπορούν κατόπιν να χειραγωγηθούν σύμφωνα με μια σειρά μαθηματικών κανόνων και μοντέλων. Ο «θάνατος της ψυχής του κόσμου» και η «αφαίρεση των πνευμάτων της φύσης», η οποία καθάισε «κάθε ηθική αναστολή που ίσως συσχετιζόταν με την άποψη ότι η φύση ήταν ένας ζωντανός οργανισμός», οδήγησε στην αύξηση της καταστροφής του περιβάλλοντος⁴². Οι μηχανές κατέληξαν να συμβολίζουν την ίδια την τάξη της ζωής. Λειτουργώντας ως μοντέλα της δυτικής φιλοσοφίας και επιστήμης, διατήρησαν τη σχέση εξουσίας και κυριαρχίας επί της φύσης. Με άλλα λόγια, η σύγχρονη επιστήμη παρείχε έναν τρόπο παγίωσης του ανθρώπινου ελέγχου πάνω στην φύση. Μερικές από τις πεποιθήσεις που η **Μέρτσαντ** πιστεύει πως οδηγούν σε αυτό είναι:⁴³

- Η φύση αποτελείται από νεκρά, αδρανή και παθητικά συστατικά μέρη.
- Η φύση είναι γεμάτη πολύπλοκα μοτίβα, γι' αυτό και το επιστημονικό πεδίο δεν μπορεί παρά να περιοριστεί σε κανόνες, ρυθμίσεις και νόμους.
- Ο κόσμος μπορεί να προβλεφθεί, να περιγραφεί και να ελεγχθεί από την επιστήμη, ακριβώς όπως μια μηχανή γίνεται να ελεγχθεί από τον άνθρωπο.

Η κληρονομιά της σκέψης του διαφωτισμού παραμένει μέχρι και σήμερα και καθορίζει την κυρίαρχη κοσμοθεωρία μας. Αυτό αντικατοπτρίζεται, μεταξύ άλλων, στον τρόπο με τον οποίο κυβερνήσεις και βιομηχανία προσπαθούν να λύσουν το πρόβλημα της κλιματικής κρίσης⁴⁴: Ελπίζουν ότι με το να προσθέτουν περισσότερη καινοτομία και τεχνολογία στο πρόβλημα μπορούν να επιδιορθώσουν τόσο τη Γη όσο και το κλίμα, σαν να πρόκειται για μια μηχανή και τον θερμοστάτη της. Οι υποκείμενες δομές, η νοοτροπία της μεγέθυνσης και η αύξηση των ανισοτήτων δεν αμφισβητούνται ποτέ, πόσο μάλλον να αντιμετωπιστούν.

Στην σφαίρα των οικονομικών, αυτές οι ιδέες έλαβαν μορφή στις θεωρίες του **Άνταμ Σμιθ** (Adam Smith) και του αόρατου χεριού της αγοράς. Το σκεπτικό του μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Οι άνθρωποι είναι σαν άτομα, ανταγωνιστικοί και ενδιαφέρονται μόνο για τη δική τους ευεξία. Αλλά η κοινότητα επί της ουσίας επωφελείται από αυτό το ατομικό συμφέρον. Ο φούρναρης ψήνει

42 Carolyn, Merchant, 1980.

43 Στο ίδιο., p.228.

44 Σύμφωνα με τον Bruno Latour (2017, p.11), το κλίμα γίνεται αντιληπτό εδώ ως «οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπινων όντων και των υλικών συνθηκών των ζώων τους».

ψωμί για να πουλήσει και επιβιώνει ανταλλάσσοντας τους καρπούς της εργασίας του με χρήματα. Ενώ μπορεί να μεριμνεί για το δικό του συμφέρον, εμείς είμαστε σε θέση να αγοράσουμε το ψωμί και να προμηθευτούμε φαγητό. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο φούρναρης έμμεσα συνεισφέρει στην ευημερία της κοινότητας⁴⁵. Ωστόσο, η δημοσιογράφος **Κατρίν Μαρσάλ** (Katrine Marçal) είναι ξεκάθαρη όταν ισχυρίζεται⁴⁶:

«Για να είναι σε θέση ο χασάπης, ο φούρναρης και ο ζυθοποιός να πάνε για δουλειά, την εποχή που έγραφε ο Άνταμ Σμιθ, οι γυναίκες, οι μητέρες ή οι αδελφές τους έπρεπε να ξοδεύουν ώρες και μέρες, την μια μετά την άλλη προσέχοντας τα παιδιά, καθαρίζοντας το σπίτι, μαγειρεύοντας, πλένοντας ρούχα, σκουπίζοντας δάκρυα και καβγαδίζοντας με γείτονες. Με όποιον τρόπο και αν δείτε την αγορά, είναι πάντα χτισμένη στην βάση μια άλλης οικονομίας. Μιας οικονομίας που σπανίως συζητάμε».

Μια άλλη εμβριθής επίδραση της σκέψης του διαφωτισμού στην κοσμοαντίληψή μας ήταν η ανάδυση ενός τεχνητού διαχωρισμού μεταξύ φύσης και πολιτισμού, καθιστώντας την ιδέα ότι η φύση είναι διαχωρισμένη από τον άνθρωπο, μια πρόσφατη σχετικά αντίληψη. Από τότε, ο κόσμος έχει δομηθεί πέραν των δύο αυτών διαστάσεων, με την μια, τον πολιτισμό, ανώτερη της άλλης, της φύσης. Στην μια πλευρά αυτής της διχοτόμησης βρίσκεται η ανώτατη αιτία⁴⁷, το μυαλό, ο πολιτισμός, η υπέρβαση, η επιστήμη και το αρρενωπό στοιχείο. Στην άλλη πλευρά η κατώτερη ύλη, το συναισθηματικό, το ενστικτώδες, η φροντίδα, το φυσικό και το θηλυκό στοιχείο. Αυτός ο τεχνητός διαχωρισμός είχε τεράστια επίδραση στον τρόπο που οργανώνουμε την κοινωνία μας έως και σήμερα. Η δυϊστική σκέψη ενσωματώθηκε στον νου μας και έχει περάσει, υποσυνείδητα, από γενιά σε γενιά. Δεν υπάρχει, για παράδειγμα, κάτι σαν «γονίδιο νοικοκυροσύνης» το οποίο, για βιολογικούς λόγους, θα ανέθετε το σιδέρωμα στις γυναίκες⁴⁸. Μολαταύτα, συνεχίζουμε να προσλαμβάνουμε την φροντίδα και τις οικιακές ευθύνες ως «θηλυκά», ακόμη και στον εικοστό πρώτο αιώνα⁴⁹. Οι δουλειές του σπιτιού διαμορφώνουν το υπόβαθρο που διευκολύνει την «πραγματική δουλειά», την δουλειά των ανδρών. Η μη ανθρώπινη φύση αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο: Εξακολουθεί να θεωρείται ως το σκηνικό στο οποίο εκτυλίσσεται ο ανθρώπινος βίος.

45 Αυτή η ανάλυση είναι παρμένη από τον Holemans, 2016, p.136.

46 Marçal, 2015 στο Holemans, 2016, p.136.

47 ΣτΜ: superior ratio

48 Hache, 2016.

49 Στο ίδιο.

3. Η ιστορία του αφέντη και του δούλου

Η Αυστραλή φιλόσοφος και οικοφεμινίστρια **Βαλ Πλάμγουντ** (Val Plumwood) έχει δώσει μια ισχυρή περιγραφή αυτού του δυϊστικού τρόπου σκέψης στο έργο της *Feminism and the Mastery of Nature* (1997). Η **Πλάμγουντ** πιστεύει ότι δεν είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε την εξάρτησή μας από τις οικολογικές διεργασίες επειδή ο δυτικός ορθολογισμός τοποθετεί την ανθρώπινη ταυτότητα έξω από τη φύση. Η καρτεσιανή σκέψη, υποστηρίζει η **Πλάμγουντ**, έχει δημιουργήσει ένα χάσμα μεταξύ «ενσυνείδητης» ανθρωπότητας και της «χωρίς νου» φύσης⁵⁰. Αυτό μας κάνει να βλέπουμε τα περιβαλλοντικά προβλήματα ως κατά κάποιο τρόπο ξεχωριστά από εμάς, να πιστεύουμε ότι η κλιματική αλλαγή δεν θα μας επηρεάσει. Ωστόσο, εξαρτιόμαστε όσο και άλλες μορφές ζωής από μια υγιή βιόσφαιρα.

Η ορθολογική σκέψη, όχι μόνο τοποθετεί τον άνθρωπο έξω από τη φύση και έτσι δημιουργεί μια διχοτόμηση μεταξύ φύσης και πολιτισμού, αλλά επιφέρει και άλλους δυϊσμούς: Λογική έναντι συναισθήματος, άνδρας εναντίον γυναίκας, αφέντης εναντίον δούλου, με το ένα ανώτερο από το άλλο. Είναι ο τελευταίος εξ' αυτών των δυισμών που μπορεί να χρησιμεύσει ως πρότυπο για την κατανόηση του κόσμου σήμερα, σύμφωνα με την **Πλάμγουντ**. Σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς ορισμένων φεμινιστριών, πιστεύει ότι δεν είναι η αρρενωπότητα από μόνη της που είναι προβληματική, αλλά η πολιτισμική ταυτότητα του αφέντη σε σχέση με τον δούλο, μέσα στα πλαίσια της τάξης, του γένους, του φύλου και της φύσης. Η **Πλάμγουντ** το χαρακτηρίζει ως την ταυτότητα του κυρίαρχου. Όταν αυτή η ταυτότητα εξαπλώνεται μεταξύ των πληθυσμών μέσα από τον πολιτισμό και την επιστήμη, οι άνθρωποι θα αρχίσουν να συμπεριφέρονται ανάλογα. Σύμφωνα με τα λόγια της **Πλάμγουντ**:

«Η υλική και η πολιτισμική σφαίρα, αμφότερες εκτελούν το έργο της κυριαρχίας». ⁵¹

Η κοινωνική κυριαρχία, ο αποκλεισμός και η ιεραρχία φαίνονται, στην συνέχεια, ως αναπόφευκτες, ως μέρος της ανθρώπινης φύσης. Αυτό καταλήγει να διαστρεβλώνει την αντίληψη και από τις δύο πλευρές, αυτή του αφέντη αλλά και του δούλου, τόσο του αποικιστή όσο και του αποικιζόμενου.

50 ΣτΜ: mindless

51 Plumwood, 1997, p.42.

Η ουσία του προβλήματος μπορεί επομένως να αναχθεί πίσω στην ανάπτυξη της ιεραρχικής και δυσιστικής σκέψης, η οποία κατατάσσει τα πάντα με όρους υψηλότερου ή χαμηλότερου, περισσότερο ή λιγότερο έξυπνου, καλύτερου ή χειρότερου. Αυτά τα τεχνητά κατασκευάσματα κανονικοποιούν την καταπίεση του άλλου (δηλαδή του καθενός που δεν περιλαμβάνεται στην πολιτιστική κατηγορία του δυτικού, «ορθολογικού», λευκού αρσενικού). Η εξουσία και ο αποκλεισμός γίνονται θεσμοί.

Η **Πλάμγουντ** τονίζει ότι ένας δυϊσμός δεν είναι το ίδιο με μια διαφορά ή μια αντίθεση. Σε μια διϊστική δομή, όπως σε μια ιεραρχία, η κουλτούρα και οι αξίες που σχετίζονται με τον άλλο, απεικονίζονται συστηματικά ως κατώτερες. Οι ιεραρχίες είναι θεωρητικά ανοιχτές στην αλλαγή, αλλά μόλις παγιωθούν στην κουλτούρα, οποιαδήποτε αλλαγή γίνεται δύσκολη. Η **Πλάμγουντ** έχει εντοπίσει πέντε διαφορετικούς μηχανισμούς⁵² που καθιστούν ικανή και αναπαράγουν αυτή τη διϊστική κοσμοθεωρία.

Αρχικά, υπάρχει αιτιακό υπόβαθρο. Αυτός ο μηχανισμός θεωρεί ότι επωφελούμαστε από τις υπηρεσίες του άλλου, χωρίς να τις αναγνωρίζουμε, πριν προχωρήσουμε και στην ελαχιστοποίηση της σημασίας αυτών των υπηρεσιών ή συνεισφορών. Σκεφτείτε την προσοχή και το σεβασμό για τους ρόλους της διοίκησης («μάντζερ της χρονιάς»), ενώ δεν θα υπήρχε καν διοικητική θέση δίχως τους υπαλλήλους που κάνουν την πραγματική δουλειά. Το ένα άτομο λειτουργεί ως το υπόβαθρο για το «πραγματικό» έργο του άλλου. Ένα άλλο παράδειγμα: Η θεμελιώδους σημασίας εργασία που επιτελείται καθημερινά από μητέρες που μένουν στο σπίτι, η οποία επιτρέπει στον πατέρα να κάνει την «πραγματική» δουλειά, έξω από το σπίτι. Στην πραγματικότητα, ακόμη και όταν η γυναίκα εισέλθει στην αγορά εργασίας, αυτή είναι που θα εξακολουθεί να παρέχει το μεγαλύτερο μέρος της φροντίδας εντός της οικογένειας. Αυτό κάνει τον αριθμό των γυναικών που εργάζονται με μερική απασχόληση τέσσερις φορές υψηλότερο από αυτόν των ανδρών στην κοινωνία μας. Και η μερική απασχόληση σημαίνει χαμηλότερο μισθό, ακολουθούμενο από χαμηλότερη σύνταξη αργότερα⁵³. Ένα άλλο παράδειγμα υποβάθρου είναι η φύση που χρησιμεύει ως ντεκόρ της «πραγματικής» δράσης, με τους ανθρώπους στον πρωταγωνιστικό ρόλο. Αλλά είναι ο αφέντης που χρειάζεται τον δούλο περισσότερο από το αντίστροφο.

Δεύτερον, η πόλωση είναι η βάση για τον ριζικό αποκλεισμό. Η διαφορά μετα-

52 Βλέπε Plumwood, 1997, Chapter 2: Dualism: the logic of colonisation.

53 Στο ίδιο.

ξύ δύο ομάδων ή δύο ατόμων δύναται να μεγεθυνθεί και να τονιστεί σε τέτοιο βαθμό που ο άλλος φαίνεται σαν να είναι από έναν εντελώς διαφορετικό κόσμο. Ταυτόχρονα, όλες οι πιθανές ομοιότητες διαγράφονται και ελαχιστοποιούνται και οτιδήποτε γεφυρώνει τα δύο μέρη αγνοείται. Τα ακροδεξιά ή εθνικιστικά πολιτικά κόμματα τείνουν να αναπτύσσουν αυτήν την τακτική, η οποία απεικονίζει τις διαφορές μεταξύ ομάδων ανθρώπων ως αγεφύρωτες.

Τρίτον, κάθε άλλο ενσωματώνεται στην κυρίαρχη κουλτούρα και αναγκάζεται να αφομοιωθεί και να προσαρμοστεί. Όπως είπε η **Σιμόν ντε Μποβουάρ (Simone de Beauvoir)**:

« Η ανθρωπότητα είναι αρσενική και ο άντρας ορίζει την γυναίκα ... ως σχετική με τον εαυτό του». ⁵⁴

Σε αυτή τη νοοτροπία, η θέση ενός ατόμου είναι το κέντρο με το οποίο σχετίζονται όλοι οι άλλοι. Επιπλέον, οι άλλοι φαίνονται «καλοί» μόνο όταν προσαρμοστούν πλήρως στην κυρίαρχη ομάδα. Σκεφτείτε τον μύθο των καλών μεταναστών, στον οποίο οι νεοφερμένοι που μιλούν ξένες γλώσσες θα είναι καλοδεχούμενοι από την κουλτούρα του προορισμού μόνο εάν είναι ευγνώμονες και υπόχρεοι εάν «ενσωματωθούν» τέλεια, εάν μιλούν άπταιστα τη γλώσσα και απέχουν από όσο το δυνατόν περισσότερα από τα έθιμα του τόπου τους.

Ο τέταρτος μηχανισμός που προσδιορίζει η **Πλάμγουντ** είναι ο ινστρουμενταλισμός⁵⁵: Οι σκοποί του αφέντη επιβάλλονται στον δούλο και αυτός χρησιμοποιείται ως μέσο για έναν σκοπό. Παρόλο που η σχέση αφέντη-δούλου παρουσιάζεται ως προς το συμφέρον και των δύο μερών, είναι απολύτως σαφές ότι ο δούλος είναι ο ριγμένος. Αυτό αντικατοπτρίζεται στην ταυτότητα αυτής της ομάδας και στις ιδιότητες που αναμένονται από αυτήν: Η υπάκουη νοικοκυρά, η ήσυχη, επιμελής εργάτρια, οι ευγνώμονες αποικισμένοι.

Τέλος, η **Πλάμγουντ** εισάγει την έννοια της ομοιογενοποίησης: Αποτυγχάνοντας να αναγνωρίσουμε την ποικιλομορφία μέσα στην υποβιβασμένη ομάδα, αυτή η δημογραφική ομάδα μοιάζει σαν μια ομοιογενής μάζα. Και έτσι καταλήγουμε σε μονοκαλλιέργειες όχι μόνο στη φύση, αλλά και στο μυαλό⁵⁶. Η ομοιογενοποίηση μειώνει τους αρχικά πολύπλοκους και διαφορετικούς ανθρώπους και πολιτισμούς σε μια ομοιόμορφη ομάδα, και με αυτόν τον τρόπο παγιώνει στερεότυπα.

54 Simone De, Beauvoir, 1965, p.8 in Plumwood, 1997, p.52.

55 ΣτΜ: Στο πρωτότυπο αναφέρεται ως Instrumentalism. Η λέξη Ινστρουμενταλισμός συχνά αναφέρεται στην φιλοσοφική θεώρηση. Πρόκειται για «εργαλειοποίηση».

56 Βλέπε Shiva, 1993.

4. Διαθεματικότητα

«Ο φεμινισμός, ως ένας αγώνας απελευθέρωσης, πρέπει να υπάρχει αυτόνομα μεν αλλά και ως μέρος του ευρύτερου αγώνα για την εξάλειψη της κυριαρχίας σε όλες της τις μορφές. Οφείλουμε να κατανοήσουμε ότι η πατριαρχική κυριαρχία μοιράζεται μια κοινή ιδεολογική βάση με τον ρατσισμό και άλλες μορφές καταπίεσης ομάδων, ότι δεν υπάρχει ελπίδα να εξαλειφθεί όσο αυτά τα συστήματα παραμένουν άθικτα» -**Μπελλ Χουκς**⁵⁷.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα πώς μπορούμε να αντιμετωπίσουμε την πολιτισμική τάση του δυισμού, θα εξετάσουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια την διαθεματικότητα. Το διαθεματικό πλαίσιο⁵⁸, το οποίο είναι στενά συνδεδεμένο με τον οικοφεμινισμό, μας βοηθά να διευρύνουμε την οπτική μας γωνία και να είμαστε ευαίσθητοι απέναντι σε άλλες ταυτότητες και εμπειρίες, ενώ δείχνουμε σεβασμό για τις μεταξύ τους διαφορές. Για Παράδειγμα: Ενώ ο φεμινισμός προασπίζεται τα δικαιώματα των γυναικών και την ισότητα των φύλων, ο διαθεματικός φεμινισμός παρέχει μια ιδέα του τρόπου με τον οποίο οι αλληλεπικαλυπτόμενες ταυτότητες των γυναικών -συμπεριλαμβανομένης της φυλής, της τάξης, της εθνικότητας, της θρησκείας και του σεξουαλικού προσανατολισμού- διαμορφώνουν την εμπειρία τους αναφορικά με την καταπίεση και τις διακρίσεις.

Εκεί είναι όπου και σταματούν οι περισσότεροι ορισμοί της διαθεματικότητας, αγνοώντας με αυτόν τον τρόπο τον κύριο λόγο που η **Κίμπερλε Κρένσο** επινόησε τον όρο: Η διαθεματικότητα δεν αναφέρεται μόνο στις διάφορες αλληλεπικαλυπτόμενες ταυτότητες ενός ατόμου, αλλά και στο πώς οι ταυτότητες αυτές αλληλοεπιδρούν με υπάρχουσες δομές⁵⁹. Στα πλαίσια αυτού του δοκιμίου το ερώτημα γίνεται: Τι αντίκτυπο έχει η κλιματική αλλαγή στα μέλη μιας πε-

57 hooks, 1989, p. 22. ΣΤΜ: Η ίδια γράφει το όνομα της με πεζά bell hooks.

58 Υπάρχει υποσημείωση στο αγγλικό κείμενο: «Η διαθεματικότητα φανερώνει την σύγκλιση διαφόρων μορφών αποκλεισμού και την δυναμική που τον οδηγεί. Αυτή η συμπεριληπτική οπτική βοηθά στην διατύπωση πιο περιεκτικών λύσεων οι οποίες λαμβάνουν υπόψιν τους πολλούς διαφορετικούς παράγοντες που καθορίζουν τις θέσεις μας στην κοινωνία (πηγή: Arikoglu et al., 2014).»

59 Kimberlé, Crenshaw, 1986.

ριθωριοποιημένης ομάδας; Η δικηγόρος και ερευνήτρια **Ντάφινια Μισαϊτζαν** το εξηγεί με την βοήθεια μιας αναλογίας:

«Φανταστείτε τα μεγάλα περιβαλλοντικά ζητήματα, όπως η κλιματική αλλαγή και η ρύπανση, σαν μια μεγάλη καταιγίδα. Σε αυτήν βρισκόμαστε όλοι μαζί, αλλά τα καράβια στα οποία επιβαίνουμε είναι διαφορετικά. Κάποιοι βρίσκονται σε ένα ωραίο κρουαζιερόπλοιο, άλλοι σε ένα μικρό σκάφος με μηχανή, ενώ άλλοι πρέπει να αρκεστούν σε μια λέμβο ή κάτι ακόμη λιγότερο. Ο τρόπος με τον οποίο αυτή η καταιγίδα μας επηρεάζει ποικίλλει. Κάποιοι έχουν τα απαραίτητα μέσα για να προστατευτούν, άλλοι όχι. Πώς το αντιμετωπίζουμε αυτό όταν όλοι, ακόμη και στους καιρούς της κλιματικής αλλαγής και της ρύπανσης, έχουν δικαίωμα σε μια υγιή ζωή;»⁶⁰

Μια διαθεματική οπτική μας επιτρέπει να αποκεντρώσουμε τα κυρίαρχα πολιτισμικά αφηγήματα σχετικά με ορισμένα θέματα -εν προκειμένω την κλιματική κρίση και τις προτεινόμενες για αυτήν λύσεις- και να δώσουμε χώρο σε θέσεις και απόψεις που σπάνια καταφέρνουν να αναδειχθούν αλλά είναι κρίσιμες για την ανάλυση και επίλυση των προβλημάτων. Εδώ είναι που η διαθεματική σκέψη και η ιδέα της οικολογικής δικαιοσύνης συναντιόνται, ανοίγοντας τον δρόμο για μια πιο δίκαιη προσέγγιση του προβλήματος στην τωρινή του μορφή. Το πολύπλευρο πλαίσιο που προαπαιτείται για την κατάλληλη αντιμετώπιση των πολλών παθογενειών της κλιματικής αλλαγής αναζητεί λύσεις για όλους μας και όχι μόνο για τους λίγους ευτυχισμένους. Προκειμένου να το πετύχουμε αυτό, πρέπει να κατανοήσουμε πως οι πολλές μας ταυτότητες αλληλοεπιδρούν με υπάρχουσες δομές.

Η **Κρένσο** (1989) βλέπει την διαθεματικότητα ως έναν τρόπο σκέψης σχετικά με την ταυτότητά μας και τη σχέση μας με την εξουσία. Με την αρχική του σύλληψη να αποσκοπεί στην εξέταση της θέσης των μαύρων γυναικών στην κοινωνία, ο όρος φάνηκε σύντομα ότι ισχύει και για τα πολλά άτομα περιθωριοποιημένων ομάδων που θεωρητικά είναι μέλη της κοινωνίας αλλά στην πράξη δεν εκπροσωπούνται. **Κρένσο:**

«Εάν δεν έχετε μια οπτική μαθημένη στο να βλέπει το πώς διάφορες μορφές διακρίσεων συνδυάζονται, είναι απίθανο να αναπτύξετε μια σειρά πολιτικών που θα είναι όσο συμπεριληπτικές όσο χρειάζεται».⁶¹

60 Daphina, Misiedjan, 2021.

61 Crenshaw, 2020.

Ο οικοφεμινισμός βασίζεται σε αυτό αναφέροντας ότι η «ελευθερία» της ανθρωπότητας δεν εξαρτάται μόνο από την ελευθερία της φύσης και των γυναικών, αλλά και την επίτευξη αυτής της ελευθερίας για όλους όσους βρίσκονται σε τέτοιες περιθωριακές καταστάσεις.

Η ιδέα ότι η εκμετάλλευση της Γης και των πόρων της συνδέεται με την υποδούλωση και καταπίεση των γυναικών δεν είναι νέα. Διατυπώνει την αρχή ότι η σχέση μας με τον πλανήτη και τα πλούτη του είναι ιστορικά συνυφασμένη με τη σχέση της κυρίαρχης κοινωνίας με το γυναικείο φύλο. Στο *Η Φύση της Φυλής: Πραγματείες για την Φυλετική Διαφορά στον Οικοφεμινισμό* (1997), η **Νοέλ Στάρτζεον** ορίζει τον οικοφεμινισμό ως

*«ένα σύγχρονο πολιτικό κίνημα που λειτουργεί στην βάση της θεωρίας ότι οι ιδεολογίες που επιτρέπουν αδικίες βασισμένες στο γένος, τη φυλή και την τάξη σχετίζονται με τις ιδεολογίες που επιτρέπουν την εκμετάλλευση και υποβάθμιση του περιβάλλοντος».*⁶²

Όντας τέκνο του τρίτου φεμινιστικού κύματος, ο οικοφεμινισμός έχει ιστορικά πραγματοποιήσει την σύνδεση μεταξύ φύλου, φυλής και καταστροφής του περιβάλλοντος, όμως τώρα έχει έρθει η στιγμή να ενσωματωθεί η διαθεματικότητα στο κίνημα. Με την βοήθεια νέων συζητήσεων πάνω στα θέματα της φροντίδας, της ευθύνης και της δικαιοσύνης, μπορούμε να δώσουμε νέα πνοή στους ποικίλους τρόπους με τους οποίους η ανθρωπότητα σχετίζεται με την φύση.

62 Noël, Sturgeon, 1997, p.259-260.

5. Οικογυναικισμός⁶³ (ecowomanism)

Γιατί έχουμε ανάγκη τον όρο οικογυναικισμός; Για να γίνει κατανοητή η προσέγγιση, ας ξεκινήσουμε εξετάζοντας τον όρο γυναικισμός. Το 1979 η συγγραφέας, ποιήτρια και ακτιβίστρια **Άλις Γουόκερ** χρησιμοποιεί για πρώτη φορά τον όρο γυναικίστρια στο διήγημά της «*Διαλύεται*», και ξανά αργότερα στην συλλογή δοκιμίων *Ψάχνοντας τους Κήπους των Μητέρων μας: Γυναικιστική Πρόζα* (1983). Σε αυτή όρισε μια γυναικίστρια ως μια μαύρη φεμινίστρια ή μια έγχρωμη φεμινίστρια. «*Γυναικίστρια*», γράφει, «είναι για την φεμινίστρια ότι το μωβ για το λιλά».⁶⁴

Ίσως αναρωτιέστε γιατί η **Άλις Γουόκερ** θεώρησε απαραίτητο να επινοήσει τον όρο γυναικίστρια, ειδικά σε σχέση με τον όρο φεμινίστρια. Η αλήθεια είναι, ότι ο φεμινισμός ιστορικά μετά βίας περιελάμβανε έγχρωμες γυναίκες, οι οποίες ως αποτέλεσμα έπρεπε να δημιουργήσουν τον δικό τους χώρο εντός του φεμινιστικού κινήματος και να αναπτύξουν θεωρίες εκτός των υπαρχόντων πλαισίων. Έκανε την μαύρη φεμινιστική θεωρία ένα χρήσιμο εργαλείο προκειμένου οι καθημερινές γυναίκες να χαρτογραφήσουν διαφορετικές μορφές καταπίεσης. Έκανε αυτό που ο κοινός τύπος φεμινισμός παρέλειψε: Εξέτασε συγκεκριμένα την σχέση μεταξύ των μαύρων γυναικών και των έγχρωμων γυναικών τις διάφορες μορφές καταπίεσης που αντιμετωπίζουν (ταξικής, φυλετικής και σεξιστικής).

Ο μαύρος φεμινισμός υποστηρίζει ότι η εμπειρία των μαύρων γυναικών δεν μπορεί και δεν πρέπει να γίνεται κατανοητή μέσα από το πρίσμα ή της μαύρης ή της γυναικείας φύσης, αλλά μέσω και των δύο. Ήδη από την εποχή της δουλείας, οι μαύρες γυναίκες ήταν στην εμπροσθοφυλακή του αγώνα για χειραφέ-

63 ΣτΜ: Προσδιορισμένος από την φεμινίστρια συγγραφέα Άλις Γουόκερ (*Alice Walker*), ο Γυναικισμός (*Womanism* από το *woman* που σημαίνει γυναίκα στα αγγλικά) είναι κοινά χρησιμοποιούμενος όρος που επινοήθηκε για να περιγράψει συγκεκριμένα τον Αфро-Αμερικάνικο Φεμινισμό, αλλά αναπτύχθηκε ώστε να περικλείει μια ευρύτερη εκδοχή φεμινισμού που διασχίζει τα όρια της τάξης και της φυλής. Στην Ελλάδα υπήρχε αυτή η διάκριση ως «φεμινιστικό κίνημα» και «γυναικείο κίνημα» από τη δεκαετία του 1970.

64 Alice, Walker, 1983, p. xi.

τηση. Ωστόσο, οι προσπάθειές τους σπάνια έχουν τύχει αναγνώρισης. Αυτή η τάση συνεχίζεται και στις μέρες μας. Αρκεί να σκεφτούμε την **Βανέσα Νακάτε** από την Ουγκάντα η οποία κόπηκε από μια φωτογραφία με τις επιφανείς ακτιβίστριες για το κλίμα **Γκρέτα Τούνμπεργκ**, **Λουκίνα Τίλε**, **Λουίζα Νοϊμπάουερ** και **Ιζαμπέλ Άξελσον**⁶⁵. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, είναι ζωτικής σημασίας να κατανοήσουμε τις πολλές εκφράσεις της πορείας προς την ελευθερία, καθώς τα μαθήματα που παίρνουμε από κάθε πράξη αποκλεισμού θα οδηγήσουν σε βέλτιστες, δικαιότερες λύσεις στα προβλήματα που μας πλήττουν σήμερα. Με το κυριότερο να είναι η κατάσταση έκτακτης ανάγκης για το κλίμα.

Η Τζάνετ Μουθούκι στο Αμφισβητώντας Πατριαρχικές Δομές: Η Ουανγκάρι Μαατάι (Wangari Maathai) και το Κίνημα της Πράσινης Ζώνης στην Κένυα, (2006) αναλύει το Κενυάτικο κίνημα που αγωνίζεται για μια πράσινη ζώνη από δέντρα, βλάστηση και γόνιμο έδαφος για την καταπολέμηση της δασικής αποψίλωσης και της διάβρωσης, προστατεύοντας επομένως τον βιοπορισμό εκατομμυρίων ανθρώπων⁶⁶.

Σύμφωνα με την **Μέλανι Χάρρις**, ο οικογυναικισμός εστιάζει στις αντιλήψεις γυναικών αφρικανικής καταγωγής και καθρεφτίζεται στις ακτιβιστικές μεθόδους, τις θρησκευτικές πρακτικές και τις θεωρίες για την καταπολέμηση της οικολογικής αδικίας⁶⁷. Μια οικογυναικίστικη προσέγγιση είναι αναγκαία διότι δίνει έμφαση στην σύνδεση μεταξύ κοινωνικής και οικολογικής δικαιοσύνης αναγνωρίζοντας τις αλληλεπικαλυπτόμενες και διατεμνόμενες μορφές καταπίεσης ανάμεσα στις έγχρωμες γυναίκες και το περιβάλλον.

Είναι επίσης ένας χρήσιμος όρος για τη σύλληψη των παραδόξων και προβληματικών συνδέσεων ανάμεσα στις έγχρωμες γυναίκες και τη Γη. Όπως το θέτει η **Χάρρις**:

65 ΣτΜ: 27/01/2020: Σωρεία επικρίσεων έχει προκαλέσει η επιλεκτική αφαίρεση μιας μαύρης ακτιβίστριας από ομαδική φωτογραφία με την Γκρέτα Τούνμπεργκ (Greta Thunberg), από το αμερικανικό πρακτορείο Associated Press. Η ακτιβίστρια από την Ουγκάντα, Βανέσα Νακάτε (Vanessa Nakate), ήταν η μόνη που κόπηκε από την ομαδική φωτογραφία και κατήγγειλε μιντιακό ρατσισμό, αφού το πρακτορείο επέλεξε να την κόψει από την αρχική λήψη, στη φωτογραφία που έκανε διαθέσιμη στην πλατφόρμα του. Έτσι, στο πλάνο φαίνεται να ποζάρουν μόνο λευκές ακτιβίστριες μεταξύ των οποίων η Γκρέτα Τούνμπεργκ, η Λουκίνα Τίλε (Loukina Tille), η Λουίζα Νοϊμπάουερ (Luisa Neubauer) και η Ιζαμπέλ Άξελσον (Isabelle Axelsson). <https://www.anatropinews.gr/2020/01/27/vanesa-nakate-to-associated-press/>

66 ΣτΜ: βλέπε <http://www.greenbeltmovement.org/>) Η Μουθούκι περιγράφει το Κίνημα της Πράσινης Ζώνης ως παράδειγμα του Αφρικανικού οικοφеминιστικού ακτιβισμού λόγω του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζει περιβαλλοντικά ζητήματα, τονίζει τις έμφυλες σχέσεις και αμφισβητεί τις πατριαρχικές δομές εντός του Αφρικανικού πλαισίου.

67 Melanie, Harris, 2016, p.5.

«Πέραν του να τιμούν την όμορφη σύνδεση που οι μαύρες γυναίκες έχουν με τη Γη, ως (γη) γήινες και ως από κοινού δημιουργοί, οι μαύρες γυναίκες έχουν και μια συγκεκριμένη ιστορική εμπειρία κοινών δεινών με τη Γη».⁶⁸

Είναι μια αναφορά στη διεθνή ιστορία της αποικιοκρατίας και της δουλείας, που αντίκρυσε τα σώματα μαύρων γυναικών να βιάζονται, να αντικειμενοποιούνται και να πωλούνται με σκοπό το κέρδος. Η θέση της **Χάρρις** πάνω στην «όμορφη σύνδεση» μεταξύ των σωμάτων των μαύρων γυναικών και της Γης μπορεί να αναγνωσθεί ως ρομαντικοποίηση των συστημάτων γνώσης, η οποία συνδυάζει τη θηλυκότητα των μαύρων γυναικών με ένα είδος πανάρχαιας Γήινης σοφίας και ομιλεί σε αμφίθυμους τόνους σχετικά με αμφότερους τους θετικούς και τους προβληματικούς δεσμούς μεταξύ των σωμάτων των έγχρωμων γυναικών και του περιβάλλοντος. Ως αποτέλεσμα αυτής της αμφιθυμίας, η ιδέα του γυναικείου σώματος μπορεί να χρησιμοποιηθεί θετικά εντός της οικολογικής-ακτιβιστικής αναπαράστασης, την ίδια στιγμή που οι πραγματικοί άνθρωποι μπορεί να υπόκεινται σε φυσική και επιστημική βία⁶⁹ από εξωτερικές δυνάμεις.

Οι ιστορίες που παραθέτουμε εδώ, εξετάζουν τη σχέση μεταξύ της ανθρωπότητας και της Γης, καθώς και τον ρόλο-κλειδί των ανθρώπων στη δημιουργία και διατήρηση υπεύθυνων οικολογικών πρακτικών. Όπως συζητήθηκε πιο πάνω, πλήθος θεωριών επικεντρωμένων στην οικολογία εξακολουθούν να αποτυγχάνουν να λάβουν επαρκώς υπόψη την φυλετική, σεξουαλική και ταξικά βασισμένη καταπίεση που επηρεάζει πολλούς τομείς της κοινωνίας. Οι Έμφυλες Οικολογίες⁷⁰ στον αντίποδα -είτε αναφερόμενες ως Αφρικανικός οικολογικός ακτιβισμός είτε ακόμη και ως οικογυναικισμός- δίνουν προτεραιότητα στην φυλή και το φύλο καθώς και στην περιβαλλοντική συνείδηση. Προσφέρουν μια οπτική μέσω της οποίας είναι δυνατό να επικεντρωθούμε στις έγχρωμες γυναίκες, παιδιά και οικογένειες με ιδιαίτερη έμφαση στη χειραφέτηση μιας ολόκληρης ομάδας ανθρώπων⁷¹.

68 Harris, 2016, p.6.

69 ΣτΜ: Ο όρος «επιστημική βία» αναφέρεται στο φαινόμενο κατά το οποίο ένα σύστημα παραγωγής γνώσης θεωρείται περισσότερο αξιόπιστο σε σχέση με κάποιο άλλο, το οποίο εκλαμβάνεται ως κατώτερης αξίας. <https://www.offlinepost.gr/2023/02/06/episth-mikh-via-ena-aorato-fainomeno/>

70 ΣτΜ: Gendered ecologies

71 εμπνευσμένο από τους Rico, 2017 και Zoboi, 2017.

6. Κοσμολογίες Ιθαγενών

Σε πολλά Πρώτα Έθνη⁷², η παροχή βασικών αγαθών και ασφάλειας καθώς και θέματα πνευματικότητας αποτελούν συλλογική ευθύνη. Ο Έντγκαρ Βιγιανουέβα αποδίδει ωραία αυτόν τον τρόπο σκέψης στο βιβλίο του *Αποαποικιοποίηση του Πλούτου* (2021) στο οποίο παραθέτει τα λεγόμενα της Ντέινα Αρβάιζο (Dana Arviso), διευθύντριας του Potlatch Fund⁷³ και μέλους των Ναβάχο:

*«Μου είπαν πως δεν έχουν λέξη για τη φτώχεια. Το κοντινότερο που διέθεταν ως εξήγηση για τη φτώχεια ήταν “το να μην έχεις οικογένεια”. Έλεγαν ότι ήταν μια ξένη έννοια για αυτούς, το ότι κάποιος θα μπορούσε να είναι τόσο απομονωμένος και δίχως καμία μορφή ασφαλούς κύκλου ή οικογένειας ή έστω μια αίσθηση εγγύτητας ώστε να υποφέρει από τη φτώχεια».*⁷⁴

Η ικανότητα να ταΐζεις μια κοινότητα, να παρέχεις τροφή για όλους, να ζεις σε ισορροπία με τη Γη και να ελαχιστοποιείς τις εσωτερικές και εξωτερικές διαμάχες είναι ενταγμένη στον τρόπο ζωής των Πρώτων Εθνών και περνά από την μια γενιά στην άλλη. Επειδή η γνώση μπορεί να εξαφανιστεί καθώς πεθαίνουν οι άνθρωποι, κάθε γενιά βλέπει ως ευθύνη της την διατήρηση του πολιτισμού, βασιζόμενη στην σοφία της κοινότητας και την μετάδοση της γνώσης των προγόνων στα παιδιά και τα εγγόνια. Τα Πρώτα Έθνη συχνά σκέφτονται τις πράξεις τους με βάση τον αντίκτυπο που θα έχουν στις επτά επόμενες γενιές. Υπό την επονομαζόμενη «διαχείριση επτά γενεών» ό,τι κάνει κάποιος επηρεάζεται από την εμπειρία των επτά προηγούμενων γενεών, ενώ ταυτόχρονα πρέπει επιπλέον να λάβει υπόψιν του τις επτά επόμενες: Μιας και αυτοί πρέπει να επωφεληθούν από τις πράξεις αυτές. Πολλά Πρώτα Έθνη έχουν αναπτύξει τόσο επίσημα τελετουργικά όσο και ανεπίσημη εκπαίδευση για την μεταβίβαση της σοφίας από τους ηλικιωμένους στους νέους προκειμένου να διασφαλίσουν ότι η κοινότητα μπορεί να προάγει τόσο την προσωπική όσο και την συλλογική ανάπτυξη για μια αιωνιότητα.

72 First Nations: Όρος που χρησιμοποιείται για να αναφερθούμε στους αυτόχθονες της Βόρειας Αμερικής.

73 ΣτΜ: Το Potlatch Fund είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός υπό την ηγεσία των ιθαγενών που παρέχει υποστήριξη και ανάδειξη αξιών σε φυλετικά έθνη στην Ουάσιγκτον, το Όρεγκον, το Αϊντάχο και τη Μοντάνα.

74 Edgar, Villanueva, 2021, p.151.

Άλλο παράδειγμα ανθρωπισμού με κοινοτικά ριζώματα είναι η αφρικανική παράδοση του Ουμπούντου⁷⁵, το οποίο αποτελεί συντόμευση για την φράση των Ζουλού «*umuntu ngumuntu ngabantu*» και κυριολεκτικά σημαίνει ότι ένα άτομο είναι άτομο μέσω άλλων ατόμων. Είμαι επειδή είσαι. Όταν ρωτήθηκε τι είναι το Ουμπούντου, ο Νοτιοαφρικάνος αρχιεπίσκοπος και νομπελίστας ειρήνης **Ντέσμοντ Τούτου** απάντησε:

*«Η βαθιά αλήθεια είναι ότι δεν γίνεται να είσαι άνθρωπος από μόνος σου. (...) Είμαστε άνθρωποι μόνο μέσω των σχέσεων. (...) Είμαστε πραγματικά πλασμένοι για το ευαίσθητο δίκτυο της αλληλεξάρτησης. (...) Είμαστε πλασμένοι για την συμπληρωματικότητα».*⁷⁶

Προσφέροντας δραστικές εναλλακτικές, τα συστήματα γνώσης των ιθαγενών αποτελούν πρόκληση για το status quo και έναν από τους δρόμους για μια δικαιότερη κοινωνία για όλους. Ως συστήματα αξιών που έχουν εξελιχθεί και ενσωματωθεί με την πάροδο του χρόνου, αποτελούν καθρέφτη που εμπνέει και μπορεί να μας διδάξει πολλά.

7. «Στην οικονομία της φύσης το νόμισμα δεν είναι το χρήμα, είναι η ζωή»⁷⁷

Για την Ινδή επιστήμονα και οικοφεμινίστρια **Βαντάνα Σίβα** είναι ξεκάθαρο: Η καταστροφική Ανθρωπόκαινος περίοδος δεν είναι το μόνο πιθανό μέλλον. Μια αλλαγή παραδείγματος είναι εφικτή. Μπορείτε να το δείτε να συμβαίνει ανά τον κόσμο. Μια αλλαγή στην συνείδησή μας είναι σε εξέλιξη:

*«Σημαίνει να στρέψουμε την προσοχή μας στην πλανητική και ανθρώπινη ευεξία, στις ζωντανές οικονομίες, στο ευ-ζην, στο να μην έχουμε περισσότερα, στο να εκτιμούμε την συνεργασία αντί την ανταγωνιστικότητα. Αυτές είναι αλλαγές που γίνονται από τις ιθαγενείς κοινότητες, τους χωρικούς, τις γυναίκες και τις νέες γυναίκες στα κινήματα».*⁷⁸

75 ΣτΜ: Στα αγγλικά αποδίδεται Ubuntu

76 Desmond, Tutu, 2013.

77 Vandana, Shiva, 2017.

78 Mies & Shiva, 2014, p.xxi.

Αυτές οι αλλαγές περιλαμβάνουν την εργασία μαζί με τη Γη, αξιοποιώντας τη νοημοσύνη μας ώστε να διατηρούμε και να θεραπεύουμε αντί να κατακτάμε και να πληγώνουμε. Η **Σίβα** συνεχίζει:

«Για να προστατέψουν οι άνθρωποι την ζωή στη Γη και το δικό τους μέλλον, χρειάζεται να γίνουμε βαθιά ενσυνείδητοι των δικαιωμάτων της Μητέρας Γης [...] Χρειάζεται να προσδιορίσουμε την θέση μας εκ νέου -στη Γη, την ποικιλομορφία της, και τις ζωντανές διαδικασίες της- και να ελευθερώσουμε τις θετικές δυνάμεις μιας δημιουργικής Ανθρωπόκαινου. Είτε θα συνάψουμε ειρήνη με τη Γη, είτε θα αντιμετωπίσουμε την εξαφάνισή μας ως άνθρωποι [...] Το να συνεχίζουμε τον πόλεμο ενάντια στη Γη δεν είναι έξυπνη επιλογή».⁷⁹

Αυτό είναι, πρώτα και κύρια, μια πολιτισμική αποστολή, όπως υποστηρίζει ο **Αμιτάβ Γκος** (Amitav Ghosh) στο *Η μεγάλη διαταραχή: Κλιματική Αλλαγή και το Αδιανόητο* (2016). Η ανικανότητά μας, μέχρι στιγμής, να αντιμετωπίσουμε την κλιματική κατάρρευση είναι πρωτίστως μια κρίση της φαντασίας. Έχουμε ανάγκη από άλλες αφηγήσεις και θεμελιώδεις πεποιθήσεις, οι οποίες πιθανώς να μας υποδείξουν έναν κόσμο στον οποίο ικανοποιούμε τις βασικές μας ανάγκες με τρόπο που βοηθά στην προστασία και διατήρηση του περιβάλλοντος διαβίωσης των άλλων. Πρέπει να φανταστούμε ότι όλα δύνανται και πρέπει να είναι διαφορετικά. Η ανοικτή στάση απέναντι σε άλλες οπτικές, εμπειρίες και ιδέες και η προθυμία να μάθουμε από άλλους πολιτισμούς και κοινότητες είναι καίριας σημασίας. Οφείλουμε να είμαστε προετοιμασμένοι να αντιληφθούμε αυτό που θεωρείται φυσιολογικό αντί αδιανόητο και να αντιληφθούμε ως γεγονός το αδιανόητο που συμβαίνει, όπως η κλιματική κατάρρευση, η ανισότητα και η εκμετάλλευση. Αυτή η δεκτικότητα θα μας επιτρέψει να φανταστούμε, εκτός όλων των υπάρχοντων πλαισίων, νέες αναπαραστάσεις της καλής ζωής, που μπορούν να μετατρέψουν την τωρινή πραγματικότητα σε ένα βιώσιμο μέλλον.

79 Στο ίδιο.

Κεφάλαιο 2.

Όλοι έχουμε τις φροντίδες μας

1. Μάθαμε κάτι από την πανδημία του κορονοϊού;

Αυτό που συναντάμε σε όλα τα είδη αναλύσεων είναι ότι η κρίση του κορονοϊού μας βοήθησε να ανακαλύψουμε εκ νέου τη σημασία της φροντίδας. Θυμάστε, κατά την διάρκεια της πρώτης καραντίνας, τους επαίνους για τους επαγγελματίες υγείας, οι οποίοι αναγκάστηκαν να δουλεύουν πολύ σκληρά υπό επισφαλείς συνθήκες; Και δεν μας δίδαξε αυτό πόσο ζωτικής σημασίας να προσέχουμε την φύση, δεδομένου ότι η υλοτόμηση τροπικών δασών συμβάλει άμεσα στην εμφάνιση ασθενειών όπως η COVID-19 και ο Έμπολα;

Ήδη, έχουμε εδώ και καιρό σταματήσει να χειροκροτούμε, και τα δέντρα ακόμη κόβονται. Το αληθινό μάθημα είναι ότι το να συνεχίσουμε να φροντίζουμε είναι εξαιρετικά δύσκολο σε ένα περιβάλλον εχθρικό προς τη φροντίδα. Η κοινωνία δεν γίνεται πιο φιλόστοργη χάρη στην πληθώρα καλής θέλησης ή επειδή είμαστε, πράγματι, «ανθρωπότητα»⁸⁰. Προκειμένου να συμβεί αυτό, είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθούν αλλαγές στις κοινωνικές δομές και στην βαθύτερη νοοτροπία.

Εξάλλου, δεχόμαστε εντελώς ανέμελα τον τρόπο που ο ληστρικός καπιταλισμός οδηγεί σε μια από τις μεγαλύτερες υγειονομικές κρίσεις του αιώνα: Επειδή βάζουμε σε προτεραιότητα την ιδιοποίηση και ιδιωτικοποίηση της γνώσης μέσω πατεντών και όχι τη φροντίδα για τους συνανθρώπους μας, δισεκατομμύρια άνθρωποι στον Παγκόσμιο Νότο στερούνται τα αναγκαία εμβόλια για τον κορονοϊό. Και αυτό ενώ τα εμβόλια σε μεγάλο βαθμό αναπτύχθηκαν με δημόσιο χρήμα. Αλλά, όπως έδειξαν και οι καραντίνες, οι ηγέτες μας βρίσκουν πιο δύσκολο το να περιορίσουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των πατεντών από το να αναστείλουν προσωρινά τα θεμελιώδη δικαιώματά μας. Ας σκεφτούμε την απαγόρευση κυκλοφορίας ή την παραβίαση του δικαιώματος στην εκπαίδευση.

80 Βλέπε: Ανθρωπότητα, μια Απροσδόκητα Αισιόδοξη Ιστορία του Ρούτγκερ Μπρέγκμαν (Rutger, Bregman), (Κλειδάριθμος 2020).

Ο κόσμος δεν θα αλλάξει απλώς ως απάντηση στην θεωρητική πρόταση για μια ηθική της φροντίδας, αυτό είναι ξεκάθαρο. Αλλά είναι και ένα σημαντικό πρώτο βήμα. Μπορούμε να αναστρέψουμε την κατάσταση μόνο κοιτάζοντας το πώς μια ηθική της φροντίδας μπορεί να υποστυλώσει δομικά μια κοινωνία και μια οικονομία της φροντίδας, και δρώντας κατάλληλα. Η φροντίδα απαιτεί συγκεκριμένη δράση, απαιτεί δέσμευση. Προκαλεί συνειρμικά την αντίληψή μας για το πώς βλέπουμε τον κόσμο και περιγράφουμε τον τρόπο ύπαρξής μας.

2. Ένας κόσμος διαμορφωμένος από τα λόγια και τις απόψεις μας

Όταν οι Βρετανοί αποβιβάστηκαν στην Αυστραλιανή ακτή το 1770, είδαν ότι η περιοχή ήδη κατοικούνταν από ανθρώπους -οι Αβορίγινες είχαν ζήσει στην πραγματικότητα εκεί τα τελευταία 50.000 χρόνια. Αλλά οι Ευρωπαίοι, που θεωρούσαν τους εαυτούς τους ανώτερους, τους αντιλαμβάνονταν ως βάρβαρους που δεν είχαν γραπτούς νόμους και που δεν έκαναν «καλή» χρήση της γης επειδή δεν ασκούσαν την γεωργία. Αυτό είχε σημασία, διότι ο στοχαστής του Διαφωτισμού **Τζων Λοκ** είχε υποστηρίξει ότι όταν οι άνθρωποι αρχίζουν να καλλιεργούν τη γη μπορούν έννομα να διεκδικήσουν και την ιδιοκτησία της. Και επειδή η Αυστραλιανή γη ήταν τόσο ξηρή και αχανής, οδηγήθηκαν στη σκέψη ότι κατ' ουσίαν θα έπρεπε να είναι ακατοίκητη. Αυτός ο συλλογισμός υποστήριξε αποτελεσματικά τον αποικιοκρατικό μύθο. Επέτρεψε στους νεοφερμένους να δουν το αχανές νησί ως *terra nullius*, ως γη χωρίς ανθρώπους, την οποία ο αποικιστής μπορούσε να κάνει δική του.

Αυτό δεν είναι αμιγώς μια παλιά ιστορία. Τα παλιά πρότυπα σκέψης και δράσης καθώς και οι σχέσεις εξουσίας που τους αντιστοιχούν έχουν επίδραση που διαρκεί. Μόλις το 1992, μετά από μια νομική υπόθεση που ασκήθηκε από μια ομάδα ιθαγενών, το ανώτατο δικαστήριο της Αυστραλίας αποφάνθηκε ότι η θεώρηση του νησιού ως *terra nullius* είχε εφαρμοστεί παράνομα εκείνη την εποχή.

Τα λόγια μας, η στάση μας και οι αντίστοιχες αντιλήψεις διαμορφώνουν το πώς συμπεριφερόμαστε στον κόσμο. Παρακάτω, το επεξηγούμε αυτό με αναφορά στην έρευνα της Καναδής δασικής οικολόγου **Σουζάν Σιμάρ**. Η ερευνήτρια βίωσε το πόσο δύσκολο είναι να αμφισβητηθούν παγιωμένες ιδέες -στην περίπτωση της στην δασολογία. Δεν είναι σύμπτωση ότι μετά από δεκαετίες

πρωτοποριακής έρευνας, κάνει μια ένθερμη έκκληση για αντικατάσταση της αναγωγιστικής επιστήμης με τη σύνθετη συστημική σκέψη.

Η συστημική σκέψη βασίζεται στην προϋπόθεση ότι τα πάντα είναι συνδεδεμένα και αλληλοσχετιζόμενα. Μια από τις αρχιτεκτονίσσες αυτής της σκέψης είναι η Αμερικανίδα **Ντονέλλα Μέντοους**, η οποία είναι και μια από τους συγγραφείς της έκθεσης της Λέσχης της Ρώμης, στην οποία αναφερθήκαμε στην αρχή του δοκιμίου (Κεφ. 1.1). «*Τα όρια της Ανάπτυξης*» ήταν η πρώτη απόπειρα χρήσης της συστημικής σκέψης για την ανάλυση της αλληλοσυσχέτισης σημαντικών παγκόσμιων φαινομένων, συμπεριλαμβανομένης της πληθυσμιακής αύξησης, της εκβιομηχάνισης και της εξάντλησης των φυσικών πόρων.

Αλλά, αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι η εκπληκτική διορατικότητα που διατυπώνει η **Μέντοους** σε ένα δοκίμιο, στο οποίο αναστοχάζεται όσα έμαθε κατά την μακρά και πλούσια καριέρα της⁸¹. Όταν θέλουμε να επιτύχουμε μια αλλαγή του συστήματος -στην περίπτωσή μας μια κοινωνία βασισμένη στην ηθική της φροντίδας- τείνουμε στο να εξετάζουμε τα σημεία μόχλευσης⁸² με πενιχρά αποτελέσματα. Η χρήση επιδοτήσεων είναι ένα καλό παράδειγμα. Επιδοτήσεις με σκοπό να δώσουν έναυσμα στους υπαλλήλους να εργαστούν λιγότερο έχουν περιορισμένο μόνο αντίκτυπο. Το σύστημα καθ' αυτό παραμένει εν πολλοίς το ίδιο. Ένας επανασχεδιασμός, ο οποίος θα μπορούσε να περιλαμβάνει δομική ελάττωση των εργασίμων ημερών για όλους, θα είχε μεγαλύτερο αντίκτυπο. Αλλά το κρίσιμο σημείο με την μεγαλύτερη δυνατότητα για αλλαγή είναι η νοοτροπία των ανθρώπων, το κυρίαρχο κοινωνικό παράδειγμα.

Η **Μέντοους** περιγράφει αυτό το θεμελιώδες ζήτημα πολύ καλά όταν λέει:

«Στην πραγματικότητα, δεν μιλάμε για αυτά που βλέπουμε, βλέπουμε μόνο αυτά για τα οποία μπορούμε να μιλήσουμε».

Όσοι πιστεύουν ότι η φύση και η κοινωνία εξελίσσονται μέσω του ανταγωνισμού θα βρουν ακριβώς τέτοια παραδείγματα. Αλλά μόλις κάνουμε μια διαφορετική συζήτηση και αναζητήσουμε μορφές συνεργασίας και αλληλεξάρτησης, αρχίζουμε να ανακαλύπτουμε αυτές τις θετικές αρχές παντού. Όταν εξετάζουμε την δασολογία, για παράδειγμα, μιλάμε για ένα δάσος ως μια σειρά δέντρων σε ανταγωνισμό μεταξύ τους, ή ως ένα περίπλοκο, πλούσιο και ευάλωτο οικοσύστημα;

81 Donella, Meadows, 1999.

82 ΣτΜ: leverage points

3. Όταν κοιτάμε το δέντρο αλλά χάνουμε το δάσος

Γεννημένη σε οικογένεια ξυλοκόπων, η **Σουζάν Σιμάρ** το θεωρούσε δεδομένο: Οι άνθρωποι χρειάζονται ξύλο και το παίρνουν από το δάσος. Ο παππούς και οι θείοι της το έκαναν με μεγάλη δεξιότητα. Χρησιμοποιώντας άλογα, αφαιρούσαν προσεκτικά έναν περιορισμένο αριθμό κομμένων δέντρων ώστε το δάσος παρέμενε «άθικτο», και τα πωλούσαν για να βιοποριστούν. Αλλά ως έφηβη, η **Σιμάρ** είδε κερδοσκοπικές εταιρίες να καταφεύγουν όλο και συχνότερα στην ολική αποψίλωση, αφαιρώντας όλα τα δέντρα. Μετά θα φύτευαν μια μονοκαλλιέργεια από νέα δέντρα στην αποψιλωμένη γη. Αλλά δεν ήταν μόνο αυτό: Όταν βρήκε δουλειά σε μια εμπορική υλοτομική επιχείρηση, η επίσημη γραμμή ήταν ότι όταν φύτευαν νέα δέντρα σε μια τέτοια ολικά αποψιλωμένη περιοχή, η «καλή πρακτική» απαιτούσε τον ψεκασμό με Roundup, το ζιζανιοκτόνο της Μονσάντο, προκειμένου να εξαλειφθεί κάθε άλλη ζωή στην περιοχή. Το επιχείρημα ήταν ότι οποιαδήποτε άλλα φυτά ή δέντρα θα έκλεβαν φως και θρεπτικά συστατικά. Είναι η καπιταλιστική πρόσληψη αυτού που ο **Δαρβίνος** όρισε ως επιβίωση του καλύτερα προσαρμοσμένου: Η εξέλιξη βασίζεται στις αρχές του ανταγωνισμού και της διαμάχης. Η **Σιμάρ** σύντομα παρατήρησε ότι κάτι σε αυτό το σκεπτικό δεν ήταν σωστό. Πολλά από τα πρόσφατα φυτεμένα έλατα Ντάγκλας⁸³ πέθαναν μετά την αφαίρεση των σημύδων και των λευκών που φύτρωναν εκεί κοντά. Η αφαίρεση των υποτιθέμενων αντιπάλων έδωσε στα επιζώντα δέντρα περισσότερο φως και χώρο, και παρόλα αυτά πήγαιναν χειρότερα αντί καλύτερα...

Αφού απέκτησε διδακτορικό στην βιολογία ερευνώντας το πώς ακμάζουν τα δέντρα σε άγριο περιβάλλον, η **Σιμάρ** συνέχισε να συλλέγει επιστημονικά δεδομένα προκειμένου να υποστηρίξει την διαφορετική, βασιζόμενη στην συνεργασία, κατανόησή της για τα δάση. Η άποψή της, αυτό που έμελλε να ανακαλύψει, είχε πολλά κοινά με τις αιωνόβιες ιστορίες και γνώσεις των αυτόχthonων πληθυσμών. Η **Σιμάρ** αναζήτησε και βρήκε την απάντηση κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Δέντρα και μύκητες σχηματίζουν υπεδάφειους συμβιωτικούς συνδέσμους γνωστούς ως μυκόρριζες, δίκτυα πλεγμάτων που εκτείνονται χιλιόμετρα μακριά. Οι μύκητες αναπτύσσονται μέχρι και ανάμεσα στις ρίζες των

83 ΣΤΜ: γνωστά και ως Ψευδοτσούγκα.

δέντρων. Ως αντάλλαγμα για την σύνδεση αυτή, οι μύκητες λαμβάνουν σάκχα-
ρα που δημιουργούν τα δέντρα μέσω της φωτοσύνθεσης και αποθηκεύουν στα
πράσινα φύλλα τους. Μεταξύ άλλων φαινομένων, η **Σιμάρ** εξέτασε τις αλλη-
λεπιδράσεις μεταξύ των ελάτων Ντάγκλας και των παπυροφόρων Σημύδων⁸⁴.
Η έρευνα πεδίου της αποκάλυψε ότι αντί να ανταγωνίζονται, τα δύο είδη στην
πραγματικότητα αντάλλασαν άνθρακα, άζωτο και σάκχαρα. Η ερευνήτρια
εξήγησε σε συνεντεύξεις της ότι έλαβε ελάχιστη υποστήριξη από τους κυρίως
άνδρες συναδέλφους της, με εξαίρεση τον υπεύθυνό της. Και οι δασολόγοι
απέρριψαν, ως πολύ κοριτσιίστικο, το ενδιαφέρον της στην αλληλεπίδραση εις
βάρος της ανάπτυξης, της απόδοσης της παραγωγής και του κέρδους. Μετά
από δεκαετίες εναντίωσης, τα ευρήματα της **Σιμάρ** είναι πλέον ευρέως ανα-
γνωρισμένα και η ίδια είναι καθηγήτρια δασικής οικολογίας στο Πανεπιστήμιο
της Βρετανικής Κολομβίας.

Οι πρώτες δημοσιεύσεις της **Σιμάρ** σε κορυφαία περιοδικά όπως το *Nature*
χρονολογούνται αρκετές δεκαετίες πριν. Σε ένα άρθρο δημοσιευμένο το 1997,
συνόψισε αποτελεσματικά αυτό που ήταν τότε μια μάλλον εναλλακτική οπτι-
κή για την λειτουργία των δασών:

«Η θεωρία πως η δυναμική των φυτικών κοινοτήτων λειτουργεί
κατά βάση εντός των περιορισμών της παροχής πόρων θα πρέπει να
αναδιατυπωθεί ώστε να ληφθεί υπόψη η αμοιβαία συνεργασία μεταξύ
φυτών και των μυκόρριζων μυκήτων τους, καθώς και ο διαμοιρασμός
πόρων μέσω μικροβίων».

Μαζί με την ερευνητική της ομάδα, η **Σιμάρ** βρήκε αμέτρητες μορφές συνεργα-
σίας στο δασικό περιβάλλον. Γέρικα δέντρα με βαθιές ρίζες αντλούν νερό από
το έδαφος, το οποίο στη συνέχεια μοιράζονται με νεαρά ανήμπορα δέντρα.
Ορμόνες και σήματα κινδύνου -προκειμένου, για παράδειγμα, να προειδοποι-
ήσουν για αρπακτικά έντομα στην περιοχή- ρέουν επίσης από δέντρο σε δέ-
ντρο μέσω του δικτύου των μυκορριζών. Είναι, λοιπόν, λογικό να κάνει χρήση
του όρου «μητρικό δέντρο». Τα γηραιότερα δέντρα στο δάσος φροντίζουν τα
νεότερα δέντρα. Και ενώ οι άμεσοι απόγονοι λαμβάνουν την μεγαλύτερη υπο-
στήριξη, οι υπόλοιποι λαμβάνουν επίσης το μερίδιό τους -σαν να γνωρίζει το
μητρικό δέντρο ότι οι γόνοι της ευδοκιμούν εντός μιας πολύπλοκης συνένω-
σης με άλλα δέντρα.

84 ΣΤΜ: Σημύδα η παπυροφόρος, *Betula papyrifera*, που προέρχεται από τη βόρεια Βόρεια
Αμερική.

Η έρευνα της **Σιμάρ** αμφισβητεί το παράδειγμα⁸⁵ της σύγχρονης επιστήμης, το οποίο εδράζει στην κοσμοαντίληψη που διαμορφώθηκε κατά την διάρκεια του δεκάτου εβδόμου αιώνα και επικεντρώνεται σε μεμονωμένους ανθρώπους, που γίνονται αντιληπτοί ως χωριστά άτομα- είτε αυτά είναι οι οικονομικά ενεργοί, όπως στον **Ανταμ Σμιθ** και το αόρατο χέρι (το οποίο υποστηρίζει ότι η κοινωνία λειτουργεί καλύτερα με εγωιστικά άτομα που ανταγωνίζονται σε μια ελεύθερη αγορά), είτε είναι οι άνθρωποι του πολιτικού φιλοσόφου **Τόμας Χομπς** που είναι «σαν λύκοι για τους άλλους ανθρώπους». ⁸⁶ Εντός του παραδείγματος αυτού, το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας βιολόγων από την εποχή του **Δαρβίνου** έχει γίνει από την οπτική γωνία ενός μεμονωμένου είδους. Η έμφαση δόθηκε στην επιβίωση του καλύτερα προσαρμοσμένου, και αργότερα, και στο «εγωιστικό γονίδιο». Αυτή η εστίαση, γράφει η **Σιμάρ**, μας κάνει τυφλούς:

«Στο πανεπιστήμιο με είχαν μάθει να αποσυναρμολογώ το οικοσύστημα, να το περιορίζω στα μέρη του, να μελετάω τα δέντρα, τα φυτά και τα εδάφη μεμονωμένα, ώστε να μπορώ να κοιτάξω το δάσος αντικειμενικά».

Αυτή η μέθοδος εργασίας θα έκανε την **Σιμάρ** μια επιτυχημένη ερευνήτρια, αλλά δεν χρειάστηκε πολύ μέχρι να συνειδητοποιήσει ότι αυτό το πλαίσιο καθιστούσε

*«σχεδόν αδύνατο για μια μελέτη της ποικιλομορφίας και της συνδεσιμότητας ενός ολόκληρου οικοσυστήματος να εκδοθεί».*⁸⁷

Το πείσμα της απέδωσε. Και τώρα έχουμε αποδείξει ότι η εκπληκτική υπεδάφια συμβίωση μεταξύ των ριζών των φυτών, των μυκήτων και των βακτηρίων είναι χαρακτηριστικό σχεδόν κάθε οικοσυστήματος στη Γη.

Η κυρίαρχη, βασισμένη στον ανταγωνισμό, νοοτροπία δεν έχει χάσει έδαφος μόνο στην δασολογία, αλλά και σε αρκετούς ακόμη τομείς της κοινωνίας. Η κοινωνική αλληλεπίδραση είναι ένας απ' αυτούς. Είμαστε εγγενώς ανταγωνιστικοί ή έχουμε προδιάθεση να συνεργαστούμε; Στον ολλανδόφωνο κόσμο, οι **Ντιρκ βαν Ντάπεν** και **Γιόχαν Χόεμπεκε** συγκέντρωσαν μια εντυπωσιακή σειρά από μελέτες στο *De supersamenwerker*⁸⁸. Το συμπέρασμά τους είναι πειστικό: Οι άνθρωποι είναι κοινωνικά όντα, συνεργατικά, γενναιόδωρα και σπλαχνικά. Οι κοινωνικές μας συνθήκες καθορίζουν το ποιες ιδιότητες -είτε η

85 ΣτΜ: paradigm

86 ΣτΜ: Θυμίζει τη λατινική φράση Homo homini lupus.

87 Simard, Suzanne 2021, p. 283

88 Ο Σούπερ Συνεργάτης. Dirk van Duppen, Johan Hoebeker De supersamenwerker, Epo, 2016

συνεργασία είτε ο εγωισμός- υπερισχύουν. Αυτές οι νέες ιδέες απομυθοποιούν τον επίμονο μύθο ότι η ανθρώπινη φύση έχει εξελιχθεί ώστε να είναι ανταγωνιστική και εγωιστική. Το βιβλίο παρέχει πειστικές αποδείξεις ότι η συνεργασία και η αλληλεγγύη είναι βασικές αρχές στην υπηρεσία της εξέλιξης των πλασμάτων στη φύση και των ανθρώπων στην κοινωνία.

Είναι λοιπόν καιρός να βασίσουμε την σκέψη μας για τα ανθρώπινα όντα, το μέλλον της κοινωνίας και την σχέση ανθρώπων-φύσης σε μια πιο ρεαλιστική οπτική τόσο για την ανθρωπότητα όσο και για τον κόσμο. Αυτό περιλαμβάνει μια διαφορετική οπτική του τρόπου που υπάρχουμε. Φυσικά, οι άνθρωποι μπορεί να είναι ρατσιστές και εχθρικοί -οι τίτλοι των εφημερίδων μιλούν από μόνοι τους- αλλά η εξέλιξη μας έχει επίσης κάνει όντα κοινωνικά, προγραμματισμένα για συνεργασία. Αυτή η νέα κατανόηση εμπνέεται από τη συστημική σκέψη, η οποία μας βοηθά να σκεφτούμε πέρα από την αναγωγιστική προσέγγιση. Η φιλόσοφος **Μαρία Πουίγκ ντε λα Μπελακάσα** το αποτυπώνει ορθά όταν γράφει ότι χρειαζόμαστε νέους τρόπους σκέψης...

«προκειμένου να θεραπευθούμε από την μανιακή ορμή να διαμελίζουμε την ενότητα που βλέπουμε μπροστά μας».⁸⁹

89 Puig de la Bellacasa, 2017, p.33.

4. Ένας άλλος τρόπος ύπαρξης: Αυτονομία με σύνδεση⁹⁰

Αυτή η οπτική μας οδηγεί στις λέξεις κλειδιά που σχετίζονται με την νέα μας θεώρηση της ανθρωπότητας: Σχέσεις, συνδεσιμότητα, ενσυναίσθηση, αλληλεγγύη και εξάρτηση. Κουστουμαρισμένοι επιχειρηματίες -για να πούμε και ένα κλισέ- θέλουν να το ξεχνούν, αλλά κανείς δεν μεγαλώνει χωρίς να έχει λάβει φροντίδα. Όλα τα νεογνά είναι αβοήθητα και εξαρτώνται από φροντίδα και αγάπη. Αυτό δεν είναι μια ατέλεια, αλλά η πραγματικότητα της ανθρώπινης φύσης. Ως κοινωνικά όντα, μεγαλώνουμε σε ένα δίκτυο σχέσεων, γινόμαστε αυτοί που είμαστε μέσω αμέτρητων αλληλεπιδράσεων. Αυτό είναι ένα από τα πιο εύστοχα σημεία της φεμινιστικής κριτικής, που τίθεται πολύ καλά από την Σουηδή δημοσιογράφο **Κατρίν Μαρσάλ**:

*«Δίχως φροντίδα τα παιδιά δεν μπορούν να μεγαλώσουν, οι άρρωστοι δεν θα γίνουν καλά (...) και οι ηλικιωμένοι δεν μπορούν να ζήσουν. Η φροντίδα των άλλων είναι το μέσο δια του οποίου μαθαίνουμε την συνεργασία, την ενσυναίσθηση, τον σεβασμό, την εγκράτεια και την σύνεση. Αυτές είναι θεμελιώδεις δεξιότητες ζωής».*⁹¹

Τα ανθρώπινα όντα θέλουν να φροντίζουν και να λαμβάνουν φροντίδα. Αυτό μας επιτρέπει να εργαστούμε πάνω σε ένα όραμα για το μέλλον που υπερβαίνει την επικρατούσα αντίληψη στην κοινωνία μας, χωρίς όμως να είναι αφελές. Μόνο εάν αναδιαρθρώσουμε τον κόσμο μπορούμε να βάλουμε την φροντίδα στο επίκεντρο της ζωής μας. Ο ανταγωνισμός και η ανταγωνιστικότητα δεν πρόκειται ποτέ να εξαφανιστούν. Είναι το περιβάλλον μας, που βοηθά στον καθορισμό του είδους συμπεριφοράς που βασιλεύει. Φανταστείτε λοιπόν, να σχεδιάσουμε την κοινωνία με τέτοιο τρόπο ώστε η ανταγωνιστικότητα να μην εξοστρακίζει την φροντίδα, αλλά αντί αυτού να αρχίσουμε να ανταγωνιζόμαστε ώστε να προσφέρουμε την καλύτερη δυνατή φροντίδα. Αυτό δύναται να καταστήσει τον ανταγωνισμό μια δύναμη με καλό σκοπό, που μας επιτρέπει να φροντίζουμε όλο και καλύτερα ο ένας τον άλλο αλλά και τον πλανήτη.

Ευτυχώς, κερδίζει έδαφος η συνειδητοποίηση ότι ο μάτσο ατομικισμός -«Εγώ

⁹⁰ ΣΤΜ: Το autonomy in connection αποδόθηκε ως αυτονομία με σύνδεση και όχι ως αυτονομία σε σύνδεση. Το δεύτερο παραπέμπει στο ερώτημα: Σύνδεση με τι;

⁹¹ Katrine Marçal, 2015, p.115.

δεν χρειάζομαι κανέναν»- δεν ωφελεί την κοινωνία. Η Ολλανδή θεατρική συγγραφέας **Ρεμπέκα ντε Ουίτ** έγραψε μια ουσιαστική Διακήρυξη Εξάρτησης το 2019, στην οποία άσκησε κριτική στην επικρατούσα αντίληψη ότι η ανεξαρτησία αποτελεί το μεγαλύτερο αγαθό:

«Είναι περίεργο: Οι κοινωνικές μας δομές, μας κάνουν πιο εξαρτημένους από ποτέ και παρόλα αυτά είμαστε αρκετά επιτυχημένοι στο να κρατάμε εκτός του οπτικού μας πεδίου αυτήν την εξάρτηση (...) Γιατί, μέρα μπαινεί μέρα βγαίνει, διατηρούμε ένα είδος ψευδαίσθησης ότι είμαστε ανεξάρτητοι ο ένας από τον άλλον; Αυτή η ψευδαίσθηση αναπόφευκτα μας φορτώνει με προβλήματα ύπαρξης, καθώς φαίνεται να δικαιολογεί πάμπολλες πολιτικές αποφάσεις, σε κάθε νέα διάσκεψη για το κλίμα».⁹²

Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι η αυτονομία -η χειραφέτησή μας σε κριτικά όντα, ικανά για προβληματισμό και επιλογές- δεν είναι κάτι καλό. Εάν ήταν έτσι, η **ντε Ουίτ** δεν θα μπορούσε ποτέ να γράψει το δοκίμιό της. Αλλά το ερώτημα είναι πώς ορίζουμε αυτήν την αυτονομία; Έχει ενδιαφέρον, ότι οι πρώτοι θεωρητικοί της οικολογίας αντιλαμβάνονταν την αυτονομία ως μια συλλογική πρακτική, ως την κοινοτική, ευχάριστη διαμόρφωση της κοινωνίας. Προκειμένου να επαναπροσδιορίσουν την αυτονομία κατά τον τρόπο αυτό, οι σύγχρονοι στοχαστές της οικολογίας στηρίζονται στην έννοια της «αυτονομίας με σύνδεση».⁹³ Αυτό συνάδει με την έννοια της ελευθερίας στην οποία αναφέρεται η **ντε Ουίτ**,

Η ιδέα ότι η ελευθερία μας έγκειται στις, εδώ και τώρα, άκρως προσωπικές μας επιθυμίες είναι μια ψευδαίσθηση. Τι και εάν θέλετε να τρώτε υγιεινά, αλλά μπορείτε να αγοράσετε μόνο γρήγορο φαγητό στην γειτονιά σας; Ή εάν θέλετε να χτίσετε ένα μέλλον για τον εαυτό σας στην χώρα που μένετε, αλλά δεν διαθέτετε τα απαραίτητα έγγραφα; Όπως παραδόξως, η ελευθερία δεν είναι κάτι εξαρτημένο σε μεγάλο βαθμό από εσάς ως μεμονωμένο άτομο, είναι πιο στενά συσχετισμένη με το κατά πόσο η κοινωνία σας παρέχει ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη. Είναι ευθύνη της κυβέρνησης και της κοινωνίας να καταστήσουν εφικτό για σας να εξελιχθείτε με τον τρόπο που επιθυμείτε. Το λιγότερο που αυτό απαιτεί, είναι χώρο για να ενταχθείτε σε μια μη-βίαιη κουβέντα με άλλους, ώστε να ανακαλύψετε τι θέλετε πραγματικά για τον εαυτό σας.

Η αυτονομία με σύνδεση έρχεται σε αντίθεση με την ψευδαίσθηση των ατόμων που δεν χρειάζονται τίποτα ή κανέναν. Η χειραφέτηση απαιτεί συνεργασία και

92 Rebekka de, Wit, 2019.

93 Βλέπε μεταξύ άλλων Holemans, 2016 και 2020.

συχνά διαπραγματεύσεις για ευκαιρίες προσωπικής ανάπτυξης. Αυτή ήταν η πραγματικότητα για τους εργάτες στην δική μας γωνιά του κόσμου τον δέκατο ένατο αιώνα και παραμένει ακόμη για πολλές καταπιεσμένες ομάδες ανά τον κόσμο. Η αυτονομία με σύνδεση εμπεριέχει αμφότερες, μια διάσταση φροντίδας και μια ανάγκη για κοινωνική δράση. Ενστερνίζεται επίσης τη δύναμη της αυτοοργάνωσης: Οι άνθρωποι παίρνουν το μέλλον τους στα χέρια τους ιδρύοντας συλλογικότητες πολιτών ή κοινά (commons). Σκεφτείτε όσους θέλουν να προωθήσουν την ανανεώσιμη ενέργεια μέσω συνεταιρισμών. Αν και δεν αντιτάσσονται απαραίτητα στην κυβέρνηση, σίγουρα αντιδρούν στην αποτυχία των ηγετών τους να παρέχουν υπηρεσίες που να ταιριάζουν στο μέλλον.

Τα κοινά (commons) είναι μια όμορφη εκδήλωση της αναγνώρισης της κοινής μας μοίρας. Είμαστε συνδεδεμένοι με άλλες μορφές ζωής και εξαρτόμαστε ο ένας από τον άλλο, τόσο για να επιβιώσουμε όσο και για να δημιουργήσουμε μια καλή ζωή για τους εαυτούς μας. Σύμφωνα με τον **Τζεφ Πήτερς**, ερευνητή στο Καθολικό Πανεπιστήμιο του Λέβεν, αυτό μας διδάσκει, ως κοινωνικά όντα, πώς να ενεργούμε στην βάση μιας κοινής κατανόησης του κόσμου. Η συνεργασία μας, γεννά αισθήματα αμοιβαίας δέσμευσης και υποχρέωσης⁹⁴.

Φυσικά, η «αυτονομία με σύνδεση» θα ορίζεται πάντα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Σε μη δυτικές κοινωνίες, όπου η ατομικοποίηση είναι λιγότερο ακραία και οι συγγενικοί δεσμοί ισχυρότεροι, θα λάβει άλλες μορφές από αυτές εδώ.

94 Peeters, Jef, στο Holemans, 2020.

5. Επαναπροσδιορίζοντας τους εαυτούς μας

Ο Γάλλος κοινωνιολόγος και φιλόσοφος **Μπρουνό Λατούρ** (Bruno Latour) έχει υπογραμμίσει πόσο απαρχαιωμένη είναι η μοντέρνα μας αίσθηση του εαυτού. Αυτή η εικόνα του εαυτού, στην οποία οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο ως μια σκηνή πάνω στην οποία, ως ηθοποιοί, διάγουν τον βίο τους στηρίζεται σε δύο προκαταλήψεις - εικασίες. Η πρώτη είναι ότι η φύση σχηματίζει ένα παθητικό υπόβαθρο για την ανθρώπινη δραστηριότητα, ένα σύνολο που δεν αλλάζει παρά μόνο εάν το επιθυμεί ο άνθρωπος-δραματοουργός. Εάν δε, το πράξει -και αυτή είναι η δεύτερη εικασία- το σκηνικό αυτό θα αλλάξει άνετα, δίχως να επηρεάσει τα τεκταινόμενα επί της σκηνής. Αμφότερες οι εικασίες είναι λανθασμένες. Ο αυξανόμενος αριθμός οικολογικών καταστροφών καθιστά σαφές ότι η φύση δεν είναι ένα παθητικό σύνολο το οποίο οι άνθρωποι μπορούν να χειριστούν όπως τους βολεύει. Η ίδια η φύση έχει γίνει πρωταγωνίστης, κάτι το οποίο συνδράμει στη διαμόρφωση του θεατρικού έργου της ανθρωπότητας. Εκδηλώνεται καθημερινά σε ακραίες θερμοκρασίες ή ρεκόρ βροχοπτώσεων.

Ο **Λατούρ** επισημαίνει ότι οι δύο κυρίαρχοι τρόποι που προσβλέπουν στην αντιμετώπιση της πραγματικότητας της διασύνδεσης δεν προσφέρουν καμία απάντηση. Ο πρώτος, η επιδίωξη του παγκόσμιου -η συνεχής εξόρμησή μας για να κατακτήσουμε αυτό που βρίσκεται παραπέρα- είναι ανέφικτος στην πεπερασμένη Γη μας. Ως αποτέλεσμα της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, καταναλώνουμε πλέον περισσότερα από όσα ο πλανήτης δύναται να μας παρέχει. Και όταν αυτός ο τρόπος ζωής θα έχει κυριαρχήσει σε ολόκληρη τη Γη, δεν θα υπάρχει πουθενά ασφαλές καταφύγιο. Αυτό σημαίνει ότι η δεύτερη συχνή απάντηση, ο τοπικισμός, η οπισθοχώρηση προς τους εαυτούς μας, επίσης δεν προσφέρει λύση. Άπαξ και ο κόσμος αλλάξει, δεν υπάρχει επιστροφή.

Μια νέα κατεύθυνση που είναι κατάλληλη για το μέλλον και αποτελεί πολιτικό αντίθετο του άξονα παγκόσμιο – τοπικό, περιλαμβάνει τον εκ νέου επαναπροσδιορισμό του εαυτού μας, αυτήν την φορά ανοιχτόμυαλα για τον κόσμο. Έτσι, η σύγχρονη ψευδαίσθηση του να είναι κανείς ανεξάρτητος από τη φύση και κυρίαρχός της θα μετασχηματιστεί στην γήινη πραγματικότητα της αμοιβαίας εξάρτησης. Για τον **Λατούρ**, η χαρτογράφηση της διαδρομής που μας

καλεί να εξερευνήσουμε η πυξίδα της οικολογίας, φέρει ένα ισχυρό πολιτικό μήνυμα:

«Για να περάσουμε από το ένα σύστημα στο άλλο, θα πρέπει να μάθουμε να απαγκιστρώνουμε τους εαυτούς μας από την ηγεμονία του οικονομισμού».

Αυτή η γήινη διάσταση, απαιτεί από εμάς μια δέσμευση προς τη Γη -να την φροντίζουμε- ενώ ταυτόχρονα ανοιγόμαστε στον κόσμο. Και να το κάνουμε αυτό κατέχοντας την καίρια γνώση ότι οι άνθρωποι είναι μέρος του πολύπλοκου ζωντανού συστήματος που εκτυλίσσεται στον φλοιό της Γης και στο σχετικά λεπτό σώμα που περιβάλλει την Γη, την βιόσφαιρα. Αυτή η γήινη προοπτική διαφέρει από τη μοντέρνα, καθώς δεν περιστρέφει απλά τον πλανήτη στο διάστημα -έχουμε ισχυρή επίγνωση της επισφαλούς ύπαρξής μας σε αυτή τη λεπτή βιόσφαιρα. Γιατί αυτή ακριβώς είναι η ψευδαισθηση της νεωτερικότητας⁹⁵: Η πίστη ότι η πρόοδος είναι δυνατή ακόμη και με την καταρράκωση του σκηνικού μας, κοινώς, βλάπτοντας την βιόσφαιρα. Αυτό το «σκεπτικό του σκηνικού θεάτρου» πηγαίνει χέρι-χέρι με την αποικιοκρατία, η οποία υποβίβασε τόσο τα τμήματα της Γης όσο και τους ανθρώπους που κατοικούσαν εκεί σε ένα χρηστικό σκηνικό, το οποίο στοίχισε τη ζωή πολλών ανθρώπων και εξακολουθεί να περιορίζει τις ευκαιρίες ανάπτυξης ακόμη περισσότερων μέχρι τις μέρες μας.

Αντί ενός αποχαιρετισμού στη νεωτερικότητα, αυτή η ιδέα οφείλει να μας βοηθήσει στην διαμόρφωση μιας δεύτερης νεωτερικότητας, που ανοικτά αναγνωρίζει και διδάσκεται από τα λάθη της πρώτης νεωτερικότητας. Ταυτόχρονα, εκτιμούμε τα καλά που μας προσέφερε η σύγχρονη κοινωνία ριζωμένη στον Διαφωτισμό: Τη σημασία της ελευθερίας, της κριτικής σκέψης, του κράτους δικαίου, της εκπαίδευσης, της επιστήμης και τεχνολογίας, των δικαιωμάτων του κάθε ανθρώπου.

95 ΣτΜ: Η Νεωτερικότητα: αποδίδεται και ως μοντερνισμός

6. Μια πληθώρα συστημάτων γνώσης

Η επαναβαθμονόμηση⁹⁶ του τρόπου με τον οποίο υπάρχουμε στον κόσμο, από μια από πάνω προς τα κάτω ιεραρχική προσέγγιση σε μια συμπεριληπτική προσέγγιση, στην οποία αποτελούμε μέρος του κόσμου, θα έχει συνέπειες για την γνώση μας -δηλαδή, τις ιδέες μας για τον κόσμο που θεωρούμε αληθείς και δίκαιες. Όπως δείχνει το παράδειγμα του αποικισμού της Αυστραλίας, ένα κυρίαρχο σύστημα γνώσης έχει εκτενείς επιπτώσεις. Η σύγχρονη δυτική κοινωνία δίνει μεγάλη σημασία στην συσσώρευση επιστημονικής γνώσης. Και με βάσιμο λόγο: Μας έχει προσφέρει πολλά. Ωστόσο, το πρόβλημα είναι, πρώτον, ότι η κοινωνία μας απορρίπτει όλες τις άλλες μορφές και συστήματα γνώσης, και, δεύτερον, ότι έχει εμμονή με το αναγωγιστικό μοντέλο επιστημονικής έρευνας. Η δυτική επιστήμη ανάγει ένα σύστημα στα συστατικά του μέρη, κατά προτίμηση στο εργαστήριο, απογυμνωμένο από όλο του το πλαίσιο και πιθανές αλληλεπιδράσεις με άλλα μέρη του συστήματος.

Αμφότερες οι κριτικές συναντώνται στο έργο της **Σουζάν Σιμάρ** (Suzanne Simard). Αντιμετώπισε δυσκολίες καθώς ήθελε να επιδιώξει μια ολιστική μάτια στη γη, και τα ευρήματά της συμβαδίζουν με την πανάρχαια γνώση των αυτόχθονων πληθυσμών. Έχουμε ήδη δει ότι αγωνίστηκε για να δημοσιεύσει την συστημική της έρευνα. Δεν συμβάδιζε με τον κατακερματισμό της πραγματικότητας, που είναι άλλωστε τόσο κοινός στον κυρίαρχο επιστημονικό τομέα. Στο *Βρίσκοντας το Μητρικό δέντρο*, η **Σιμάρ** αναφέρει την **Teresa (Sm'hayetsk) Ryan**, μια δασική οικολόγο που σπούδασε μαζί της. Η **Ryan**, μέλος των Tsimshian⁹⁷, επισημαίνει ότι η πρόσφατη έρευνα και οι συνεπόμενες νέες δασολογικές πρακτικές αντικατοπτρίζουν τις αντιλήψεις και τις παραδόσεις των αυτόχθονων πληθυσμών. Για αυτούς, είναι σαφές ότι «όλα είναι αλληλένδετα», και ότι μέρος της συνεργασίας λαμβάνει χώρα κάτω από το έδαφος. Οι Menominee⁹⁸, οι οποίοι ασκούν βιώσιμη υλοτομία εδώ και 150 χρόνια, παρέχουν ένα απτό παράδειγμα. Για αυτούς, βιωσιμότητα σημαίνει

96 ΣτΜ: recalibration

97 ΣτΜ: Οι Tsimshian είναι μια εθνοτική ομάδα της βορειοδυτικής ακτής του Ειρηνικού στη Βόρεια Αμερική.

98 ΣτΜ: Ινδιάνικη φυλή

«σκέψη με όρους ακεραίων συστημάτων, με όλες τις διασυνδέσεις, τις συνέπειες και τις συνδέσεις ανατροφοδότησής τους».

Αυτό σημαίνει, για παράδειγμα, να αφήνουμε τα γηραιότερα δέντρα -τις γιαγιάδες, όπως θα τα αποκαλούσε η **Σιμάρ**- στη θέση τους χωρίς αυτό να μειώνει την αποδοτικότητα του δάσους⁹⁹.

Η αναγνώριση ότι, με την πάροδο των χρόνων, πολλοί αυτόχθονες πληθυσμοί έχουν δομήσει ένα εκτεταμένο σώμα οικολογικής γνώσης σχετικό με το να ζει κανείς σε συνέργεια με διάφορα βιο-περιβάλλοντα δεν ταυτίζεται με την εξιδανίκευση αυτής της αναγνώρισης. Το να είμαστε ανοιχτοί σε άλλες προοπτικές και σχέσεις με τον κόσμο στον οποίο ανήκουμε συμβαδίζει με την διατήρηση της κριτικής μας ικανότητας

7. Η ανάγκη για ένα νέο πλαίσιο αναφοράς

Στο γοητευτικό κείμενο του *De stille in de storm* (Η σιωπή στην καταιγίδα), ο οίκο-φιλόσοφος **Γιάν Μέρτενς** επισημαίνει ότι συναισθήματα όπως η λύπη είναι λίγο έως πολύ ταμπού στην συζήτηση για το κλίμα¹⁰⁰. Η παρατήρησή του, γενικότερα, αντικατοπτρίζει την προσανατολισμένη στην απόδοση νοοτροπία μας, στην οποία ο καθένας είναι επιχειρηματίας του εαυτού του¹⁰¹, η διάθεση θετική και η επιτυχία το μόνο λογικό αποτέλεσμα. Ωστόσο, οι οικολογικές καταστροφές των ημερών μας, προκαλούν συναισθήματα φόβου και θλίψης σε πολλούς. Όταν Η **Γκρέτα Τούνμπεργκ** μίλησε στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ στο Νταβός, εξέφρασε τα αισθήματα αρκετών νέων:

«Οι ενήλικες συνεχίζουν να λένε ότι οφείλουν στους νέους να τους δώσουν ελπίδα. Αλλά δεν θέλω την ελπίδα σας, δεν θέλω να είστε γεμάτοι ελπίδα. Θέλω να πανικοβληθείτε, θέλω να αισθάνεστε τον φόβο που νιώθω καθημερινά. Και τότε, θέλω να δράσετε, θέλω να δράσετε

99 Βλέπε τα άρθρα του Ferris Jabr «The Social Life of Forests» (The New York Times Magazine, 2 December 2020) και «The Secret Life of Plants» (New Scientist, 26 March 2021).

100 <https://www.waerbeke.be/columns/columnisten/jan-mertens/260-destilte-in-de-storm>.

101 ΣΤΜ: Αξίζει να ανατρέξει κανείς στο έργο του Γάλλου φιλοσόφου Μισέλ Φουκώ για την περαιτέρω κατανόηση αυτής της φράσης «ο καθένας είναι επιχειρηματίας του εαυτού του».

*όπως θα κάνατε σε μια κρίση. Θέλω να δράσετε σαν το σπίτι να καίγεται, επειδή όντος καίγεται».*¹⁰²

Ο φόβος και η θλίψη είναι απολύτως φυσιολογικά συναισθήματα όταν το σπίτι σας καίγεται. Στην πραγματικότητα, οτιδήποτε άλλο θα ήταν περίεργο. Και, όπως προτείνει η **Τούνμπεργκ**, αυτά τα συναισθήματα δεν είναι ανάγκη να έχουν παραλυτική επίδραση. Αντιθέτως. Ο **Mertens** αναφέρει τα λόγια της Αμερικανίδας συγγραφέα, ακαδημαϊκού και περιβαλλοντικής ακτιβίστριας **Τζοάνα Μέισι**:

*«Ο πόνος που νιώθετε γεννιέται από τη βαθιά αγάπη σας για τον κόσμο. Είναι μια έκφραση της εγγενούς μας σύνδεσης με όλη τη ζωή. Κατέχοντας τον πόνο αυτό και αναπλάθοντάς τον σε μορφή συμπαράστασης, βρίσκουμε μια ανανεωμένη δύναμη, και στην οποία μπορούμε να βασιστούμε ώστε να θεραπεύσουμε τον κόσμο».*¹⁰³

Η Ολλανδή ραδιοφωνική παραγωγός και υπέρμαχος του ανθρωπισμού **Εβάνε Νόβακ** (Evanne Nowak) το συνοψίζει εύστοχα λέγοντας ότι η Ανθρωπότητα, ως μια οδυνηρή εποχή απώλειας, απαιτεί μια νέα δομή του αισθάνεσθαι, έναν νέο τρόπο να βιώνουμε τα πράγματα, ο οποίος μας βοηθά να αναγνωρίζουμε τι διακυβεύεται:

*«Αυτή η εποχή απαιτεί το θάρρος να μιλήσουμε, να παραδεχτούμε την σύγχυση και την άγνοια και να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματά μας στον μέγιστο βαθμό. Οφείλουμε να αλλάξουμε τις νόρμες που διέπουν τις συνομιλίες μας, όπως ο οπτιμισμός, ο σχετικισμός και η άρνηση, να επιβραδύνουμε την συζήτηση και να δημιουργήσουμε έναν ενδιάμεσο χώρο στον οποίο επιτρέπεται να είναι κανείς ευάλωτος και μπορούμε να απευθύνουμε τα ερωτήματα που κρατούν εμάς και άλλους ξάγρυπνους».*¹⁰⁴

Η **Νόβακ** συνιστά ρητά να μάθουμε να πενθούμε την οικολογική κατάρρευση, καθώς αυτά τα συναισθήματα έχουν μετασχηματιστικές ιδιότητες. Την ίδια στιγμή, μας υπενθυμίζει να έχουμε επίγνωση της θέσης μας. Τα δάκρυα για την κλιματική απώλεια ενδέχεται να είναι «λευκά δάκρυα». Το προνομιούχο δυτικό άτομο συνειδητοποιεί σοκαρισμένο ότι η φύσκα ευημερίας του σκάει.

102 <https://www.theguardian.com/environment/2019/jan/25/our-house-is-on-fire-greta-thunberg16-urges-leaders-to-act-on-climate>.

103 Βλέπε <https://bodhitv.nl/sterke-boeddhistische-vrouwen-joanna-macy/>

104 Στο Burgers L., et al., 2020.

Η καταπίεση και η αδικία υπάρχουν εδώ και αιώνες, κυρίως λόγω του δυτικού ιμπεριαλισμού. Αλλά το τέλος της ψευδαίσθησης ότι η δύση είναι άτρωτη δύναται να ενθαρρύνει μια δεκτικότητα στην οποία η κλιματική απελπισία συνδέεται με την οδύνη της μακραίωνης εκμετάλλευσης, του ρατσισμού και της αποικιοκρατίας. Το οικολογικό πένθος ως μια συλλογική πρακτική μπορεί να βοηθήσει στην διαμόρφωση της ταυτότητάς μας και να μας συνδέσει με όποιον και ό,τι εκτιμούμε. Η **Νόβακ** εδώ αντλεί έμπνευση από τις ιδέες της Αμερικανίδας φιλοσόφου **Τζούντιθ Μπάτλερ**:

*«Αυτό που η θλίψη φανερώνει (...) είναι η δουλεία στην οποία μας κρατούν οι σχέσεις μας με τους άλλους, με τρόπους που δεν μπορούμε πάντα να εξιστορήσουμε ή να εξηγήσουμε (...), με τρόπους που αμφισβητούν ακόμη και την ίδια την αντίληψη του εαυτού μας ως αυτόνομου και έχοντος τον έλεγχο».*¹⁰⁵

Εμπνεόμενοι από τον Ολλανδό κοινωνιολόγο **Βίλλεμ Σίνκελ**, θα θέλαμε να υποστηρίξουμε μια πολιτική του πένθους. Το να έχουμε επίγνωση των άρρηκτων συνδέσεων μας βρίσκεται σε αντίθεση με την καπιταλιστική επιδίωξη του κέρδους, η οποία βασίζεται στον μύθο ότι ο καθένας μας, ατομικά, πρέπει να επωμιστεί την ευθύνη μας. Το πένθος ίσως μας δώσει έναν διαφορετικό τρόπο ζωής στον κόσμο, μια ευκαιρία για τους ανθρώπους να είναι κοινωνικά όντα ενοποιημένα με όλες τις άλλες μορφές ζωής. Επί της ουσίας, μας καλεί να δούμε αυτό που θεωρούμε ως ανάξιο πένθος. Γιατί να μη νοιαζόμαστε για την απώλεια των αρχαίων τρόπων ζωής των αυτόχθονων πληθυσμών; Εάν η κυρίαρχη δυτική κοσμοαντίληψη θεωρεί το μη-δυτικό και το μη-ανθρώπινο άλλο ως ανάξιο πένθος -στα πλαίσια μια σκληρής μορφής ετερότητας- τώρα είναι που πρέπει να εκθέσουμε και να υπερβούμε αυτό το πολιτιστικό πρότυπο άρνησης. Το όλο φάσμα ιεραρχιών που προσδιόρισε η **Βαλ Πλάμγουντ**, το αφήγημα του αφέντη, μαρτυρά το γεγονός ότι έχουμε ξεχάσει να σκεφτόμαστε και να αισθανόμαστε ότι είμαστε συνδεδεμένοι με όλες τις άλλες μορφές ζωής.

Για τον **Σίνκελ**, αυτό το συλλογικό πένθος είναι μια πρόκληση προς την υπάρχουσα ετερότητα, μια πρόκληση που εκφράζεται, για παράδειγμα, κατά τις διαμαρτυρίες του Black Lives Matter (BLM). Ο θρήνος για τις πολλές ζωές που έχουν χαθεί, έχει γεννήσει ένα κίνημα κοινωνικής κριτικής που απαιτεί ένα τέλος στα καταπιεστικά ρατσιστικά συστήματα. Σε όλο τον κόσμο, το δίκτυο του BLM επιδιώκει να αποκαταστήσει την τεράστια ανισότητα ευκαιριών, δηλώνοντας πολύ απλά ότι οι ζωές των έγχρωμων μετράνε επίσης.

105 Schinkel, p.183.

Ιντερμέτζο

Για όσους είναι εξοικειωμένοι με την έρευνα της **Σουζάν Σιμάρ** και στην πράξη με την περιβαλλοντική φιλοσοφία, ίσως χρειάζεται μια μικρή εισαγωγή στην ζωή και το έργο του **Άλντο Λεοπόλντ**. Ένας από τους ιδρυτές του κινήματος προστασίας της φύσης στις Ηνωμένες Πολιτείες, έγραψε στο επιδραστικό βιβλίο του *Το Αλμανάκ της Αμμόδους Κομητείας*, 1949, ότι αντί για κατακτητές της κοινότητας γης, τα ανθρώπινα όντα όφειλαν να είναι μέλη και πολίτες της. Είμαστε συνδεδεμένοι με, και εξαρτημένοι από, άλλα μέρη του φυσικού κόσμου.

Ενώ η **Σιμάρ** ξεκίνησε την καριέρα της σε μια σύγχρονη εμπορική υλοτομική επιχείρηση, ο **Λεοπόλντ** ξεκίνησε ως δασοφύλακας. Μια από τις δουλειές του ήταν η εξόντωση αρπακτικών για την προστασία των βοοειδών και των θηραμάτων. Μια μέρα, συνάντησε λύκους στο δάσος:

«Ήμουν νέος τότε, και τρωγόμενοι για δράση. Σκέφτηκα ότι μίας και λιγότεροι λύκοι σημαίνουν περισσότερα ελάφια, κανένα λύκος θα σήμαινε παράδεισος των κυνηγών».

Αυτό κόστισε τη ζωή σε μια λύκαινα τουλάχιστον. Η «άγρια πράσινη φλόγα που έσβηνε στα μάτια της» θα στοίχειωνε τον **Λεοπόλντ** για το υπόλοιπο της ζωής του. Περιγράφει το περιστατικό στο δοκίμιο *Σκεπτόμενος σαν Βουνό*. Ο τίτλος από μόνος του υποδηλώνει ότι μπορεί κανείς να κατανοήσει τη λειτουργία ενός οικοσυστήματος -όπως ένα κοινωνικό-οικολογικό σύστημα ανθρώπων που κατοικούν σε μια ορεινή κοιλάδα- μόνο εάν λάβει υπόψιν τις πολλές σύνθετες συνδέσεις, αλληλεπιδράσεις και εξαρτήσεις του. Μόλις εξαφανιστούν οι λύκοι από το δάσος, μπορεί να εξαφανιστεί και το ίδιο το δάσος. Δίχως φυσικούς εχθρούς, τα ελάφια θα κατασπαράξουν όλο το πράσινο.

Ο **Λεοπόλντ** συνοψίζει το κύριο θέμα της ηθικής της γης στον πρόλογο του βιβλίου του:

«Το ότι η γη αποτελεί κοινότητα είναι η βασική έννοια της οικολογίας, αλλά το ότι η γη πρέπει να χαίρει αγάπης και σεβασμού είναι μια προέκταση της ηθικής. Το ότι η γη αποδίδει μια πολιτιστική σοδειά είναι ένα γεγονός γνωστό από καιρό, αλλά τελευταία ξεχνιέται συχνά».¹⁰⁶

106 Aldo, Leopold, 1949, p.xix.

8. Η φροντίδα ως μια συλλογική αποστολή

Ποιους θέλουμε να φροντίσουμε; Το να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχουμε εντός και διαμέσω σχέσεων, μας προσφέρει μια απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Η παραδοχή ότι είμαστε ένα με τη ζωή, μας αναγκάζει να φροντίσουμε την πληθώρα μορφών ζωής και ενθαρρύνει την ενεργό αλληλεγγύη. Υπερβαίνει αυτό που παραδοσιακά ορίζουμε ως «φροντίδα». Σκεφτείτε τους γονείς που μεγαλώνουν τα παιδιά τους, τους ανθρώπους -κατά κύριο λόγο γυναίκες- που μαγειρεύουν και τακτοποιούν στο σπίτι (και είναι υπεύθυνες για αυτό που, στην οπτική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, θεωρείται ως «αναπαραγωγή της ζωής»). Αυτή η αόρατη εργασία είναι αυτό που κρατά την οικονομία, την αποκαλούμενη παραγωγική εργασία, σε λειτουργία. Αλλά η φροντίδα είναι πολύ περισσότερα. Ένας ακριβής ορισμός της φροντίδας μας επιτρέπει να αποδομήσουμε μερικούς κίβδηλους διαχωρισμούς, όπως αυτόν μεταξύ παραγωγικής και αναπαραγωγικής εργασίας.

Ο ορισμός της φροντίδας που προτάθηκε από την **Τζόαν Τρόντο** και την **Βερενίκη Φίσερ** συνεχίζει να αποτελεί έμπνευση για προοδευτικούς στοχαστές για περισσότερα από τριάντα χρόνια:

«Στο πιο γενικό επίπεδο, προτείνουμε η φροντίδα να εκλαμβάνεται ως μια δραστηριότητα των ειδών η οποία εμπεριέχει το οτιδήποτε κάνουμε προκειμένου να διατηρήσουμε, να δώσουμε συνέχεια και να επισκευάσουμε τον 'κόσμο' μας, έτσι ώστε να μπορούμε να ζούμε σε αυτόν όσο το δυνατόν καλύτερα. Ο κόσμος αυτός περιλαμβάνει το σώμα μας, τον εαυτό μας και το περιβάλλον μας, τα οποία επιδιώκουμε να διαπλέξουμε σε ένα σύνθετο δίκτυο που διατηρεί τη ζωή».¹⁰⁷

Αυτή η περιγραφή υποδηλώνει ότι η φροντίδα περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων («όλα όσα κάνουμε»), συμπεριλαμβανομένου αυτού που παραδοσιακά γίνεται αντιληπτό ως φροντίδα (η διατήρηση της ζωής ή του σπιτιού, την πολιτική της φροντίδας και της φροντίδας για το ευ-ζην (να ζούμε όσο το δυνατόν καλύτερα). Σύμφωνα με την σχεσιακή εικόνα του ανθρώπου, η έμφαση εδώ δίνεται στο πώς τα πάντα στο δίκτυο της ζωής είναι διασυνδεδεμένα και αλληλεξαρτόμενα.

107 Berenice, Fisher & Joan, Tronto, 1990, p. 40.

Με άλλα λόγια, η φροντίδα είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια ηθική στάση, περισσότερο από αυτό που κάνουμε στη σφαίρα του ιδιωτικού βίου ή ως επ' αμοιβή εργαζόμενοι στον τομέα της φροντίδας. Η φροντίδα συγκροτείται από τρεις θεμελιώδεις διαστάσεις: Την απτή εργασία της καθημερινής συντήρησης -ποιος θα μαγειρέψει απόψε για εσάς, ή ποιος θα βάλει το παιδί ή τον παππού για ύπνο;- τη συναισθηματική δέσμευση και την ηθικοπολιτική υποχρέωση¹⁰⁸

Δεν υπάρχει τίποτα το ιδεατό στη φροντίδα και στο να φροντίζεις. Μπορεί να είναι ευχάριστο αλλά και απαιτητικό, απίστευτα ενδιαφέρον αλλά και εκμεταλλεύσιμο. Το τελευταίο είναι ιδιαίτερα πραγματικό σε έναν άνισο κόσμο στον οποίο οι γυναίκες και οι φροντιστές από περιθωριοποιημένες ομάδες υφίστανται ακόμη διακρίσεις. Υπό μια συλλογική προσέγγιση της φροντίδας, θα μοιραζόμασταν και θα χωρίζαμε τις ευθύνες που σχετίζονται με την φροντίδα. Την ίδια στιγμή, θα έπρεπε να ρίξουμε μια κριτική ματιά στην εξορυκτική οικονομία μας, η οποία εκμεταλλεύεται τόσο τον φυσικό κόσμο όσο και τους ανθρώπους. Εάν θέλουμε να προασπιστούμε μια κοινωνία που φροντίζει, θα πρέπει να καταπολεμήσουμε αυτήν την αδικία στις υπάρχουσες συνθήκες διαβίωσής μας αντί να τις αποδεχόμαστε σιωπηρά. Υπό αυτή την έννοια, η ηθική της φροντίδας αποτελεί μια συλλογική ευθύνη, μια απάντηση στην νεοφιλελεύθερη πίστη, στο «αόρατο χέρι του **Άνταμ Σμιθ**» ή στο μάντρα¹⁰⁹ «*δούλεψε σκληρά, παίξε σκληρά*». Ένας τρόπος να το πετύχουμε αυτό είναι τοποθετώντας την φροντίδα στο επίκεντρο τόσο του δημοσίου λόγου όσο και των καθημερινών μας επιλογών. Δεν είμαστε πλήρως αιτιοκρατικά και αυτοκαθοριζόμενα άτομα που παίρνουν αποφάσεις βασισμένες σε καθολικές αρχές, ανεξάρτητες από κάθε λογής σωματικότητα ή συγγένεια. Έχετε ακούσει ποτέ κανέναν να λέει: «*εμπνευσμένος από τη θεωρία της δικαιοσύνης του φιλοσόφου Τζον Ρωλς, θα αναλάβω την φροντίδα του γείτονά μου και θα γίνω μέλος μιας ΜΚΟ για την παγκόσμια αλληλεγγύη*»; Ό,τι κάνουν οι άνθρωποι το κάνουν από μια αίσθηση συλλογικότητας και δέσμευσης. Όπως έδειξε η συζήτησή μας για το πένθος, οι πράξεις των ανθρώπων έχουν τις ρίζες τους σε κοινωνικά κίνητρα που δεν είναι ποτέ εντελώς ορατά ή προφανή. Η επονομαζόμενη αναπαραγωγική εργασία δεν πρέπει να είναι πλέον δευτερεύουσα μπρος σε «πιο σημαντικά θέματα», όπως η πολιτική ή η παραγωγή και πώληση αγαθών. Δεν υπάρχει δικαιολογία, δεν υπήρξε ποτέ άδεια που να επιτρέπει την μη επιθυμία για φροντίδα.

108 Αυτές οι τρεις διαστάσεις υπογραμμίζονται από την Puig de la Bellacasa, 2017.

109 ΣτΜ: Το **μάντρα** είναι μια ιερή έκφραση, ένας μυστηριακός ήχος, μια συλλαβή, λέξη, συνδυασμός φωνημάτων ή ομάδα λέξεων στα σανσκριτικά, που θεωρείται από τους πιστούς πως έχει ψυχολογικές ή/και πνευματικές δυνάμεις. Ορισμένα μάντρα έχουν συντακτική δομή και κυριολεκτικό νόημα, ενώ άλλα όχι. <https://el.wikipedia.org>

9. Φροντίδα για κόσμους πέρα από τον ανθρώπινο

Εάν συμφωνήσουμε σε μια σχεσιακή εικόνα του κόσμου -και αποδεχτούμε ότι είμαστε μέρος ενός ευρύτερου συνόλου- δεν μπορούμε να περιορίσουμε τη φροντίδα μόνο στους ανθρώπους. Η μείωση της βιοποικιλότητας αποκαλύπτει ότι αυτό είναι αδιέξοδο. Αντλώντας την έμπνευσή μας από τη φιλόσοφο **Μαρία Πουίγκ ντε λα Μπελακάσα**, μεταφράζουμε αυτή τη διαίσθηση σε φροντίδα για κόσμους «πέρα από τον ανθρώπινο».¹¹⁰ Η σύλληψη ταιριάζει απρόσκοπτα με τον νέο τρόπο ύπαρξης, το νέο σύστημα γνώσης και την νέα δομή του αισθάνεσθαι, και εκφράζει την ιδέα ότι το πλαίσιο αναφοράς μας παραμένει, χωρίς να περιορίζεται, στην ανθρώπινη πλευρά. Δείχνει ότι δεν μπορούμε να κάνουμε διάκριση μεταξύ ανθρώπινων και μη-ανθρώπινων σχέσεων φροντίδας. Εκείνοι που νοιάζονται για τον φυσικό κόσμο, νοιάζονται για τους ανθρώπους. Αυτό αντανακλάται στους στόχους της προσέγγισης της Ενιαίας Υγείας¹¹¹. Ο πλανήτης και τα ανθρώπινα όντα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα, όπως η κρίση του κορονοϊού απέδειξε για άλλη μια φορά. Αυτή η νέα θέση μας ζητάει να βγάλουμε τους εαυτούς μας από το κέντρο προσεκτικά -να μην βλέπουμε συνέχεια τους ανθρώπους ως το κέντρο των πάντων- παραμένοντας όμως πολύ κοντά στους ανθρώπους στις ιδιαίτερες και ενίοτε επισφαλείς περιστάσεις τους. Βγάζοντας τους εαυτούς μας από το κέντρο και βλέποντάς τους πρώτα από όλα ως ενσωματωμένους στο δίκτυο της ζωής, αποτελούμενο από πολλές διαφορετικές μορφές ζωής, δεν μας απαλλάσσει από τις ευθύνες μας. Αντίθετα, ο νέος τρόπος ύπαρξης και οι νέες ιδέες, μας αναγκάζουν τελικά να χειριστούμε πιο υπεύθυνα την πολυπλοκότητα. Μια πολυπλοκότητα που εξακολουθεί να μας εκπλήσσει, που μας αφήνει άναυδους -όπως συνέβη στην ιστορία της **Σιμάρ**. Μόλις συνειδητοποιήσει κανείς πόσο περίπλοκο είναι ένα δάσος, το αντιμετωπίζει πιο προσεκτικά και επιθυμεί οποιοσδήποτε άλλος να πράξει αντίστοιχα.

110 Puig de la Bellacasa, 2017.

111 ΣτΜ: Το «One Health», η Ενιαία Υγεία, είναι μια ολοκληρωμένη, ενοποιητική προσέγγιση για την εξισορρόπηση και τη βελτιστοποίηση της υγείας των ανθρώπων, των ζώων και του περιβάλλοντος. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να προλαμβάνουμε, να προβλέπουμε, να ανιχνεύουμε και να ανταποκρινόμαστε σε παγκόσμιες απειλές για την υγεία, όπως η πανδημία COVID-19. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/one-health>

Η θεώρηση των «πέρα από τον ανθρώπινο» κόσμων μας επιτρέπει επίσης να πάμε πέρα από την κλασσική δυϊστική σκέψη, η οποία στην περιβαλλοντική φιλοσοφία επικεντρώνεται σε ερωτήματα όπως: «Τι είναι φύση και τι πολιτισμός; Η εγγενής αξία περιορίζεται στους ανθρώπους¹¹² ή επεκτείνεται και στον φυσικό κόσμο; Μπορούμε να εξακολουθούμε να μιλάμε για φύση στην Ανθρωπόκαινο;» Η απάντηση που υπερβαίνει αυτούς τους διαχωρισμούς είναι ξεκάθαρη. Ακόμη και εάν η ανθρώπινη δραστηριότητα έχει αγγίξει τα πάντα στη γη, δεν υπάρχει λόγος να δηλώνουμε ότι η φύση είναι νεκρή. Ίσως είναι πιο ακριβές να πούμε: Ζούμε σε πολιτισμούς της φύσης¹¹³. Κοινωνικό-οικολογικά συστήματα είναι ένας άλλος τρόπος να το περιγράψουμε. Φυσικά και η φύση υπάρχει ακόμη, αλλά όπως ο Γάλλος ανθρωπολόγος **Φιλίπ Ντεσκολά** τονίζει:

«Ακόμη και το πελώριο τροπικό δάσος του Αμαζονίου διαπλάστηκε από παρεμβάσεις χιλιάδων ετών από τις αυτόχθονες κοινότητες».

Ο διαχωρισμός φύσης - πολιτισμού είναι πολύ λιγότερο ευδιάκριτος από ό,τι νομίζουμε, ιδίως εάν σκεφτούμε ότι οι άνθρωποι ελέγχουν την φωτιά για εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια¹¹⁴. Εάν θέλουμε να ξεπεράσουμε αυτή τη δυαδική σκέψη, είναι λογικότερο να μιλάμε για τη φύση και τον πολιτισμό ως τα άκρα ενός συνεχούς φάσματος. Όλες οι κοινότητες προσφέρουν η κάθε μια τη δική της ερμηνεία των δύο εννοιών και του τρόπου που σχετίζονται μεταξύ τους.

Έχουμε να κάνουμε με μια οντολογική μετατόπιση - μια μετατόπιση στην αντίληψή μας για το ον- βασισμένη στην αλληλοδιασύνδεση. Δεν αντιλαμβανόμαστε πλέον το μη-ανθρώπινο ως αποκλειστικά αντικείμενο (το βουνό και ο λύκος στον **Λεοπόλντ**, το δέντρο και ο μύκητας στην **Σιμάρ**) και τους ανθρώπους ως το μοναδικό υποκείμενο. Αυτό δεν έχει καθόλου να κάνει με την ρομαντικοποίηση του φυσικού κόσμου, ή, αντιθέτως, με το να θέλουμε να τον χειριστούμε πλήρως. Τι σημαίνει αυτό για την προσεκτική μεταχείριση των κόσμων πέρα από τον ανθρώπινο; Η **Πουίγκ ντε λα Μπελακάσα** εμπνέεται από τις τρεις αλληλένδετες αρχές της περμακουλτούρας¹¹⁵: Φροντίδα για τη γη, φροντίδα για τον άνθρωπο και δίκαιος διαμοιρασμός. Η εφαρμογή των τριών αυτών αρχών θα απαιτεί πάντοτε μια απάντηση προσαρμοσμένη στην περι-

112 ΣτΜ: Ανθρωποκεντρική αντίληψη της αξίας.

113 ΣτΜ: nature cultures - πολιτισμοί της φύσης, είναι μια σύνθεση φύσης και πολιτισμού που αναγνωρίζει την ενότητά τους στις οικολογικές σχέσεις που διαμορφώνονται τόσο βιοφυσικά όσο και κοινωνικά.

114 Descola, 2021.

115 ΣτΜ: Άλλοι όροι για την περμακουλτούρα (permaculture) είναι: Συνεχής Καλλιέργεια, Μόνιμη Καλλιέργεια, Διαρκής Καλλιέργεια, Αειφόρος Καλλιέργεια και Αεικαλλιέργεια.

σταση -το κάθε πλαίσιο είναι διαφορετικό- και έναν συλλογικό διάλογο. Το «ποιους θέλουμε να φροντίσουμε;» δεν είναι ποτέ μια ερώτηση που απλώς αιωρείται, είναι πάντα ριζωμένη σε πολύ συγκεκριμένες καταστάσεις. Η απάντηση στην ερώτηση υπό αυτό το πρίσμα σημαίνει επίσης διεύρυνση του ορισμού της φροντίδας: Δεν έχει να κάνει με το τι εμείς κάνουμε μόνο και μόνο ώστε εμείς να μπορέσουμε να ζήσουμε τις βέλτιστες δυνατές ζωές μας στη Γη. Ο κόσμος μας, περιλαμβάνει τον συγκεκριμένο φύση πολιτισμό, την αλληλοδιασύνδεση που εξασφαλίζει τη διατήρηση της βιόσφαιρας καθώς και τη διαφύλαξη και ανανέωση της ζωής. Όσο περισσότερο αναγνωρίζουμε την εξάρτησή μας ο ένας από τον άλλο, τόσο πιο έντονα αναγνωρίζουμε την ανάγκη για φροντίδα σε σχέσεις πέρα από τον ανθρώπινο κόσμο.

10. Μια δημοκρατία της φροντίδας που οδηγεί την οικονομία

Για την **Τζόαν Τρόντο** είναι προφανές: Εάν θέλουμε να δημιουργήσουμε μια κοινωνία που φροντίζει, χρειαζόμαστε μια δημοκρατία που φροντίζει. Η φροντίδα απαιτεί χρόνο και πόρους, και αυτά είναι ιδιαιτέρως άνισα κατανεμημένα στον κόσμο. Το να αρχίσουμε να δημιουργούμε μια δημοκρατία που φροντίζει, με έμφαση στην ιδιότητα του πολίτη και σε αξίες όπως η ισότητα και η δικαιοσύνη, σημαίνει ενεργή αντίσταση σε εξορυκτικές σχέσεις, σχέσεις εκμετάλλευσης και καταπίεσης. Μια δημοκρατία που φροντίζει, βασιζόμενη σε ένα συμμετοχικό μοντέλο, θα εμπλακεί σε έναν διάλογο σχετικά με την κατανομή των ευθυνών φροντίδας. Το ουσιαστικό ερώτημα είναι πώς οι αρχές της δημοκρατίας δύνανται να έρθουν και να εφαρμοστούν στην πραγματικότητα των διαφόρων σχέσεων εξάρτησης, και πώς οι διάφορες ιεραρχίες στην κοινωνία μας μπορούν να εξαλειφθούν κατά την κατανομή των ευθυνών φροντίδας.¹¹⁶

Αυτή η πολιτικοποιημένη πρόσληψη της φροντίδας, μας επιτρέπει να αποφύγουμε την παγίδα της ουσιοκρατίας¹¹⁷: Μόνο και μόνο επειδή εξακολουθούν να είναι κυρίως οι γυναίκες που επωμίζονται τις ευθύνες της φροντίδας -λόγω των άνισων σχέσεων εξουσίας- δεν σημαίνει ότι η φροντίδα «ανήκει» κατ' ουσία στις γυναίκες. Αυτό θα αποπολιτικοποιούσε την έννοια της «φροντίδας», θα την κρατούσε στην σφαίρα του ιδιωτικού, θα άφηνε έξω από την εξίσωση τον ρόλο των ανδρών... κάτι το οποίο θα διατηρούσε το status quo, εξυπηρετώντας καθιερωμένα συμφέροντα. Μολαταύτα, η απόρριψη της ουσιοκρατίας δεν συνεπάγεται άρνηση του σημερινού και ιστορικού ρόλου της γυναίκας σε σχέση με τη φροντίδα. Απεναντίας. Αυτή η θέση μας επιτρέπει να αξιοποιήσουμε την φροντίδα με έναν τρόπο πολιτικοποίησης και στρατηγικό. Μπορούμε να το πετύχουμε, όπως εξηγεί η **Τρόντο**, αντιμετωπίζοντας την φροντίδα ως μια έννοια πολιτική, η οποία θεωρεί ότι όλοι οι ρόλοι στην κοινωνία -τόσο

116 Joan, Tronto, αναφερόμενη στον Peeters, 2021, p. 96 και Tronto, 2017.

117 ΣτΜ: Ουσιοκρατία – essentialism: Πρόκειται για την αντίληψη ότι η σεξουαλικότητα [sexuality] και το κοινωνικό φύλο καθορίζονται από βασικά βιολογικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου. Ο όρος ουσιοκρατία στη φεμινιστική θεωρία από τη μια θεωρείται ως βιολογικός ή σωματικός ντετερμινισμός και από την άλλη ως άρνηση της πιθανότητας ιστορικών αλλαγών. Πηγή: <http://www.fylopedia.uoa.gr/index.php/Ουσιοκρατία>

των ανδρών όσο και των γυναικών- είναι ανοιχτοί στην αλλαγή και έτοιμοι να περιέλθουν σε μια δημοκρατική συζήτηση. Για την **Τρόντο**, η φροντίδα είναι κεντρική σε κάθε ορισμό μιας καλής κοινωνίας. Ως εκ τούτου, η φροντίδα δεν δύναται να περιοριστεί στην σφαίρα του ιδιωτικού ή μόνο στις γυναίκες. Αυτό, εν συνεχεία, μεταθέτει το ερώτημα του πώς μπορούμε να κατανείμουμε το έργο και την ευθύνη της φροντίδας, στην καρδιά του δημοκρατικού διαλόγου, στη βάση της δικαιοσύνης και της ισότητας.

Ένα κεντρικό ζήτημα στη συζήτηση για μια κοινωνία της φροντίδας και τη συνεπαγόμενη δημοκρατία της φροντίδας -ίσως και το θεμελιώδες ερώτημα- είναι η σχέση μεταξύ δημοκρατίας και οικονομίας. Είναι φυσικά καλό να προσπαθήσουμε και να ενισχύσουμε την φροντίδα εντός του τρέχοντος οικονομικού συστήματος. Για μερικούς ανθρώπους μπορεί βραχυπρόθεσμα να κάνει αισθητή διαφορά στην ζωή τους. Αλλά αυτό μπορεί κάλλιστα να είναι και μια περίπτωση, τρόπον τινά, συμπτωματικής ανακούφισης. Όπως η κοινωνιολόγος **Σάσκια Σάσεν** τεκμηριώνει στο βιβλίο της *Αποβολές*, ο ληστρικός καπιταλισμός και οι παγκόσμιες κεφαλαιακές ροές του, αποκλείουν αναπόφευκτα ανθρώπους, γη και φύση από την κοινωνία. Ένα μεγάλο ποσοστό της αξίας που δημιουργείται από πολλούς καταλήγει σε μια μικρή ομάδα πλουσίων που ζουν από τους τόκους, τις τιμές των μετοχών και την κερδοσκοπία από την πρόβλεψη μεταβολών στις τιμές. Ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός στηρίζεται στην καταλήστευση του φυσικού κόσμου και στην εκμετάλλευση της εργασίας στον Παγκόσμιο Νότο, ενώ ταυτόχρονα στον υπόλοιπο κόσμο ο αριθμός των επισφαλών θέσεων εργασίας και των συμβάσεων μηδενικών ωρών¹¹⁸ αυξάνονται. Όλα αυτά συνδέονται μεταξύ τους: Λόγω της εισαγωγής φτηνών καταναλωτικών αγαθών -που εν μέρει κατέστη εφικτή από την παιδική εργασία στο Μπαγκλαντές- οι μισθοί μας στην δύση δεν χρειάζεται να αυξηθούν. Το αποτέλεσμα; Η προστιθέμενη αξία από την αύξηση στη παραγωγικότητα τείνει να καταλήγει στα χέρια εκείνων που κατέχουν το κεφάλαιο, ενώ οι έμμισθοι εργάτες πρέπει να αρκεστούν στα ψίχουλα. Αφήνει την χειραφέτηση των γυναικών μέσω της αγοράς εργασίας με μια άσχημη συνέπεια, δεδομένου ότι λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο ενός ετοιμόρροπου κράτους πρόνοιας στο οποίο η σημασία της αγοραστικής δύναμης για την εξασφάλιση φροντίδας αυξάνεται συνεχώς. Ούτε η αποκατάσταση του κράτους πρόνοιας του εικοστού αιώνα αποτελεί μια εναλλακτική καλή για το μέλλον: Η πικρή αλήθεια είναι ότι η κοινωνική ασφάλιση χρηματοδοτείται μέσω ενός οικονομικού μοντέλου που

118 ΣΤΜ: Με αυτόν τον όρο περιγράφεται η εργασιακή σχέση κατά την οποία ο εργοδότης μπορεί να απασχολήσει τον εργαζόμενο για όσες ώρες και όποτε κρίνει εκείνος.

υποσκάπτει τα θεμέλια μιας βιώσιμης Γης, ενώ για αιώνες είχε επίσης αντλήσει αξία από άλλες κοινότητες και περιβάλλοντα διαβίωσης στον Παγκόσμιο Νότο. Η βασική αποστολή μιας κοινωνίας που αληθινά φροντίζει, γίνεται απολύτως ξεκάθαρη: Χρειάζεται να αρχίσουμε να δημιουργούμε ένα διαφορετικό οικονομικό μοντέλο.

Ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός δεν είναι ένα οικονομικό υποσύστημα της κοινωνίας που συμμορφώνεται με τις δημοκρατικές αποφάσεις. Με αρχές όπως η εμπορευματοποίηση να έχουν ήδη διεισδύσει σε κάθε πτυχή των ζωών μας, είναι πιθανότερο να προσπαθήσει και να χειραγωγήσει την δημοκρατία ώστε να εξυπηρετήσει τα δικά του συμφέροντα. Η σταθερότητα των δυτικών εθνών κρατών με υπέρογκο δημόσιο χρέος εν μέρει εξαρτάται από τις αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας που οι ιδιωτικές εταιρείες αποδίδουν στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Ο καπιταλισμός, όπως εξηγεί η εμπνευσμένη Αμερικανίδα κοινωνιολόγος **Νάνσι Φρέιξερ**, δεν είναι απλώς ένα μέρος της κοινωνίας μας. Ο καπιταλισμός οργανώνει την κοινωνία και προσπαθεί να επιβάλλει μια θεσμική κοινωνική τάξη βασισμένη σε διαχωρισμούς όπως αυτοί μεταξύ της επονομαζόμενης παραγωγικής και αναπαραγωγικής (ή οικιακής) εργασίας και μεταξύ της κοινωνίας και της μη-ανθρώπινης φύσης. Έτσι, προσέχοντας την ανάλυση των οικοφεμινιστών και υιοθετώντας τον ορισμό της **Τρόντο** για την φροντίδα, πρέπει να συμπεράνουμε ότι μόνο μια ολοκληρωτική αναδιαμόρφωση της οικονομίας σε μια οικονομία που φροντίζει, δύναται να έχει ως αποτέλεσμα την εξέλιξή μας σε μια κοινωνία που φροντίζει.

Τα θεμέλια της οικονομίας (και των οικονομικών ως ακαδημαϊκού κλάδου) πρέπει να αλλάξουν ριζικά εάν πρόκειται να πραγματοποιήσουμε αυτόν τον μετασχηματισμό. Όπως πολλοί οικοφεμινιστές και οικονομολόγοι του οικολογικού χώρου έχουν τονίσει, το νόημα της οικονομίας δεν είναι να ικανοποιεί τις ευμετάβλητες επιθυμίες των καταναλωτών (υπό την προϋπόθεση ότι αυτοί διαθέτουν την απαιτούμενη καταναλωτική δύναμη), αλλά να καλύπτει την ανθρώπινη ανάγκη επιδίωξης μιας καλής ζωής μέσα στα όρια αυτών που μπορεί να υποστηρίξει ο πλανήτης, διασφαλίζοντας παράλληλα τις ευκαιρίες των μελλοντικών γενεών. Αυτό μας γυρνάει στην αρχική σημασία της λέξης οικονομία, την Αριστοτελική οικονομία: Την τέχνη της διαχείρισης του νοικοκυριού, της συντήρησης του οίκου, ολόκληρου του ζωντανού πλανήτη Γη. Από αυτή την οπτική γωνία, η κερδοσκοπία από την πρόβλεψη της μεταβολής στις τιμές, για παράδειγμα, των τροφίμων δεν αποτελεί μια λογική επένδυση, αλλά μια ανήθικη πρακτική που οφείλει να απαγορευτεί δημοκρατικά.

Αυτό μας οδηγεί σε ένα δεύτερο κεντρικό ζήτημα: Η δημοκρατία πρέπει να ανακτήσει τον έλεγχο της οικονομίας. Και πάλι, αυτό δεν έχει να κάνει με μια οικονομία σχεδιασμένη από πάνω προς τα κάτω, έχει όμως να κάνει με τη δημοκρατική υιοθέτηση κανόνων για την προστασία του δημόσιου συμφέροντος. Από αυτή την άποψη, είναι απολύτως επαίσχυντο το γεγονός ότι ο χρηματοπιστωτικός τομέας, έχοντας προξενήσει την μεγαλύτερη οικονομική κρίση το 2008 από την εποχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δεν έχει ακόμη περιέλθει στον έλεγχο δημοκρατικών οργάνων. Ο διαχωρισμός μεταξύ του τραπεζικού λιανεμπορίου και των επενδύσεων (επενδυτική τραπεζική), ένα θεμελιώδες μέτρο ως απόκριση στη Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930, δεν έχει ακόμη επανεισαχθεί. Η οικονομία (συμπεριλαμβανομένου του κόσμου των χρηματοοικονομικών) πρέπει να είναι απολύτως δημοκρατικά ενσωματωμένη. Οι άδικες εμπορικές συμφωνίες συνεχίζουν να παγιώνουν τον υποβαθμισμένο ρόλο των χωρών με πολύ χαμηλό εισόδημα στον Παγκόσμιο Νότο, οι οποίες, για να χειροτερέψει η κατάσταση, επιβαρύνονται επίσης με τεράστιο χρέος. Μεγάλο μέρος του χρέους αυτού πρέπει να παραγραφεί εάν θέλουμε να έχουμε ίσες ευκαιρίες για όλες τις χώρες στη Γη.

Το ερώτημα-κλειδί που εγείρει αυτό το δεύτερο κεντρικό ζήτημα είναι ποια από τις τρεις βασικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης βάζουμε σε προτεραιότητα. Η νεοφιλελεύθερη τάξη πραγμάτων χαρακτηρίζεται από την πεποίθηση ότι η αγορά είναι η πλέον αποδοτική μορφή οργάνωσης, από σκεπτικισμό για την κυβέρνηση και τις δημόσιες υπηρεσίες της και από περιφρόνηση για την αυτό-οργάνωση των πολιτών στα κοινά. Ωστόσο, η κρίση του κορονοϊού έδειξε ότι το να δοθεί στην αγορά πλήρης ελευθερία θέτει σε ρίσκο την κοινωνία και τον φυσικό κόσμο. Είναι απολύτως εφικτό για την κυβέρνηση να ρυθμίσει την οικονομία, όπως ακριβώς οι πολίτες δύναται να οργανωθούν γρήγορα και αποτελεσματικά -σκεφτείτε απλά τα τοπικά και αστικά δίκτυα κοινωνικής υποστήριξης. Πρέπει να πάρουμε τα απαραίτητα διδάγματα από αυτό και να ρωτήσουμε ρητά τους εαυτούς μας ποιες μορφές εμπορευματοποίησης επιτρέπουμε σε ποιους κοινωνικούς τομείς. Δεν υπάρχει τίποτα κακό με τις αγορές αυτές καθαυτές -υπάρχουν τριγύρω προ αμνημονεύτων χρόνων αλλά ποτέ δεν κυριάρχησαν στο σύνολο του κοινωνικού συστήματος- εκτός από το ότι έχουμε εξελιχθεί από μια κοινωνία με αγορές σε μια αγοραία κοινωνία, όπως το έθεσε εύστοχα ο κοινωνικός φιλόσοφος **Καρλ Πολάνυι**¹¹⁹. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι περισσότεροι πιστεύουν ότι είναι απολύτως λογικό για τις εισηγμένες εταιρείες στο χρηματιστήριο να αγοράζουν οίκους περίθαλψης

119 Βλέπε, για παράδειγμα, στο Holemans, 2021.

με σκοπό να έχουν κέρδος από την επένδυσή τους από έτος σε έτος. Αυτός ο βασισμένος στα κέρδη στόχος έρχεται σε αντίθεση με την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επένδυση σε δομές φροντίδας. Το ίδιο σκεπτικό ισχύει και για την εκπαίδευση.

Αυτό μας φέρνει αντίκρυ στην θεμελιώδη πρόκληση της επανενσωμάτωσης της οικονομίας με τρόπο δημοκρατικό. Αντί για καθαρά θεωρητικό ζήτημα, είναι μια καθημερινή πιεστική ανησυχία σε πολλές περιοχές. Η πολιτική και κοινωνική διαμάχη γύρω από την αγορά ακινήτων στο Βερολίνο αποτελεί ένα καλό παράδειγμα αυτού του αγώνα για την δημοκρατική επανενσωμάτωση της οικονομίας. Εφαρμοσμένο στο στεγαστικό τομέα, το παιχνίδι προσφοράς και ζήτησης εντός του κυρίαρχου οικονομικού συστήματος διασφαλίζει ότι όλοι οι καταναλωτές έχουν πρόσβαση σε ένα κατάλληλο και οικονομικά προσιτό σπίτι. Η πραγματικότητα αποδεικνύει ότι αυτό δεν ισχύει. Τα διεθνή αντισταθμιστικά αμοιβαία κεφάλαια υψηλού κινδύνου (hedge funds), οι εταιρείες ανάπτυξης και διαχείρισης ακινήτων και οι εταιρείες πλατφορμών όπως η Airbnb, θεωρούν τα σπίτια ως επενδύσεις -θα μπορούσαν κάλλιστα να είναι και απορρυπαντικά. Εάν είναι πιο κερδοφόρο να μένουν τα σπίτια άδεια, να χρεώνονται υπέρογκα ποσά ή να διατίθενται αποκλειστικά στους τουρίστες, αυτές οι εταιρείες θα το κάνουν πραγματικότητα. Και κάθε χρόνο η αυξανόμενη ανεπάρκεια κατοικίας πλήττει περισσότερους ανθρώπους. Προκειμένου να το αντιμετωπίσει αυτό, το Πράσινο δημοτικό συμβούλιο του Βερολίνου αποφάσισε να παγώσει τα ενοίκια των υπαρχουσών κατοικιών για πέντε χρόνια. Αλλά επειδή αυτό ήρθε σε σύγκρουση με τον τρόπο που γίνονται συνήθως τα πράγματα, μια δικαστική απόφαση έκρινε πως μόνο η ομοσπονδιακή κυβέρνηση έχει την εξουσία να κάνει κάτι τέτοιο. Εν τω μεταξύ, σε δεύτερη φάση, έχουν συγκεντρωθεί αρκετές υπογραφές για να αναγκάσουν την διεξαγωγή δημοψηφίσματος με στόχο την απαλλοτρίωση μεγάλων κτηματομεσιτικών εταιριών¹²⁰. Αν και πρόκειται να είναι μια σκληρή μάχη, δείχνει ξεκάθαρα ότι ο αγώνας για τον περιορισμό της εμπορευματοποίησης είναι ζωντανός και ακέραιος. Και καθώς όλο και περισσότεροι κάτοικοι σε άλλες πόλεις -στο Άμστερνταμ, για παράδειγμα, όπου το δημοτικό συμβούλιο έχει επίσης κινηθεί κατά της Airbnb- αρνούνται παρομοίως να ανεχτούν την εποίκηση των κατοικιών από τους παίκτες της αγοράς, αυξάνεται η πιθανότητα για έναν υπεραστικό συνασπισμό με περισσότερη επιρροή και αντίκτυπο.

120 βλέπε <https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2021/08/19/berlijn-haalt359-000-handtekeningen-voor-referendum-over-onteigening-grote-immobilienbedrijven> .

11. Μια οικονομία που φροντίζει τις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων

Είναι συναρπαστικό να βλέπουμε ότι το ζήτημα της καλής ζωής εντός των πλανητικών ορίων τυγχάνει ολοένα και μεγαλύτερης προσοχής στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Η έρευνα καταδεικνύει επίσης ότι αποτελεί ψευδαίσθηση να πιστεύει κανείς πως μια οικονομία εθισμένη στην ανάπτυξη, βασισμένη στον ανταγωνισμό και συνεπώς στην ανισότητα, θα επιτύχει ποτέ αυτόν τον στόχο. Πρόσφατες μελέτες για την ‘καλή ζωή’ ανακάλυψαν εκ νέου, μεταξύ άλλων έργων, το μοντέλο του Χιλιανού οικονομολόγου **Μάνφρεντ Μαξ-Νιφ**. Το ανέπτυξε ως πανεπιστημιακός στην Χιλή της δεκαετίας του 1980 και 1990 ώστε να επιτρέψει στις ριζοσπαστικές κοινότητες στην Λατινική Αμερική να πάρουν το μέλλον τους στα χέρια τους και να ξεφύγουν από τις αποτυχημένες νεοφιλελεύθερες, εκ των άνω προς τα κάτω, συνταγές. Η ανάπτυξης ανθρώπινης κλίμακας προσέγγισή του, καρπός της έρευνας που διεξήχθη από μια διεπιστημονική ομάδα σε πολλά έθνη της Λατινικής Αμερικής, χρησιμοποιείται πλέον σε όλο τον κόσμο. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο είναι κρίσιμη η διαφορά μεταξύ αυτών καθ αυτών των αναγκών και του τρόπου με τον οποίο καλύπτονται από τα λεγόμενα μέσα ικανοποίησης¹²¹. Τα τελευταία μπορεί να είναι πολιτικές δομές καθώς και κοινωνικές πρακτικές και μορφές οργάνωσης. Η μεγάλης κλίμακας μελέτη δείχνει ότι υπάρχουν, κατ’ ουσία, εννέα θεμελιώδεις ανθρώπινες ανάγκες: Επιβίωση (υγεία, τροφή, στέγη, ρουχισμός), προστασία (φροντίδα, αλληλεγγύη, εργασία), στοργή (αυτοεκτίμηση, αγάπη, φροντίδα, αλληλεγγύη), κατανόηση (μελέτη, μάθηση, ανάλυση), συμμετοχή (αναδοχή ευθυνών, κατοχή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων), απραξία (παιχνίδι, χαλάρωση, διασκέδαση), δημιουργία (φαντασία, εργασία, περιέργεια), ταυτότητα (το αίσθημα του ανήκειν, διαφοροποίηση, αυτοεκτίμηση) και ελευθερία (αυτονομία, αυτοδιάθεση, ισότητα). Ενώ οι βασικές ανάγκες είναι καθολικές, η επιλογή των μέσων ικανοποίησης ορίζεται πολιτισμικά. Αυτού του είδους η ολιστική προσέγγιση αναδεικνύει ότι υπάρχουν εναλλακτικές στην κυρίαρχη, βασισμέ-

121 ΣτΜ: Ο Μάνφρεντ Μαξ-Νιφ (Max-Neef) δημιουργεί έναν πίνακα (μήτρα) 36 κελιών με τους άξονες να προκύπτουν από τις ανάγκες και τα κελιά να μπορούν να συμπληρωθούν με τα μέσα ικανοποίησης [satisfiers].

νη στην αγορά, εκπλήρωση των αναγκών¹²².

Είναι ενδιαφέρον να δούμε πως οι αρχές του **Μαξ-Νιφ** συνταιριάζουν με τις κύριες αξιώσεις του οικοφεμινισμού:

1. Η οικονομία δεν αφορά τα υλικά πράγματα ή το ΑΕΠ, αλλά τους ανθρώπους και τις ευκαιρίες τους για επαρκή ικανοποίηση των θεμελιωδών αναγκών τους. Αν δεν υιοθετήσουμε άλλα κριτήρια για την οικονομική επιτυχία, κριτήρια βασισμένα στην ευημερία, δεν θα φτάσουμε ποτέ εκεί.
2. Η οικονομία αφορά τις ζωτικές ανάγκες των ανθρώπων, βασικές απαιτήσεις που είναι περιορισμένες σε αριθμό και πεπερασμένες, και όχι τις ακόρεστες καταναλωτικές επιθυμίες. Μέχρι να δούμε την φροντίδα και την οικιακή εργασία ως δομικά κομμάτια κάθε οικονομικού συστήματος, θα μένουμε κολλημένοι σε έναν φαύλο κύκλο.
3. Η οικονομία μπορεί να κατανοηθεί μέσω της σκέψης συστημάτων, η οποία τονίζει ότι οι άνθρωποι είναι σχεσιακά όντα που ζουν σε διαρκή αμοιβαία αλληλεπίδραση με τους κόσμους πέρα από τον ανθρώπινο. Αυτή η ιδέα δεν έχει ως εφιαλτήριο τον παντοδύναμο καταναλωτή, αλλά την θεμελιώδη αλληλεξάρτηση μεταξύ ανθρώπων και του δικτύου της ζωής του οποίου αποτελούν μέρος.

Το κρίσιμο ερώτημα εδώ παραμένει: Πώς το εφαρμόζουμε αυτό στην πράξη, στη σημερινή πολύπλοκη κοινωνία; Ευχαριστούμε ανθρώπους σαν τον **Τζέισον Χικελ**, τον **Γιώργο Καλλή**, την **Κέιτ Ράουορθ** και την **Τζούλια Στάινμπεργκερ** που αναπτύσσουν ιδιαίτερα σχετικές ιδέες τα τελευταία χρόνια. Η ουσιώδης μεταστροφή στην αντίληψη, μια με τεράστιες πρακτικές δυνατότητες, είναι η απομάκρυνση από την εστίαση στην ικανοποίηση των ευμετάβλητων καταναλωτικών θέλω, εντός μιας οικονομίας εθισμένης στην ανάπτυξη, προς τα επονομαζόμενα συστήματα παροχής (provisioning systems) για την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών εντός των ορίων του πλανήτη μας. Αυτή η μεταστροφή δένει απόλυτα με τις σύγχρονες οικοφεμινιστικές θεωρίες:

«Το να οριστούν τα οικονομικά ως η μελέτη της κοινωνικής παροχής (social provisioning) δίνει έμφαση στο γεγονός ότι στην ρίζα της, η οικονομική δραστηριότητα περιλαμβάνει τους τρόπους που οι άνθρωποι οργανώνονται συλλογικά για να βγάλουν τα προς το ζην. (...) Η κοινωνική παροχή δεν χρειάζεται να γίνεται μέσω της αγοράς, ούτε χρειάζεται να

122 Αυτή η σύντομη αναφορά αδικεί την ευφυή θεώρηση του Max-Neef, η οποία περιλαμβάνει τη μήτρα των αναγκών και των μέσων ικανοποίησης. Βλέπε Max-Neef, 1991.

*γίνεται για εγωϊστικούς λόγους ή λόγους ατομικού συμφέροντος, αν και κανένα εξ' αυτών δεν είναι ασύμβατο με την κοινωνική παροχή».*¹²³

Πως αυτό γίνεται σε πραγματικό έδαφος; Ένα ερευνητικό πρόγραμμα μεγάλης κλίμακας με τίτλο *Ζώντας Καλά Εντός Ορίων*, με επικεφαλής την καθηγήτρια **Τζούλια Στάινμπεργκερ** (Julia Steinberger) εξετάζει ποιες κοινωνικό-οικολογικές μορφές παροχής θα επέτρεπαν σε όλους τους ανθρώπους στην Γη να διαμορφώσουν μια αξιοπρεπή ζωή για τους εαυτούς τους εντός των ορίων του πλανήτη¹²⁴. Η περιεκτική στατιστική ανάλυση ενός συνόλου μεγάλων δεδομένων (Big Data) αποδίδει ορισμένα αδιαμφισβήτητα συμπεράσματα: ορισμένοι συντελεστές παροχής (provisioning factors) έχουν σχεδόν πάντα θετικό αντίκτυπο, ενώ άλλοι είναι μονίμως επιβλαβείς σε ένα εύρος περιστάσεων. Οι παροχές που βρέθηκε να είναι ευνοϊκές περιλαμβάνουν: την ποιότητα των δημοσίων υπηρεσιών, τη δημοκρατία, την ισότητα των εισοδημάτων, την πρόσβαση σε ηλεκτρική ενέργεια και υγειονομική περίθαλψη. Αντιστρόφως, η καταλήστευση των φυσικών πόρων και η οικονομική ανάπτυξη αναγνωρίζονται ως επιβλαβή. Μια χορτοφαγική διατροφή, μια στροφή προς την εξυπνότερη οικοδόμηση και ενδεδειγμένη μόνωση των κτηρίων καθώς και η μετάβαση από τις ατομικές στις συλλογικές και βιώσιμες μεταφορές είναι σημαντικές και απτές αλλαγές, που ήδη εφαρμόζονται, στα συστήματα παροχής. Σκεφτείτε την τάση της απαγόρευσης κυκλοφορίας των αυτοκινήτων σε πολλές πόλεις προς όφελος των μέσων μαζικής μεταφοράς, των ποδηλάτων και των πεζών.

Αυτά τα ευρήματα είναι εναρμονισμένα με το έργο του οικονομικού ανθρωπολόγου **Τζέισον Χίκελ**, το οποίο δείχνει ότι άπαξ και ένα συγκεκριμένο, όχι πολύ υψηλό, επίπεδο εισοδήματος έχει επιτευχθεί μια καλή ποιότητα ζωής εξαρτάται πρώτα και κυριότερα από την καλή υγειονομική περίθαλψη και εκπαίδευση, καθώς και από τα χαμηλά επίπεδα ανισότητας. Αυτό σημαίνει ότι, σε αφήφηση της κυρίαρχης συζήτησης, η εγκατάλειψη της επιδίωξης οικονομικής ανάπτυξης, πέρα από ένα κάποιο επίπεδο ευημερίας, είναι οικολογικά επιτακτική και κοινωνικά επιθυμητή

Στο βιβλίο του *Λιγότερα Σημαίνει Περισσότερα*, ο **Χίκελ** καταπιάνεται συγκεκριμένα με την υπόθεση, που έγινε από αρκετούς οικονομολόγους και φορείς χάραξης πολιτικής, ότι μια αύξηση στο ΑΕΠ είναι κρίσιμη για την ευημερία μας. Ο **Χίκελ** δείχνει ότι η σχέση μεταξύ ανάπτυξης και ανθρώπινης προόδου δεν είναι τόσο σαφής όσο πιστεύεται γενικά. Πέρα από ένα συγκεκριμένο ση-

123 Power, 2004, αναφερόμενος στον Peeters, 2021, p.91-105.

124 Vogel et al., 2021.

μείο, μια υψηλότερη τιμή στο ΑΕΠ δεν θα βελτιώσει κατ' ανάγκη την ευεξία μας. Το ίδιο αληθεύει και για την ιστορική εξέλιξη των δυτικών εθνών. Για πολλά χρόνια θεωρείτο ότι η αύξηση στο μέσο προσδόκιμο ζωής, όπως αυτή στο Ηνωμένο Βασίλειο από τον δέκατο ένατο αιώνα και έπειτα, οφειλόταν κυρίως στην άνοδο του ΑΕΠ και του μέσου εισοδήματος. Προκειμένου να διασφαλιστεί αυτό και στο μέλλον, η οικονομία έπρεπε να συνεχίσει να αναπτύσσεται. Η πρόσφατη έρευνα εγείρει σοβαρές αμφιβολίες για αυτή την εξίσωση της ανάπτυξης με την πρόοδο. Οι ιστορικοί πλέον συμφωνούν ότι το προσδόκιμο ζωής των ανθρώπων αυξήθηκε δραστικά όχι λόγω καθατής της οικονομικής ανάπτυξης, αλλά χάρη στο καθαρό πόσιμο νερό και την καλύτερη αποχέτευση. Ο ρόλος, επίσης, των κοινωνικών κινημάτων σε αυτό δεν πρέπει να υποτιμηθεί:

*«Αυτά τα κινήματα κατάφεραν όχι μόνο να διεκδικήσουν δημόσια συστήματα υγιεινής αλλά επιπλέον, στα χρόνια που ακολούθησαν, δημόσια υγειονομική περίθαλψη, εμβολιαστική κάλυψη, δημόσια εκπαίδευση, δημόσια στέγαση, καλύτερους μισθούς και ασφαλέστερες εργασιακές συνθήκες. Σύμφωνα με έρευνα του ιστορικού Σιμόν Σρέτερ (Simon Szreter), η πρόσβαση σε αυτά τα δημόσια αγαθά [...] είχε σημαντικά θετικό αντίκτυπο στην ανθρώπινη υγεία, και εκτόξευσε στα ύψη το προσδόκιμο ζωής κατά τον εικοστό αιώνα».*¹²⁵

Το ίδιο φαινόμενο συνέβη στις Ηνωμένες Πολιτείες. Εν συνέχεια των μέτρων υγιεινής των υδάτων μεταξύ του 1900 και του 1936, η παιδική θνησιμότητα μειώθηκε κατά 75 τοις εκατό, και τα συνολικά ποσοστά θνησιμότητας κατά 50 τοις εκατό.¹²⁶ Μετά το βελτιωμένο σύστημα αποχέτευσης, η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη αποτελεί τον πρωταρχικό καταλυτικό παράγοντα για ένα υψηλότερο προσδόκιμο ζωής. Η εκπαίδευση παίζει επίσης βασικό ρόλο. Αυτό σημαίνει ότι σε χώρες όπου τα καθολικά δημόσια αγαθά δεν υπάρχουν μέχρι στιγμής, η οικονομική ανάπτυξη χρειάζεται ώστε να διατεθούν αυτές οι βασικές παροχές. Αλλά πέρα από ένα κάποιο επίπεδο, η ανάπτυξη δεν θα ενισχύσει κατ' ανάγκη την ευημερία.

*«Ξανά και ξανά, τα εμπειρικά στοιχεία δείχνουν ότι είναι εφικτό να επιτευχθούν υψηλά ποσοστά ανθρώπινης ανάπτυξης δίχως υψηλά επίπεδα ΑΕΠ».*¹²⁷

Οι ιδέες του **Χίκελ** έχουν πολλά κοινά με εκείνες του **Μαξ-Νιφ**: η δημόσια ευ-

125 Jason, Hickel, 2021, p.156

126 Στο ίδιο

127 Hickel 2021, p. 159.

εξία δύναται να υλοποιηθεί με τρόπους διαφορετικούς από την ακατάπαυστη οικονομική ανάπτυξη. Με το που καλυφθούν οι βασικές υπηρεσίες, υπάρχει χώρος για εστίαση στη συνεργασία, την συνύπαρξη και το κοινοτικό πνεύμα. Ο **Χίκελ** παραθέτει μια μελέτη της ιατρικής σχολής του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ η οποία δείχνει ότι, εκτός των προαναφερθέντων παροχών, άνθρωποι που είναι ενσωματωμένοι σε γερά δίκτυα (οικογένειας, φίλων και γειτόνων) τείνουν να ζουν περισσότερο.¹²⁸

Αυτά τα ερευνητικά πορίσματα μας επιτρέπουν να σκιαγραφήσουμε τα βασικά σημεία ενός πολιτικού προγράμματος που στοχεύει στον μετασχηματισμό προς μια κοινωνία που φροντίζει και μια οικονομία που φροντίζει. Οι επαρκής, υψηλής ποιότητας δημόσιες υπηρεσίες είναι κρίσιμα δομικά κομμάτια, όπως είναι και ο υψηλός βαθμός ισότητας των εισοδημάτων και τα χαμηλά επίπεδα εξόρυξης πρώτων υλών για την παραγωγή. Μια οικονομία που θέτει τέρμα στην εκμετάλλευση και την καταλήστευση των φυσικών πόρων θα πρέπει να επικεντρωθεί σε αυτές τις βασικές, και πεπερασμένες, ανάγκες. Κανείς δεν χρειάζεται τρία σπίτια για να καλύψει τις στεγαστικές του ανάγκες, και επιπλέον, το να ζει κανείς σε ένα χωρικά αποδοτικό και πλούσιο κοινωνικά εγχείρημα συμβιωτικής κοινότητας μπορεί κάλλιστα να προσφέρει την μέγιστη ικανοποίηση.

Αυτό σημαίνει την επιλογή ενός οικονομικού συστήματος βασισμένου στην επάρκεια. Είναι η θετική απάντηση στο άψυχο *‘όλο και περισσότερο, όλο και πιο γρήγορα’*, μια απάντηση που υπερασπίζεται την ποιότητα εργασίας και ζωής καθώς και το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση. Συνάδει με τον ευρέως γνωστό ορισμό της βιωσιμότητας της **Μπρούντλαντ**¹²⁹: Ενώ το πρώτο σκέλος, *‘μια ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος’*, έχει καταλήξει μια κενή από νόημα φράση, είναι η δεύτερη πρόταση που αγγίζει πραγματικά την ουσία του θέματος: *‘χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες’*. Δύο βασικές απαιτήσεις τίθενται: πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στις ανάγκες των φτωχών του κόσμου, και πρέπει να αναγνωρίσουμε πως η τρέχουσα κατάσταση της τεχνολογίας και της κοινωνικής οργάνωσης συνεπάγεται όρια στην (υπέρ)χρηση του φυσικού κόσμου. Όταν αναγνωρίσουμε αυτά τα όρια - και η κλιματική κατάρρευση αποτελεί μια δυνατή καθημερινή υπενθύμιση - δεν έχουμε άλλη επιλογή από το να ενστερνιστούμε την οικονομία της επάρκειας.

128 Στο ίδιο, p.163-4

129 ΣτΜ: Η έκθεση Μπρούντλαντ [Brundtland Report] δημοσιεύθηκε τον Οκτώβριο του 1987 από τα Ηνωμένα Έθνη και αφορά την αειφορία, τη βιωσιμότητα.

12. Η αποαποικιοποίηση της οικονομίας

Αυτό το προσανατολισμένο στο μέλλον σχέδιο της οικονομίας ταιριάζει άψογα με την ανάγκη αποαποικιοποίησης του οικονομικού συστήματος. Οι ανάγκες μιας κοινότητας δεν πρέπει ποτέ να υλοποιούνται εις βάρος μιας άλλης. Αυτοί που αρπάζουν από ένα συγκεκριμένο μέρος -όπως κάνει μια εξορυκτική οικονομία φυσικών πόρων- αφαιρούν επίσης ευκαιρίες ζωής από αυτή την περιοχή. Όπως το θέτει ο φιλόσοφος **Ακίλε Μμπέμπε**,

«επί αιώνες συγχέουμε τον πολιτισμό με τον βιομηχανικό πολιτισμό»,

το οποίο αναπόφευκτα σήμαινε ότι οι μη βιομηχανικοί πολιτισμοί υποβιβάστηκαν να είναι χαμηλότερης αξίας.¹³⁰ Σύμφωνα με την **Πλάμγουντ**, αυτό είναι ένα ακόμη παράδειγμα ετερότητας: Οτιδήποτε ή οποιοσδήποτε διαφορετικός από τον κανόνα γίνεται αντιληπτός ως κατώτερος. Ο **Μμπέμπε** υποδεικνύει την σχέση μεταξύ της σκλαβιάς στις φυτείες, της αποικιακής υπερεκμετάλλευσης και των τωρινών μορφών αρπαγής πόρων και γης. Η αρπαγή γαιών στηρίζεται στην ίδια αρχή που υποστήριξε τον Βρετανικό αποικισμό της Αυστραλίας: Η αποτυχία της αναγνώρισης άλλων συστημάτων χρήσης και ιδιοκτησίας, όσο αρχαία και εάν είναι αυτά. Το οικονομικό σύστημα της φυτείας και η σημερινή αφαίρεση πρώτων υλών μοιράζονται την ίδια βασική δομή:

«Την άρνηση ότι οι άνθρωποι και το περιβάλλον είναι συνδεδεμένα και πως όλες οι μορφές ζωής έχουν δικαίωμα ύπαρξης».¹³¹

Η **Άλμα Ντε Γουόλσε** (Alma De Walsche) τονίζει ότι, για τον **Μμπέμπε**, οι βασικές έννοιες είναι η φροντίδα και η ανάκαμψη, τώρα πια που τόσα πολλά έχουν καταστραφεί. Η αποαποικιοποίηση επιβάλλει μια εντελώς διαφορετική λογική και ένα νέο σύνολο σχέσεων μεταξύ ανθρώπινων και μη-ανθρώπινων όντων τώρα που η ίδια η ζωή βρίσκεται υπό απειλή. Και με την ηθική της φροντίδας, συνδεδεμένες, ακολουθούν οι προσπάθειες για μια δικαιοσύνη της αποκατάστασης. Η πραγματικότητα καταδεικνύει ότι η δουλειά στον τομέα

130 Achille Mbembe, 2016.

131 Mbembe, αναφορά στο De Walsche, 2021, p.65-74. Βλέπε επίσης Mbembe, 2016 και <https://www.uantwerpen.be/en/centres/usos/webinars-masterclasses/debating-development/edition-2020--decolo/mbembe>

αυτό δεν έχει ξεκινήσει ακόμη. Αποζημιώσεις για την ύβρη της υποδούλωσης δεν έχουν δοθεί ποτέ -σε αντιδιαστολή με το αντίθετο, στην Αϊτή: Ενώ η Γαλλία δεν αποζημίωσε ποτέ την Αϊτή για την βλάβη που επέφερε ως άποικος και έμπορος σκλάβων, το 1825 το ευρωπαϊκό έθνος -με αντάλλαγμα την αναγνώριση της ανεξαρτησίας του νησιού- απαίτησε ένα μη αμελητέο ποσό από την κυβέρνηση της Αϊτής προκειμένου να αποζημιώσει το Γαλλικό κράτος και τους αποικιστές του για τις απώλειες κατά την Αϊτινή Επανάσταση. Έχοντας ελάχιστες επιλογές την εποχή εκείνη, η Αϊτή αποδέχθηκε τους όρους. Μολαταύτα, η χώρα μπορούσε να πληρώσει μόνο δανειζόμενη από Γαλλικές και Αμερικανικές τράπεζες. Αυτό σήμαινε ότι το 1915, για παράδειγμα, περισσότερο από έναν αιώνα μετά την ανεξαρτησία, το 80% του προϋπολογισμού της Αϊτής εξακολουθούσε να αποπληρώνει αυτές τις τράπεζες. Οι πληρωμές συνεχίστηκαν μέχρι το 1947, όποτε και η χώρα ήταν πρακτικά χρεωκοπημένη. Κατά ειρωνεία της τύχης, αυτό καθιστά το πρώτο ανεξάρτητο έθνος έγχρωμων το μοναδικό μέχρι σήμερα που έχει πληρώσει «αποζημιώσεις» για την σκλαβιά (προς την αντίθετη κατεύθυνση)¹³². Ορισμένα κινήματα απαιτούν τώρα από τη Γαλλία να επιστρέψει αυτά τα χρήματα.

Αποαποικιοποίηση σημαίνει συμφωνία στην οικολογική άποψη που δημιουργεί νέες σχέσεις μεταξύ ανθρώπινων και μη-ανθρώπινων όντων καθώς και νέα οικονομικά συστήματα που αναιρούν την ετερότητα και έτσι υπερβαίνουν τις διαφορές που βασίζονται στην φυλή, το κοινωνικό φύλο ή το έθνος κράτος. Ο **Μμπέμπε** αντηχώντας τις γνώσεις που προσφέρει ο οικοφεμινισμός, υποστηρίζει ότι...

«...πρέπει να σπάσουμε τους φαύλους κύκλους των διχοτομιών και να κατασκευάσουμε νέες ταυτότητες από την πληθώρα αρχείων που μας έχουν κληροδοτηθεί».

Όπως το θέτει η **Άλμα Ντε Γουόλσε**, για τον **Μμπέμπε** αυτό σημαίνει δράση προς αναζήτηση νέων τρόπων σκέψης και νέων σχέσεων με όλες τις μορφές ζωής, βασισμένων στην ενσυναίσθηση.

«Δεν υπάρχει ... κόσμος παρά μόνο μέσω της ονοματοδοσίας, της αντιπροσώπευσης, της αμοιβαιότητας και της ανταπόδοσης»,

γράφει στον επίλογό του *Κριτική του Έγχρωμου Λόγου*. Αυτό συνεπάγεται δου-

¹³² Βλέπε, ανάμεσα σε άλλα <https://www.theafricareport.com/32162/when-haitipaid-france-for-freedom-the-greatest-heist-in-history/> και <https://www.opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/haitian-revolution-spectre-tahrir-global-revolution-possible>

λειά επί της αλληλεγγύης μεταξύ τόπων, και διευκόλυνσης, αντί παρακώλησης οπουδήποτε, των συνθηκών που επιτρέπουν, οπουδήποτε, στους ανθρώπους να φέρουν εις πέρας τη χειραφέτησή τους.

Μια οικονομική αντίληψη που βασίζεται στην επάρκεια, αρχίζει από ένα «δικαιο μέρισμα Γης για όλους», δηλαδή ίση κατανομή της πρόσβασης και χρήσης των πόρων εντός των ορίων του πλανήτη, καθώς και δίκαιη κατανομή των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Αυτό προϋποθέτει τόσο την παύση χρήσης ορυκτών καυσίμων όσο και την αποϋλοποίηση της οικονομίας που πρέπει να είναι δεκαπλάσια. Συνάδει με αυτό που περιγράφει η **Κέιτ Ράγουορθ** ως «ασφαλής χώρος λειτουργίας για την ανθρωπότητα»: Ένας χώρος ελεύθερος και δίκαιος για όλους, στον οποίο τα κοινωνικά δικαιώματα είναι εγγυημένα όσο παραμένουμε εντός των ορίων των φυσικών συστημάτων που διατηρούν την ζωή. Η οικονομία της επάρκειας αποτελεί στην πράξη το δίδυμο του σχολείου της αποδοτικότητας. Είναι προφανώς καλό οι οικιακές συσκευές να έχουν τις καλύτερες δυνατές αξιολογήσεις ενεργειακής απόδοσης, αλλά εάν μετατρέψουμε την ενέργεια που εξοικονομήθηκε σε φτηνές πτήσεις, είμαστε καταδικασμένοι. Αυτές οι επονομαζόμενες επιπτώσεις ανάδρασης (rebound effects) ακυρώνουν ένα ουσιώδες μέρος των κερδών αποδοτικότητας¹³³ και μόνο ο προσδιορισμός των «οικολογικών ορίων», δηλαδή η ποσότητα των πρώτων υλών που μια οικονομία μπορεί να χρησιμοποιήσει, μπορεί να αντιμετωπίσει αυτά τα φαινόμενα.

Η οικολογική δικαιοσύνη, τόσο για τις σημερινές όσο και για τις μελλοντικές γενιές, απαιτεί τα πλούσια νοικοκυριά να καταναλώνουν λιγότερα ώστε να ελευθερώνουν τον απαραίτητο περιβαλλοντικό χώρο, προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους τα φτωχότερα στρώματα. Ένα και μόνο στατιστικό στοιχείο αρκεί για να αποτυπωθεί τόσο η πρόκληση όσο και η επείγουσα ανάγκη: Παγκοσμίως το πλουσιότερο 10 τοις εκατό ευθύνεται για το περίπου μισό όλων των καταναλωτικά-σχετιζόμενων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, ενώ το φτωχότερο 50 τοις εκατό αντιπροσωπεύει μόνο το 10 τοις εκατό των εκπομπών.

Η **Κέιτ Ράγουορθ** είπε σε πρόσφατες διαλέξεις «κάθε χώρα, είτε πλούσια είτε φτωχή, είναι μια αναπτυσσόμενη χώρα»: Υπάρχουν ορισμένες εισοδηματικά υψηλές χώρες όπου η μέση ζωή είναι καλή, αλλά όπου η πίεση στο περιβάλλον και τα επίπεδα εξόρυξης πρώτων υλών για την παραγωγή είναι μη βιώσιμα. Εν

133 Βλέπε Holemans (2016) για μια λεπτομερή ανάλυση των διαφόρων τύπων του rebound effect.

συνέχεια, υπάρχουν χώρες που κατηγοριοποιούνται ως εισοδηματικά χαμηλές και αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο να παρέχουν τις βέλτιστες συνθήκες διαβίωσης, αλλά έχουν πολύ μικρό αντίκτυπο στους φυσικούς πόρους του πλανήτη. Κάθε χώρα, λοιπόν, έχει μια πολύ συγκεκριμένη αναπτυξιακή πορεία, επηρεασμένη από την ιστορική και γεωγραφική της θέση, είτε είναι μια από τις πλουσιότερες είτε μια από τις φτωχότερες. Το ιστορικό γεγονός του «οικολογικού χρέους» συνυπολογίζεται ως εξής: Ο πλούτος των βιομηχανοποιημένων εθνών στο Βορρά είναι ριζωμένος στην καταλήστευση των φυσικών πόρων στο Νότο και την υπερβολική χρήση του περιβαλλοντικού χώρου, για παράδειγμα, μέσω εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Αυτό είναι ένα ακόμη επιχείρημα υπέρ της αποαποικιοποίησης του οικονομικού συστήματος όσο το δυνατόν γρηγορότερα και πληρέστερα, το οποίο θα πρέπει να περιλαμβάνει την συμφωνία των μορφών επανόρθωσης.

Μια τέτοια οικονομία είναι καταληπτή μόνο από μια μετακαπιταλιστική, μετα-μεγεθυντική¹³⁴ οπτική. Αντί να βάζουμε την ενέργειά μας στην ακρίβεια της ονοματοδότησης αυτού του μελλοντικού οικονομικού συστήματος, θα ήταν πιο παραγωγικό να χρησιμοποιήσουμε την σκέψη συστημάτων προκειμένου να περιγράψουμε το εγχείρημα, να προσδιορίσουμε τα πιθανά δομικά κομμάτια του και -ακόμη σημαντικότερο- να το δοκιμάσουμε. Εναπόκειται στις εισοδηματικά υψηλές χώρες να συνεχίσουν να διασφαλίζουν ένα καλό βιοτικό επίπεδο παρά την δραστική μείωση στην ενέργεια και στα υλικά που απαιτούνται από την οικονομία. Οι ακρογωνιαίοι λίθοι μιας τέτοιας οικονομίας περιλαμβάνουν μια μικρότερη εργατική εβδομάδα, κοινά αγαθά και υπηρεσίες (όπως κοινή χρήση ποδηλάτου και αυτοκινήτου), συσκευές με διάρκεια και επισκευάσιμες, οικονομικά προσιτές δημόσιες υπηρεσίες (ώστε η αγοραστική δύναμη να μην παίζει κανένα ρόλο στις δημόσιες μεταφορές, την υγειονομική περίθαλψη ή την εκπαίδευση), δίκαιη φορολόγηση κ.λπ.

Η συστημική σκέψη δείχνει ξεκάθαρα ότι μια νέα πολιτική σε έναν μόνο τομέα δεν θα κάνει παρά μικρή διαφορά. Η αλλαγή του συστήματος είναι εφικτή μόνο με δραστικά μέτρα σε μια σειρά από πεδία - μέτρα τα οποία ενισχύουν και εντείνουν το ένα το άλλο. Σκεφτείτε τα πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης, το νομοθετικό πλαίσιο, την φορολογία και την ενίσχυση της δημοκρατικής συμμετοχής.

134 ΣΤΜ: Μεγέθυνση- growth. Στα ελληνικά έχει επικρατήσει εσφαλμένα η μετάφραση του growth ως ανάπτυξη, όρος που δεν χρησιμοποιείται εδώ.

Η συστημική σκέψη πατάει πάνω στην διαθεματική σκέψη και αποκαλύπτει ότι οι μορφές αποκλεισμού και εκμετάλλευσης πηγαίνουν χέρι-χέρι και τείνουν να επηρεάζουν συγκεκριμένες ομάδες περισσότερο από άλλες. Τα άτομα χαμηλού εισοδήματος έχουν λιγότερες ευκαιρίες στις αγορές στέγασης και εργασίας, με τις έγχρωμες γυναίκες χαμηλού εισοδήματος να δέχονται ιδιαίτερος σκληρό πλήγμα. Και η λίστα συνεχίζεται. Θα μπορούσαμε να ξεκινήσουμε στοχεύοντας σε δέσμες μέτρων που μετατρέπουν τις διακλαδώσεις σε συνέργειες, δουλεύοντας για την δημιουργία κόμβων ενδυνάμωσης. Για παράδειγμα: Η δωρεάν παροχή παιδικής φροντίδας κατά την διάρκεια των σχολικών διακοπών από και προς ντόπιους γονείς, σε κτήρια και εγκαταστάσεις που διατίθενται από ένα σχολείο ή την τοπική αυτοδιοίκηση είναι ένα έξοχο παράδειγμα ενός κοινού αγαθού που δύναται να κάνει την διαφορά, σε παγκόσμιο δε επίπεδο, ένας φόρος περιουσίας και πλούτου δύναται να μειώσει την ανισότητα και να δημιουργήσει κονδύλια για να παράσχει στις χαμηλές εισοδηματικά χώρες την μέγιστη υποστήριξη στις προσπάθειές τους να καταπολεμήσουν τις δραστικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής.

Ωστόσο, μια ηθική της φροντίδας δεν εμπεριέχει μόνο τις ενέργειες κάποιων ομάδων ανθρώπων ή του συνόλου της κοινωνίας. Σε πραγματικό επίπεδο, μπορεί επίσης να μεταφραστεί σε καθήκον φροντίδας για τις επιχειρήσεις. Οι ενυπάρχουσες διεθνείς κατευθυντήριες γραμμές ήδη προβλέπουν ότι οι εταιρείες οφείλουν να κάνουν οτιδήποτε περνάει από το χέρι τους για να αποτρέψουν τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την μόλυνση του περιβάλλοντος. Επειδή όμως οι οδηγίες αυτές δεν είναι εκτελέσιμες, αποτελούν νεκρό γράμμα. Η εναλλακτική θα ήταν να συμπεριληφθεί το καθήκον φροντίδας για τις επιχειρήσεις σε δεσμευτική νομοθεσία. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκανε μια αρχή το 2020, όταν ανακοίνωσε σχέδια για την εισαγωγή υποχρεωτικών νόμων δέουσας επιμέλειας (due diligence) για τις εφοδιαστικές αλυσίδες των επιχειρήσεων. Όπως γνωρίζουμε, τα μέταλλα σπανίων γαιών στα κινητά μας τηλέφωνα σχετίζονται με την παιδική εργασία και την οικολογική καταστροφή στον Παγκόσμιο Νότο. Εν τω μεταξύ, δικαστήρια σε αρκετές χώρες έχουν καταδικάσει κυβερνήσεις στις λεγόμενες κλιματικές υποθέσεις, με τους δικαστές να τις διατάσσουν να καταλήξουν σε πιο φιλόδοξες πολιτικές για το κλίμα, επειδή έχουν καθήκον να φροντίζουν τους κατοίκους της χώρας, και ιδιαίτερα τα παιδιά.

13. Μια παγκόσμια συμμαχία για ένα νέο οικο-κοινωνικό συμβόλαιο

Μια πολιτική της φροντίδας με στόχο τον μετασχηματισμό της κοινωνίας μπορεί να πετύχει μόνο εντός ενός γενικότερου πολιτικού πλαισίου. Θα πρέπει να εξετάσουμε το πώς μπορούμε να αντικαταστήσουμε το κοινωνικό συμβόλαιο του κράτους πρόνοιας του εικοστού αιώνα -το οποίο κατά τα φαινόμενα απέτυχε να επωμιστεί την φροντίδα για ολόκληρο τον κόσμο- με ένα νέο οικο-κοινωνικό συμβόλαιο για όλους τους κόσμους πέρα από τον ανθρώπινο. Το Ερευνητικό Ινστιτούτο των Ηνωμένων Εθνών για την Κοινωνική Ανάπτυξη¹³⁵ έχει συντάξει μια ενδελεχή πρόταση, η οποία εξετάζει τα όρια του πλανήτη καθώς και τα ανθρώπινα δικαιώματα σε ένα ευρύτερο φάσμα¹³⁶. Επικεντρώνεται στην διαθεματική πολιτική για την προσέγγιση ομάδων που αντιμετωπίζουν σήμερα διάφορα μειονεκτήματα. Το νέο οικο-κοινωνικό συμβόλαιο πραγματεύεται επτά θέματα, και είναι θεμελιωδώς διαφορετικό από το ομολόγό του του εικοστού αιώνα στα ακόλουθα σημεία:

1. Ανθρώπινα δικαιώματα για όλους, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που περιθωριοποιούνται συχνά.
2. Ένα προοδευτικό δημοσιονομικό συμβόλαιο, το οποίο συγκεντρώνει επαρκή χρηματοδότηση για την κλιματική δράση και κατανέμει δίκαια τα οικονομικά βάρη.
3. Μετασχηματισμός των οικονομιών και των κοινωνιών, συνειδητοποιώντας ότι αυτό είναι κρίσιμο για την ανάσχεση της κλιματικής κατάρρευσης και την ενθάρρυνση της κοινωνικής ένταξης και ισότητας.
4. Ένα συμβόλαιο με την φύση, εμπνευσμένο από την αναγνώρισή μας ότι ως ανθρώπινα όντα είμαστε μέρος ενός παγκόσμιου οικοσυστήματος. Αυτό συνεπάγεται επίσης την προστασία των οικολογικών διεργασιών και της βιοποικιλότητας.
5. Αποαποικιοποίηση, αντλώντας έμπνευση από τις δυνατότητες, τις κοινω-

135 ΣτΜ: United Nations Research Institute for Social Development [UNRISD]

136 Βλέπε [https://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/\(httpPublications\)/2D51D21D694A94D4802586A1004D18FC](https://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/(httpPublications)/2D51D21D694A94D4802586A1004D18FC)

νικές αξίες και την γνώση των ιθαγενών στον Παγκόσμιο Νότο, εξαλείφοντας παράλληλα τις ιστορικές αδικίες.

6. Έμφυλη δικαιοσύνη, τονίζοντας την ισότητα ανδρών και γυναικών, μοιράζοντας ισότιμα τις παραγωγικές και αναπαραγωγικές δραστηριότητες μεταξύ όλων των κοινωνικών φύλων και παραχωρώντας ίσο σεβασμό και δικαιώματα σε όλους τους σεξουαλικούς προσανατολισμούς και τις ταυτότητες φύλου.
7. Νέες μορφές αλληλεγγύης, με βάση τις από τα κάτω προσεγγίσεις, οι οποίες φέρνουν σε επαφή κοινωνικά κινήματα και προοδευτικές συμμαχίες επιστημόνων, φορέων χάραξης πολιτικής και ακτιβιστών.

Στα πλαίσια της οπτικής γωνίας της φροντίδας, που εκθέσαμε με την βοήθεια της συστημικής σκέψης σε αυτό το δοκίμιο, η αποαποικιοποίηση περιλαμβάνει πολλά περισσότερα από την απλή εξάλειψη των ιστορικών αδικιών. Ο στόχος μιας μεταβατικής δικαιοσύνης απαιτεί αλλαγή των δομών που υποθάλουν τις αδικίες και την εισαγωγή μηχανισμών που διευκολύνουν μια μη-βίαιη προσέγγιση των συγκρούσεων.

Η επιτυχής υιοθέτηση ενός τέτοιου οικο-κοινωνικού συμβολαίου εξαρτάται από μια παγκόσμια συμμαχία των διαφόρων κινήματων και οργανώσεων που αγωνίζονται για την ελευθερία και την χειραφέτηση. Οι στόχοι τους συνάδουν απόλυτα με την οπτική γωνία της φροντίδας, η οποία *«εμπεριέχει το οτιδήποτε κάνουμε προκειμένου να διατηρήσουμε, να δώσουμε συνέχεια και να επισκευάσουμε τον 'κόσμο' μας, έτσι ώστε να μπορούμε να ζούμε σε αυτόν όσο το δυνατόν καλύτερα»*. Θα ήταν ένα ενθαρρυντικό πείραμα σκέψης να αναλογιστούμε τι θα μπορούσαν να κάνουν τα συνδικάτα, οι περιβαλλοντικοί και κλιματικοί ακτιβιστές, τα κινήματα των γυναικών και οι οργανώσεις, πρωτοβουλίες όπως το Black Lives Matter, εάν ένωναν τις δυνάμεις τους για να σχηματίσουν το απελευθερωτικό κίνημα του εικοστού πρώτου αιώνα. Αντί για την «ισχύ εν τη ενώσει» θα ξεκλειδώσει τη δύναμη της διαφορετικότητας. Είμαστε τυχεροί που στεκόμαστε πάνω στους ώμους πολλών οικοφεμινιστών στοχαστών, συμπεριλαμβανομένης της **Βαλ Πλάμγουντ**, η οποία απέδωσε περιληπτικά την αποστολή στις πρώτες γραμμές του γεμάτου έμπνευση κλασικού:

«Είναι συνήθως στα άκρα, εκεί που οι σπουδαίες τεκτονικές πλάκες της θεωρίας συναντιόνται και μετατοπίζονται, όπου και βρίσκουμε τις πλέον δραματικές εξελίξεις και αναταραχές. Όταν οι τέσσερις τεκτονικές πλάκες της θεωρίας της απελευθέρωσης -αυτές που προβληματίζονται

με τις καταπιέσεις του κοινωνικού φύλου, της φυλής, της τάξης και της φύσης- τελικά συναντηθούν, οι προκύπτουσες σεισμικές δονήσεις θα μπορούσαν να τραντάξουν τις εννοιολογικές δομές της καταπίεσης στα θεμέλιά τους»

Τριάντα και πλέον χρόνια μετά την ισχυρή αυτή ανάλυση, είναι καιρός να ενώσουμε τις τεκτονικές πλάκες της κοινωνίας. Το μέλλον μας δεν έχει ακόμη καθοριστεί -μπορούμε ακόμη να πάρουμε την κατάσταση στα χέρια μας. Οι ενέργειές μας από σήμερα και στο εξής θα χαράξουν το μονοπάτι που θα ακολουθήσουμε. Αυτό το δοκίμιο φέρνει στο επίκεντρο την ριζοσπαστική φροντίδα μέσα από το πρίσμα του διαθεματικού οικοφεμινισμού με την ελπίδα ότι θα προσφέρει την απαραίτητη έμπνευση για την πραγματοποίηση ενός μέλλοντος στο οποίο η φροντίδα δεν είναι απλώς κάτι για το οποίο γίνεται λόγος, αλλά επίσης έχει ευρεία εφαρμογή.

Βιβλιογραφία

Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.

Arikoglu, F., Scheepers, S., Koranteng Kumi, A. (2014). *Intersectioneel Denken: Handleiding voor professionelen die intersectionaliteit of kruispuntdenken in de eigen organisatie willen toepassen (Intersectional thought: A manual for applying intersectionality to professional organisations)*. Brussels: Ella vzw.

Burgers, L., Meijer E., Nowak E. (2020). *De stem van de Noordzee. Een pleidooi voor vloeibaar denken (The Voice of the North Sea: In praise of fluidity)*. Boom uitgevers, Amsterdam.

Crenshaw, K. (1989). 'Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics' *University of Chicago Legal Forum*. 1, 139-167.

Crenshaw, K., interviewed in M. C. McCauley (27 September 2016). 'Intersectionality concerns transcend straight, white feminism.' *Baltimore Sun*.

<https://www.baltimoresun.com/features/women-to-watch/bal-intersectionality-baltimore-feminism-20160926-story>

Descola P. (2021). *Une écologie des relations (An ecology of relationships)*. Paris: CNRS Editions/De Vive Voix.

De Walsche A. (2021). 'Dekoloniseren: breken met het verleden of verbinden met de toekomst?' (Decolonising: breaking with the past, or linking up with the future?), *Oikos* 99, 3, 65-74.

de Wit, R. (2019). *Afhankelijkheidsverklaring (Declaration of Dependence)*. Amsterdam: Atlas Contact.

Fisher, B. & Tronto, J. (1990) 'Toward a Feminist Theory of Caring', in *Circles of Care*, Abel E. & Nelson, M. (eds.), 36-54. Albany, NY: SUNY Press.

Ghosh, A. (2016). *The Great Derangement. Climate Change and the Unthinkable*. Chicago: The University of Chicago Press.

Hache, E. (2016). *Reclaim. Recueil de Textes Écoféministes (Reclaim. Anthology of ecofeminist texts)*. Paris: Éditions Cambourakis.

Harris, M. (2016). 'Ecowomanism. An Introduction.' *Worldviews: Global Religions, Culture, and Ecology*, 20(1), 5-14.

Hickel, J. (2021). *Less Is More. How Degrowth Will Save the World*. London: Heinemann.

Holemans, D. (2016). *Vrijheid & Zekerheid: Naar een sociaalecologische samenleving (Freedom & Security: Towards a socio-ecological society)*. Berchem: EPO.

Holemans, D. (ed.) (2020). *Het Ecologisch Kompas (The ecological compass)*. Berchem: EPO.

Holemans, D. (2021). 'Commons as Polanyian countermovement in neoliberal market

society. A case study in Belgium', in Community Development Journal. <https://academic.oup.com/cdj/advance-article-abstract/doi/10.1093/cdj/bsab007/6243392>

hooks, b. (1989). *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black*. London: Sheba.

Hunnicut, G. (21 April 2020). 'Dr. Gwen Hunnicutt: Ecofeminism and the Ethics of Care.' UNCG News. <https://news.uncg.edu/dr-gwen-hunnicut-ecofeminism/>

Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) (2019). *Global assessment report on biodiversity and ecosystem services*. E. S. Brondizio, J. Settele, S. Díaz, and H. T. Ngo (eds). Bonn: IPBES secretariat.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S. L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M. I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J. B. R. Matthews, T. K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu and B. Zhou (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.

Latour, B. (2018). *Down To Earth. Politics in the New Climatic Regime*. Cambridge: Polity.

Leopold, A. (1949). *A Sound County Almanac*. New York: Ballantine.

MacGregor, S. (2004). 'From Care to Citizenship: Calling Ecofeminism Back to Politics.' *Ethics & The Environment*. 9(1), 56-84.

Max-Neef, M. (1991). *Human Scale Development Conception, Application and Further Reflections*, New York/London: The Apex Press.

Marçal, K. (2015). *Who Cooked Adam Smith's Dinner? A Story About Women and Economics*. London: Portobello Books.

Meadows, D. (1999). 'Leverage Points: Places to Intervene in a System.' *The Sustainability Institute*, 1-19.

Mbembe, A. (2017). *Critique of Black Reason*. Durham, NC: Duke University Press.

Merchant, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. San Francisco: Harper & Row.

Mies, M. & Shiva, V. (2014). *Ecofeminism*. London and New York: Zed Books.

Misiedjan, D. (August 2021). 'Onderzoeker Daphina Misiedjan: klimaatproblemen zijn ongelijk verdeeld' (Researcher Daphina Misiedjan: climate problems affect us unequally). *Brainwash*. <https://www.brainwash.nl/bijdrage/klimaatproblemen-zijn-ongelijk-verdeeld>

Muthuki, J. (2006). 'Challenging Patriarchal Structures: Wangari Maathai and the Green Belt Movement in Kenya.' *Agenda*, 20(69), 83-91.

Peeters, J. (2021). 'Economie in meervoud. Deel VII. Naar zorg als kern van de economie' (Economics multiplied. Part VII. Care at the heart of the economy). *Oikos* 98, 91-105.

Phillips, M. (2019). "Daring to Care": Challenging Corporate Environmentalism.'

Journal of Business Ethics, 156, 1151-1164.

Plumwood, V. (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*. London: Routledge.

Power, M. (2004). 'Social provisioning as a starting point for feminist economics.' *Feminist Economics*, 10 (3), 3-19.

Puig de la Bellacasa, M. (2017). *Matters of Care. Speculative Ethics in More Than Human Worlds*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Purtschert, P. (June 2020). 'What can we learn from ecofeminists?' *Gender Campus*. <https://www.gendercampus.ch/en/blog/post/what-can-we-learn-from-ecofeminists>

Rico, A. (2017). 'Gendered Ecologies and Black Feminist Futures in Wanuri Kahiu's *Pumzi*, Wangechi Mutu's *The End of Eating Everything* and Ibi Zoboi's *The Farming of Gods*.' *Wagadu: A Journal of Transnational Women's and Gender Studies*, 18, 81-99.

Roy, A. (3 April 2020). 'Arundhati Roy: The Pandemic is a Portal.' *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/10d8f5e8-74eb-11ea-95fe-fcd274e920ca>

Sassen, S. (2014). *Expulsions*. Cambridge: Harvard University Press.

Schinkel, W. (2021). *Pandemocratie (Pandemocracy)*. Amsterdam: Leesmagazijn.

Shiva, V. (1988). *Staying Alive: Women, Ecology and Survival in India*. New Delhi: Kali For Women.

Shiva, V. (1993). *Monocultures of the Mind: Perspectives on Biodiversity and Biotechnology*. London: Palgrave Macmillan.

Shiva, V. (2005). *Earth Democracy: Justice, Sustainability, and Peace*. Boston: South End Press.

Shiva, V. & Bandyopadhyay, J. (1986). 'The Evolution, Structure and Impact of the Chipko Movement.' *Mountain Research and Development*, 6(2), 133-142.

Simard, S. (2021). *Finding the Mother Tree: Uncovering the Wisdom and Intelligence of the Forest*. London: Allen Lane.

Sturgeon, N. (1997). *The Nature Of Race. Indigenous Women And White Goddesses*. London and New York: Routledge.

Tronto, J. (1993). *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge.

Tronto, J. (2017). 'There is an alternative: homines curans and the limits of neoliberalism' in *International Journal of Care and Caring* 1.1, 27-43.

Tutu, D. (3 April 2013). 'Who we are: Human uniqueness and the African spirit of Ubuntu.' Desmond Tutu, Templeton Prize 2013. <https://youtu.be/0wZtfqZ271w>

Vogel, J., Steinberger, J.K., O'Neill, D.W., Lamb, W.F. & Krishnakumar, J. (2021). 'Socio-economic conditions for satisfying human needs at low energy use: an international analysis of social provisioning.' *Global Environmental Change*, Volume 69, 102287.

Walker, A. (1983). *In Search of Our Mothers' Gardens: Womanist Prose*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.

Μπορεί η φροντίδα να μας προσφέρει ένα νέο ξεκίνημα βασισμένο στη διασύνδεση και τη γενναιοδωρία; Πώς μπορεί η φροντίδα, ως χειραφετητική αρχή, να στηρίζει την πολιτική και την οικονομία;

Η έννοια της φροντίδας έχει αποκτήσει όλο και μεγαλύτερη σημασία καθώς ο COVID-19 συνεχίζει να διαδίδεται στους πληθυσμούς παγκοσμίως. Ωστόσο, η φροντίδα εκτείνεται πέρα από το αυστηρά ιατρικό πεδίο: περιλαμβάνει όλα όσα κάνουμε για τη διατήρηση και την αποκατάσταση του πλανήτη μας. Η διάβρωση του κράτους πρόνοιας, η συνεχιζόμενη λεηλασία του Παγκόσμιου Νότου, η έλλειψη αλληλεγγύης και η επίμονη υπέρβαση των πλανητικών συνόρων είναι τουλάχιστον ανησυχητική. Μπορούμε να αντιστρέψουμε την κατάσταση μόνο αν αφήσουμε πίσω μας την εργαλειακή θεώρηση της φύσης και των ανθρώπων και αν φροντίσουμε ριζικά για όλα τα πλάσματα της Γης.

Με αυτό το βιβλιαράκι σας προσφέρουμε ένα ταχύρρυθμο μάθημα οικοφεμινισμού και σας προσκαλούμε να εμπνευστείτε από διαφορετικούς ανθρώπους και κινήματα σε όλο τον κόσμο. Σε τελική ανάλυση, τα μαθήματα αυτά, τα οποία σχετίζονται με τις πολλές προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε σήμερα, έχουν ως στόχο να μας ενθαρρύνουν όλους να αναρωτηθούμε για το τι πραγματικά σημαίνει να οικοδομήσουμε μια «οικονομία της φροντίδας» στην Ευρώπη και πέραν αυτής.